

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ, КРАЄЗНАВСТВА І ТУРИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

ДЕПАРТАМЕНТ НАУКИ І ОСВІТИ ХАРКІВСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н.КАРАЗИНА
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ
Г.С. СКОВОРОДИ

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА СТАНЦІЯ ЮНИХ
ТУРИСТІВ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

**Всеукраїнська краєзнавча акція учнівської молоді «Шляхами
мандрів Григорія Сковороди», присвячена 300-річчю від
дня народження Г.С. Сковороди**

(Матеріали Акції)

**Харків
2022**

У збірці подано науково-дослідницькі роботи, розробки туристсько-краєзнавчих маршрутів та екскурсій учасників Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Шляхами мандрів Григорія Сковороди», присвяченої 300-річчю від дня народження Г.С. Сковороди.

Видання має на меті сприяти розвитку творчої особистості вихованців гуртків туристсько-краєзнавчого профілю, вивчення та популяризації краєзнавчих маршрутів та екскурсій на матеріалах мандрів і життя Григорія Сковороди, його педагогічної та літературної спадщини, формування привабливого педагогічного середовища як важливого засобу реалізації виховних впливів у системі краєзнавчо-дослідницької діяльності закладів освіти.

Роботи подано в авторській редакції.

Упорядники збірки:

Н.П. Майдебуря – завідувача відділом краєзнавства та наукових досліджень учнів Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді

А.Б. Кривоустова – методист
КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»
Харківської обласної ради

Відповідальні за випуск:

А.А. Лісота – директор Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді

В.А. Редіна – директор КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Шановні друзі!

Ви тримаєте в руках чудову збірку, в ній – роботи учасників Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Шляхами мандрів Григорія Сковороди», присвяченої 300-річчю від дня народження великого філософа. Це унікальне видання з маршрутами туристських походів, краєзнавчих експедицій, екскурсій, розроблених і пройдених юними краєзнавцями з різних куточків України.

Григорій Савич Сковорода був мандрівником, його подорожі були у просторі, до різних міст і країн. Але подорож всього його життя – це шлях до пізнання світу, самого себе, свого місця, призначення, шлях до щастя.

Сковорода стверджував:

«Нема нічого солодшого для людини й нічого потрібнішого, як щастя, і нема нічого легшого, ніж досягти його. Щастя доступне всім і кожному, бо нікого природа не обділила. Треба лише відвернути увагу від згубних «плотських» жадань та інтересів і пізнати в собі «справжню людину», щоб знайти своє покликання і щастя в «сродній» праці, яка зробить «нужное нетрудным, а трудное — ненужным». Ти хочеш нині бути щасливим? Тож не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй по планетах, не тиняйся в палацах, не плазуй по земній кулі, не блукай по Єрусалиму... Щастя, як річ найбільш потрібна, дається всюди задарма. Повітря і сонце завжди з тобою, всюди і задарма, а все те, що від тебе тікає — знай, що воно чуже і не вважай його за своє. Все те є зайве і марне».

Якщо є шлях – на ньому обов'язково будуть подорожуючі. У кожного з вас є свій шлях у життя. Григорій Савич Сковорода дав нам безцінну пораду, як на життєвому шляху бути щасливими. А пізнати світ і себе допоможуть цікаві туристські маршрути, як вже пройдені, так і ті, що чекають попереду.

ЗМІСТ

РОЗРОБКА МАРШРУТІВ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСПЕДИЦІЙ

Міщенко Катерина. ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ЕКСКУРСІЯ «ЧУМАЦЬКИМ ШЛЯХОМ В МАЙБУТТЯ. СМТ ВЕСЕЛЕ - С. МЕНЧИКУРИ»	6
Руссу Ганна, Сирбу Владислав. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – МАНДРІВНИЙ БЛОГЕР	14
Сичов Віктор. ШЛЯХАМИ ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ	24
Цементова Софія, Васькова Валерія, Желдак Дар`я. ШЛЯХАМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА СУМЩИНІ	27
Шкурат Єлизавета, Бойко Дар`я. МАНДРІВКА ПОЛТАВСЬКИМИ ШЛЯХАМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	35

РОЗРОБКА МАРШРУТІВ ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ

Височина Дар`я. ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МАРШРУТ «БЕРЕГОМ КАНІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА: ВІД ПЕРЕЯСЛАВА ДО ТРАХТЕМИРОВА»	41
Лисенко Катерина. ТУРИСТСЬКИЙ МАРШРУТ: МАНДРИ Г.СКОВОРОДИ СЛОВАЧЧИНОЮ	51
Лихопуд Анастасія. ЖИТТЄВІ ПОШУКИ СКОВОРОДИ, ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ	69
Понакарьова Софія. ТУРИСТСЬКИЙ МАРШРУТ: Г.С. СКОВОРОДА І ХАРКІВЩИНА	76
Томощук Аліна. ІНТЕРАКТИВНИЙ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МАРШРУТ КОВРАЙСЬКИЙ СВІТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	78
Тормозова Вероніка, Коротенко Дар`я. ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ ВИХІДНОГО ДНЯ “ВІД МОБІЛЮ ДО ХОЛОДНОЇ КРИНИЦІ СКОВОРОДИ”	102

РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КАРТИ НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНОЇ ЕКСКУРСІЇ

Гулевич Софія, Золкіна Ірина, Ступак Софія, Проценко Злата, Неселовська Марія, Невмержицький Євген, Лукашенко Анастасія, Глушенко Кристина. КРАЄЗНАВЧА СКАРБНИЧКА МАНДРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	104
Клічко Дар`я. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І ЛОХВИЦЬКИЙ КРАЙ	110
Кривошея Єлизавета, Нор Аріна, Ступка Вікторія. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – НАЙВИДАТНІША ПОСТАТЬ У КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ	116
Поп Софія. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – МИТЕЦЬ-КРАЯНИН: (КРІЗЬ ПРИЗМУ НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНОЇ ЕКСКУРСІЇ)	123

Решетнікова Анна. НІ, ТИ НЕ ЗНАЄШ ДОБРЕ УКРАЇНИ, ЯКЩО НА ЗАПОРІЖЖІ НЕ БУВАВ!	131
Сиргі Анастасія, Соколенко Єгор, Сиргі Марія, Уляненко Ілона, Стремицька Єлизавета. ШЛЯХАМИ МАНДРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	138
Чуб Євгенія. ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ВУЛИЦІ. ВУЛИЦЯ СКОВОРОДИ	148
Учні 8А класу Пирятинського ліцею. ТУРИСТИЧНИЙ ВЕЛОМАРШРУТ: ШЛЯХАМИ Г.С.СКОВОРОДИ ПО ПИРЯТИНУ	157
Хмара Ярослав, Кравченко Анна, Загоруйко Софія, Діденко Дмитро. ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС: «МАНДРІВНИК КРІЗЬ ЧАС»	165
Швецова Єлизавета, Огінська Марина, Герман Анастасія. ШЛЯХАМИ МАНДРІВ СКОВОРОДИ	170

РОЗРОБКА МАРШРУТІВ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСПЕДИЦІЙ

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ЕКСКУРСІЯ «ЧУМАЦЬКИМ ШЛЯХОМ В МАЙБУТТЯ. СМТ ВЕСЕЛЕ - С. МЕНЧИКУРИ»

*Міщенко Катерина, учениця 9-А класу КЗ «Веселівська ЗОШ І-ІІІ ст. №1»,
вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Центр туризму»
ЗОР Запорізької області*

Керівник: Лісовенко О.В., керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР

Що об'єднує Григорія Савича Сковороду, чумацтво та юних істориків-краєзнавців ХХІ століття? На перший погляд нічого. Можливо, наша робота шалено ризикована, але ми вирішили дещо пофантазувати та пофілософствувати на цю тему. відсутні відомості, факти, джерела, які б підтверджували перебування Григорія Сковороди на теренах Запорізької області і для нас, юних дослідників історії це дуже сумно, адже так хотілось взяти участь у цій конференції. Тому ми вирішили уявити, що було б, якби великий український філософ та педагог мандрував на території нашої області: як би він сюди потрапив, що досліджував та з ким саме мандрував цими дикими та (на час життя Григорія Савича) поки ще малозаселеними землями, і що саме його приваблювало відвідати цей край. Але знаєте, все у нашому житті відносно і хто знає, можливо, так все і було насправді. На превелику радість ми живемо в країні, де ми можемо вільно розвивати свою уяву і не боятися цього.

Так все ж, що об'єднує Григорія Сковороду, чумацтво та юних істориків-краєзнавців ХХІ ст.? Наша відповідь – це мандри. Тому ми розробили цю екскурсію для людей, які люблять вивчати і бачити щось нове, яким притаманний дух мандрівника. Для тих, хто, як то кажуть, «легкий на підйом» і може зірватися з повсякденного місця і, як Григорій Сковорода, поїхати у щось незвідане, цікаве, інтригуюче...

Наш край славиться не тільки Диким полем, козацтвом, степовою природою, черешнею. Це край, де колись проходив Чумацький шлях, по якому чумаки ходили по сіль у Крим. А тимчасова окупація нашого краю під час російсько-української війни це справжня чорна сторінка в історії славетного Запоріжжя. почнемо з того що чумаки це категорія населення України, що з часів Київської Русі займалися торгово-візницьким промислом (чумацтвом). Основним транспортом їх були мажі й воли, а основним товаром – сіль і риба. Це унікальне явище в історії України, породжене традиціями соціально-економічного розвитку українського народу, яке не має аналогів у всесвітній історії. Також чумацтво відіграло велике значення не тільки в процесі становлення й розвитку культурних, обрядових традицій, воєнної справи, а й ще істотно вплинуло на формування національної свідомості. Цей шлях пролягав лівим берегом Дніпра через Запорозькі степи до Перекопу, а звідти – у Крим.

Своє значення втратив в 1870-1880 роках у зв'язку з розвитком залізниць і річкового транспорту та припинення чумацького промислу.

Автор книги «Скора Вода» запропонував читачам уявити зустріч чумаків і Сквороди: *«Уявимо їхню зустріч. Чумаки – не квапливі, хоч їх, здається, нема чим і здивувати, але завжди уважно слухають співрозмовника. А Скворода і був таким. А ще – він здорово вслуховувався своїми чудернацькими питаннями: В якій бездні були? Чи бачили нових богів?»*. Тим паче, деякі дослідники біографії філософа вказують на його любов до шляхів, але в нашому житті, особливо в історії можливо все і тому ми допускаємо, що Григорій Савич одного разу зустрів чумаків, схожих по його духу людей і відправився з ними у подорож. Ми сподіваємось, що ця подорож проходила через села нашої громади – смт Веселе та село Менчикури, через які у давнину проходив славнозвісний Чумацький шлях. Тому ми пропонуємо історико-краєзнавчу екскурсію «Чумацьким шляхом в майбуття. смт Веселе – с. Менчикури». І знаєте що ми ще уявили? Що Григорій Скворода потрапив у наш час і йому потрібно показати найцікавіше у нашій громаді.

Відомості про район екскурсії

Селище міського типу Веселе розташоване в південно-західній частині Запорізької області. Колишній центр Веселівської волості Мелітопольського повіту. З 2019 року Веселівський район ліквідовано та увійшов до складу Мелітопольського району. Через селище проходить залізниця – станція Нововесела.

Перша згадка про селище датована 1815 роком, коли 30 сімей державних селян із Белгородського повіту Курської губернії, що осіли на землях поміщика Рахманова на правах орендарів-десятинників, отримали ділянки землі на схилах балки Малий Менчикур, у центрі якої розташовувалось невелике мальовниче озеро. Населення Веселого збільшувалось за рахунок десятків сімей з Полтавщини та селян, що тікали із центральних губерній Росії від кріпацтва.

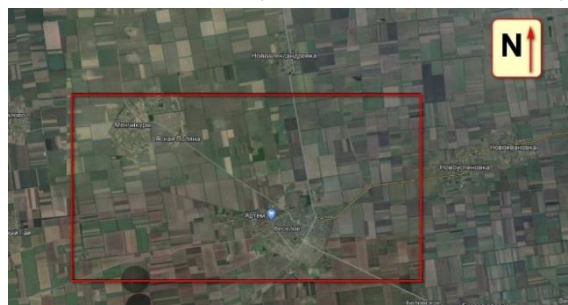
Село Менчикури розташоване за 12 км на північний захід від селища Веселе. Засноване село у 1827 році переселенцями з Молдавії та села Малої Білозерки Мелітопольського повіту Таврійської губернії.

Район, з туристичної точки зору розвинутий доволі слабо інколи проводять автобусні екскурсії для місцевих школярів. Найчастіше відвідують у смт Веселому та у Менчикурах - сучасні пам'ятники чумакам, новозбудовані храми, центр селища та дендропарк. В останні роки у смт Веселому та у громаді все більше з'являється нових пам'ятних об'єктів, заплановано ще багато нових проєктів.

Маршрут екскурсії

Нитка маршруту: смт Веселе – Веселівська селищна рада – пам'ятник чумакам – храм Покрови Пресвятої Богородиці – с. Менчикури – храм на честь апостола Іоанна Богослова – дендропарк імені Васьковських.

Під'їзд та від'їзд маршруту екскурсії. До початкової точки екскурсії у смт Веселе із обласного центру можна доїхати автобусом Запоріжжя – Веселе, що вирушає о 6 год. 10 хв. ранку.

Також із Мелітополя регулярно ходять автобуси Мелітополь – Веселе о 6.15 ранку, 7.40. Відправка електропоїзда із залізничного вокзалу з Мелітополя на Веселе о 6.00 ранку. Назад від Веселого до Запоріжжя о 17.30, до Мелітополя о 16.30 Для економії часу можемо організувати найнятий транспорт із будь-якої точки Запорізької області. Так як громада зацікавлена у туристичному потенціалі своєї території автобус із Веселого до Менчикур надається безкоштовно.

Екскурсія передбачає: поринання в історію чумацтва, історія селищ Веселе та Менчикури. Відвідування новозбудованих церковних перлин Півдня України за старим стилем, поїздка у дендропарк села Менчикури.

Екскурсію рекомендуємо як дітям усіх вікових категорій, так і дорослим.

Графік екскурсії:

*Фрагмент з фільму за посиланням:

<https://www.youtube.com/watch?v=cRuDj0MTg9g>

**360cities панорама вигляду церкви Руслана Ткаченка

<https://www.360cities.net/image/church-an-exterior-ukraine>

<https://www.360cities.net/image/vesele-church-ukraine>

<https://www.360cities.net/image/bell-tower-of-vesele-ukraine>

Відео з youtube <https://www.youtube.com/watch?v=CYrQoWNcK7k>

***360cities панорама вигляду центра селища Веселе Руслана Ткаченка

<https://www.360cities.net/image/vesele-the-center-from-height-of-the-birds-flight-ukraine>

<https://www.360cities.net/image/200>

****360cities панорама вигляду храму в Менчикурах Руслана Ткаченка

<https://www.360cities.net/image/church-in-menchikury-1>

[https://www.360cities.net/image/panorama tmp-7981](https://www.360cities.net/image/panorama_tmp-7981)

*****360cities Панорама вигляду парку в Менчикурах Руслана Ткаченка

<https://www.360cities.net/image/menchpark2>

№	Час	Назва об'єкту	Фото об'єкту
1.	9.00 – 10.00	Збори біля площі селищного будинку культури. Перегляд фрагменту з фільму про Веселівську громаду*	
2.	10.00 – 10.30	Від'їзд автобусом до Веселівської селищної ради, пам'ятні об'єкти	

3.	10.30 – 11.00	Від'їзд автобусом до Веселівської селищної ради, пам'ятні об'єкти	
4.	11.00 – 12.00	Екскурсія храм Покрови Пресвятої Богородиці**	
5.	12.00 – 13.00	Вільний час, прогулянка по центру селища***	
6.	13.00 – 13.30	Від'їзд у с. Менчикури	
7.	13.30-14.30	с. Менчикури, короткий нарис історії села. Храм на честь апостола Іоанна Богослова****	
8.	14.30-16.00	Відвідування дендропарку імені Васьковських*****	

ТЕКСТ ЕКСКУРСІЇ

9.00 – 10.00 Збори біля площі селищного будинку культури. Перегляд фрагменту з фільму про Веселівську громаду Добрий день, шановні гості, Веселівської громади. Ми дуже раді зустрічати Вас сьогодні тут. Особливо раді привітати відомого мандрівника, українського філософа Григорія Савича Сковороду. Мене звати Катерина, я ваш екскурсовод.

Рис. 1. Концертний зал Веселівського селищного будинку культури

Рис 2. Герб Веселівської ОТГ

Тут ви знайдете чудову нагоду познайомитися з життям Веселівської ОТГ. Наша громада сьогодні намагається впевнено крокувати у ногу із часом, заявляючи про себе хорошими справами, розвитком інфраструктури, покращенням благоустрою, активним залученням до міжнародної співпраці, бажанням по-новому жити і працювати, щоб стати потужною частиною європейської країни. А зараз я вас запрошую до концертного залу селищного будинку культури для перегляду відеофільму (рис. 1).

10.00 – 10.30 Від'їзд автобусом до Веселівської селищної ради, пам'ятні об'єкти. Назва «Веселе» міцно пов'язана з символами гербу селища і уходить корінням у давнину, коли наші предки, мандруючи під чумацьким шляхом зупинялися у цій місцевості і весело відпочивали, вдивляючись у далекі зірки. У народних переказах згадується і весела корчма, яка нібито стояла на березі тутешнього мальовничого озера і була єдиним притулком для проїжджих у безкрайньому таврійському степу. Герб Веселого має форму щита на якому, відповідно Геральдичної колористики, розміщені фігури та знаки, що символізують і розкривають історію селища, його географічне розташування. Це - зірки, стилізоване зображення волів, підкова і колос.

Рис. 3. Пам'ятник волам

Зображення двох волів є віддзеркаленням легенди проїзду та зупинки на відпочинок чумаків, що їхали в Крим за сіллю та рибою. Три зірки – це зірки Чумацького шляху і одночасно кількість сіл, підпорядкованих селищній раді. Золотий колос символізує основну галузь економіки в Таврійських степах – землеробство. Підкова є символом побажання щасливого майбутнього мешканцям селища. Герб

увінчує срібна міська корона, що вказує на міський статус поселення (рис. 2).

Як ви бачите біля селищної ради збудовано пам'ятник волам, тут ви можете посидіти у возі та зануритись в епоху чумацтва (рис. 3).

10.30 – 11.00 Пам'ятник чумацтву. Це головна скульптура чумаків у центрі нашого селища. Зараз я хочу розповісти вам про чумаків, хто вони і звідки.

З давні часів тут проходив Муравський шлях – один з магістральних шляхів, що аж до ХІХ ст. простягався теренами України. Оскільки південна частина Дніпровсько-Молочанського степу майже позбавлена зовнішнього виходу поверхневого водостоку, то найбільш показовою рисою цих ландшафтів є поди. Це своєрідні природні блюдцеподібні пониження, що заповнювались дощовими і талими водами, а нетривалий час використовувались чумаками як пасовиська для волів. Саме біля таких подів і проходимо цей шлях. Якщо ми подивимось карту Таврійської області гірничого училища за 1792 рік, то побачимо такий же под і доволі великий **Меин Чукур (Меинь Чукурь), що Чукур з турецької першкода, яма (рис. 4).**

Рис. 4. Карта Таврійської області гірничого училища

Діяльність чумаків була важливим елементом господарського життя Запоріжжя та усієї України, зародком національного українського купецтва. Традиційно у похід за сіллю вирушали мешканці декількох сіл, основний склад яких становили люди, що вже мали досвід подібних поїздок. Ці фахівці своєї справи визначали кількість учасників, необхідне число возів та волів. Вони ж окреслювали, що і скільки треба брати з собою в дорогу – які продукти, товари. Адже подорожі чумаків були пов'язані з значним ризиком, оскільки часто вони ставали об'єктом нападу як з боку татарів, так і місцевих розбійників (гайдамаків).

Чумаки особливо цінували кремазних, могутніх волів, адже з їх допомогою не тільки перевозили тони товарів, але й орали. Доглядали чумаки за волами як за малими дітьми – і мили, і соломою терли, щоб шерсть була кучерява. Роги для блиску чистили склом, а на шию волам вішали дерев'яні дзвоники. Зазвичай, один віл служив біля п'яти років, а потім його міняли на молодого.

Вони були прикладом взаємовиручки та товариських відносин. Приміром, як що у когось з них хворів та помирав віл, то на артільні кошти купувався інший. Подібну поведінку чумаки виявляли у моменти небезпеки: вони стояли один за одного горою, демонструючи найкращі якості чумацького характеру.

11.00 – 12.00 Експерсія у храм Покрови Пресвятої Богородиці. У 2010 році в смт Веселе в Запорізькій області звели надзвичайно красиву дерев'яну церкву, яка була побудована на кошти місцевого жителя та мецената Юрія Пазенка. Що характерно, то вона була збудована за фото старих церков Веселівщини, які зруйнувала радянська влада у 30-і роки ХХ ст (рис. 5).

Рис. 5. Зруйнована церква 1936 рік

Тобто її намагалися відворити за архітектурним стилем XIX ст., але з українським колоритом. Прошу у середину.

Ось так виглядає сучасна церква, яка злегка потемніла за десятиліття, зруб чимось нагадує своїми скошеними стінами казкову хатину.

Як бачите всередині церкви все якимось по-іншому, зовсім не так, як ми звикли бачити в кам'яних будівлях, тут більш затишно і все по українськи. А зараз я пропоную вам прогулятися, поспілкуватися з отцем Васиєм, роздивитися тут все і ми поїдемо далі в іншу церкву, кам'яну, але не менш атмосферну та гарну.

11.00 – 12.00 Вільний час, прогулянка по центру селища. А зараз у вас вільний час. Ви маєте змогу пообідати, прогуляться центром селища, зробити фотографії на пам'ять. Рівно о 12.00 ми чекаємо вас біля автобуса.

13.30 – 14.30 с. Менчикури, короткий нарис історії села. Храм на честь

апостола Іоанна Богослова. Село засноване 1827 року переселенцями із села Верхньої Білозерки, що знаходиться неподалік, Полтавської та Чернігівської губерній на місці поселення молдавських кочівників, від яких село Менчикури й отримало свою назву. Насправді назва села є унікальною в Україні. У 1858 році в Менчикурах було збудовано та освячено церкву в ім'я святого апостола Іоанна Богослова, але до нашого часу церква, на жаль, не збереглася. У 2014 році коштом сім'ї Васьковських, місцевих фермерів і меценатів, була побудована нова церква, яка також була освячена на честь євангеліста Іоанна Богослова. Але поруч збереглася будівля церковно-парафіальної школи, яка відома з 1859 р. Цю церкву також намагалися відворити за стилем старих фото. Фото зроблено Брегедою Сергієм Васильовичем в 1981 році в приміщенні колишнього музею, з картини художника – вихідця з с.Менчикури Тішакова Миколи Гордійовича (1920-1979 рр.), котрий написав цю картину, приблизно в 1960-1970 роках, по пам'яті ескізів, зроблених простим олівцем на аркуші паперу ще в дитинстві, що наочно бачив тодішній центральний вигляд села (рис. б). Як ви бачите, тут є парк, але він не єдиний. Ви можете прогулятися по території церкви та парку.

Рис. 6. Фото зруйнованої церкви у селі Менчикури

14.30 – 16.00 Відвідування дендропарку імені Васьковських. Дивовижний дендропарк був створений у 2006 році родиною Васьковських. Над розробкою парку працювали фахівці заповідника Асканія-Нова. Понад сто видів дерев, висаджених на двох з половиною гектарах землі, перетворили територію посеред поля на приголомшливий степовий оазис, яким сьогодні мешканці та гості села Менчури можуть насолоджуватися абсолютно безкоштовно.

Тут ви побачите знайомі рослини, а ще більше екзотичних. На території, яка раніше більше нагадувала звалище виріс справжній ліс, квіткова гірка (обсаджена яскравими квітами), фонтан з водоспадом і басейном, встановлені лавочки.

Парк, по якому можна довго і з цікавістю гуляти. Чудове місце для відпочинку із сім'єю. Дивовижне планування, великий різновид дерев, чагарників, квітів та інших насаджень, зручні стежки і затишні альтанки. На території парку міститься унікальна колекція найрізноманітніших дерев та рослин.

Дякуємо всім за увагу, запрошуємо вас прогулятися парком та залишити відгуки про екскурсію і нашу громаду. О 16.00 ми виїжджаємо до Веселого.

В уявній екскурсії для Григорія Савича, ми б обов'язково поцікавилися його думкою про Запорізький край, а він би цілком віригідно відповів що любить Україну до кожного її куточка і жалкує, що за свого життя не побував на Запоріжжі.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Веселівський край: історія, події, люди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/444162063644193>
2. Все про чумацтво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chumactvo.info/>
2. Ірина Кирильчук. Вплив чумацтва на ментальність українського народу. Освіта XXI століття: професійно-педагогічний аспект: зб. наук.- метод. праць студ. магістратури / за заг. ред. проф. Вітвицької С.С., доц. кафедри педагогіки Мирончук Н.М. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 240 с.
4. Микола Субота Скоря Вода: Оповідки про край похову філософа Г.С. Сковороди. Художньо-історичний опис 226 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Subota_Mykola/Skora_Voda_Opovidky_pro_krai_pokhovu_filosofa_H_S_Skovorody.pdf?
5. Подрига В. Образ Григорія Сковороди-мандрівника в національній літературі кінця XVIII – XIX століть / В. Подрига // Переяславські Сковородинські студії. - 2011. - Вип. 1
6. Смирнов І. Г Українське чумацтво як туристичний ресурс (у контексті логістики туризму та гостинності. Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації: Тези доповідей II Міжнародної наук.-практ. конф., Київ 23 квітня 2015 р. – Т. 2. / М-во освіти і науки України; М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ : Видав. центр КНУКіМ, 2015. – 356 с.
7. Сайт Веселівської селищної ради . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://veselivska-gromada.gov.ua/>
8. Статті ресурсу Wikipedia.org
9. Карти ресурсу SASPlanet
10. Панорами ресурсу Веселого 360cities [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.360cities.net/profile/ruslan-tkachenko?page=3>

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – МАНДРІВНИЙ БЛОГЕР

Руссу Ганна, учениця 11 класу, Сирбу Владислав, учень 5 класу Новоселицького ліцею №2 Новоселицької міської ради Чернівецького району Чернівецької області
Керівники: Нікітін Алік Олексійович, вчитель географії, Костіна-Кніжницька Анастасія Вікторівна, вчитель української мови та літератури Новоселицького ліцею №2 Новоселицької міської ради Чернівецького району Чернівецької області

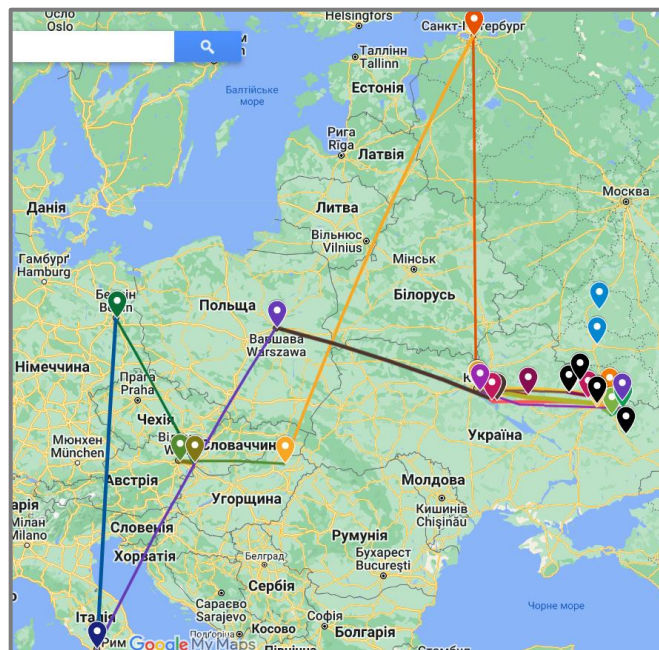
Вступ

Вночі, з четверга на п'ятницю, 3 грудня 1722 року в сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку народився хлопчик, якого назвали Грицем.

Григорій Савич Сковорода - він міг би бути модним і любленим у сучасному світі також: людина із західною освітою, «просунутий» дауншифтер, віруючий, але у власну філософську систему (до церкви не вчащав, у монастирі заходив, щоб там переночувати й підкріпитися), мандрівник лівак або, як його ще називали, «мандрівна академія».

У мандрах Григорій Сковорода провів понад 20 років: він зупинявся у своїх знайомих та учнів, спав по 4 години на добу, грав на сопілці та багато писав, хоча за життя не видав жодної книжки. Тож, можна сказати, що він досяг вершини майндфулнесу – вмів насолоджуватися кожною миттю життя.

Життєвий маршрут Г.С. Сковороди:

Давайте помандруємо найбільш визначними місцями, які пов'язані з Григорієм Сковородою.

Довідкові дані про туристично-краєзнавчий маршрут

Тематика: туристично-краєзнавчий

Вид туризму: автомобільний

Територія маршруту: м. Київ – м. Переяслав Київської області – с. Лохвиця Полтавської області – с. Чорнухи Полтавської області – м. Харків – с. Сквородинівка Харківської області

Довжина активної частини маршруту: 559 км. (8 год. 58 хв.)

Тривалість походу: 2-3 дні.

Активна частина походу – 2 дні.

Краєзнавча та екскурсійна робота під час активної частини походу

Оглядова карта маршруту

Зупинка 1: м. Київ, Києво-Могилянська академія

Зупинка 2: м. Київ, Конtrakтова площа

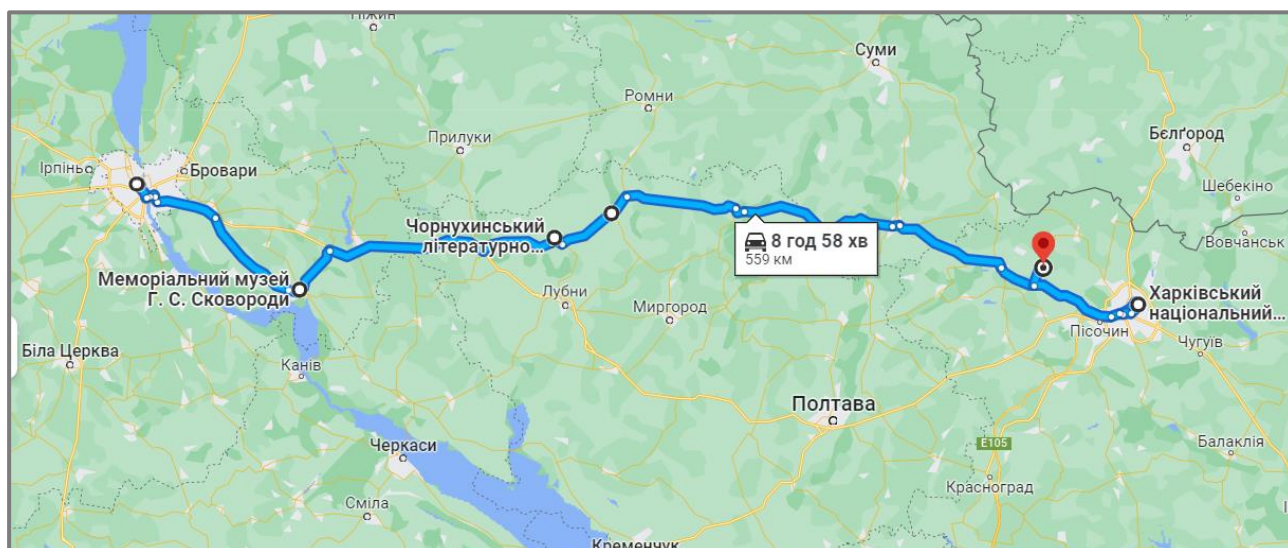
Зупинка 3: м. Переяслав Київської області. Переяславський колегіум, Меморіальний музей Г.С. Сквороди

Зупинка 4: с. Лохвиця Полтавської області. Літературно-краєзнавчий музей ім. Г. Сквороди

Зупинка 5: с. Чорнухи Полтавської області. Літературно-краєзнавчий музей

Зупинка 6: м. Харків. Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сквороди

Зупинка 7: с. Сквородинівка Харківської області

Автомобільний маршрут (м. Київ - с. Сквородинівка Харківської області)

Перелік екскурсійних об'єктів
Зупинка 1.
м. Київ, Києво-Могилянська академія

Перше, на що варто звернути увагу, це на історію створення й розвиток самої Академії, особливості навчання. Києво-Могилянська академія виникла 1632 року в результаті злиття Київської братської та Лаврської шкіл Братська школа виникла 1615 року на Подолі. В основу роботи закладу було покладено Статут Львівської братської школи.

За дуже короткий час школа досягла рівня освіти, що не поступався західноєвропейським університетам. Керівництво закладу не раз виступало за перетворення його на вищий навчальний заклад, але польський уряд не давав на це дозволу.

Рівень навчання у ній був високим, оскільки вона комплектувалась добре підготовленими з різних країн викладачами.

Колегія мала свої особливості, вона не присвоювала своїм випускникам вчених звань, не ділилась на факультети, як це було в західних університетах. У різні часи її існування курс навчання не був однаковим. Цікавим є й той факт, що зарахування новоприбулих проводилося протягом всього року на основі співбесіди з префектом. Префект визначав рівень знань учня і в який клас його зарахувати.

Філософи і богослови (студенти) домашніх вправ не виконували і екзаменів не складали. У кінці кожного триместру вони писали великі письмові твори – дисертації і захищали їх у присутності всіх студентів.

Складовою частиною навчального процесу були диспути, коли один студент обґрунтовував думку, а інші її заперечували. Активізації навчальної діяльності учнів сприяли також своєрідні змагання у написанні кращих творів, віршів, промов і їх виголошенні. Оцінка знань у колегії була гнучкою і полягала у загальному висновку вчителя щодо успіхів учня. Невстигаючих з колегії не відраховували. Учень за власним бажанням міг залишатися в класі стільки, скільки сам хотів. Іноді студенти, щоб підтвердити знання з якогось предмету, переходили у молодші класи.

1701 року Петро I своїм указом надав колегії офіційний статус академії. Це робить її першим офіційно визнаним вищим навчальним закладом в Україні.

Колегія розвивалась як вищий навчальний заклад і невдовзі стала відомим у всій Європі центром освіти, науки і культури. Вона зберегла традиції кращих братських шкіл, але структурою, обсягом і рівнем знань відповідала вимогам, що ставились перед європейською вищою школою.

Коли Сковорода розпочав навчання в академії, вона переживала свій розквіт. Цього року в ній навчалось 1160 осіб, із яких 388 були діти духовенства, а 722, зокрема й Сковорода, - світські. Ректором на ту пору був Амвросій Дубневич, а префектом десь від грудня 1733-го - Ієронім Миткевич.

Якраз він і мав приймати на навчання до академії Сковороду, бо прийом учнів був одним із численних обов'язків префекта.

Цікавим є той факт, що зображення Староакадемічного корпусу є символом вітчизняної освіти і на-уки. Зокрема, його використовує Український науковий інститут Гарвардського університету.

У 2006 році ввели в обіг купюру 500 гривень, на реверсі якої зображений саме Староакадемічний корпус на тлі печатки Києво-Могилянської академії XVIII століття. А ще, історичне зображення корпусу також наявне як фоновий малюнок на 26-й сторінці біометричного паспорта для виїзду за кордон.

Зупинка 2.

м. Київ, Контрактова площа, пам'ятник Г.С. Сковороді

1 березня 1977 року у Києві встановили монумент видатному українському філософу Григорію Сковороді (1722-1794), який сьогодні прикрашає площу біля Києво-Могилянської Академії. За роки свого існування Сковорода дуже полюбився кияна та гостям міста, які часто починають з цього місця мандрівку старовинними вуличками Подолу. Надзвичайне значення монумент має і для студентів Києво-Могилянської Академії, яких пов'язує зі Сковородою деякі повір'я та ритуали...

Ось декілька цікавих фактів про створення пам'ятника Сковороді, його неперевершеного творця Івана Кавалерідзе, а також розкаже про студентські традиції, пов'язані з видатним філософом.

1. Пам'ятник було встановлено обличчям до Києво-Могилянської академії — навчального закладу, де Григорій Сковорода навчався з перервами понад 10 років. Він, неначе, символізує повернення видатного філософа до стін рідної Альма-матер.

2. Над створенням монументу, висотою 44 метри, працював легендарний скульптор Іван Петрович Кавалерідзе. За його винятковий талант, скульптора називали «українським Мікеланджело». Серед інших його відомих робіт у Києві: Пам'ятник Княгині Ользі на Михайлівській площі (який він створив у 1911 у віці 24 років) та Пам'ятник Ярославові Мудрому біля Золотих Воріт, створених та відновлених наприкінці 90-х років ХХ століття.

3. За свою безмежну обдарованість, друзі Івана Кавалерідзе жартома називали його «триголовим генієм». За надзвичайні досягнення як скульптора, режисера та драматурга Іван Кавалерідзе, без перебільшення, є одним із найвидатніших митців ХХ століття.

4. Пам'ятник Григорія Сковороді — є лебединою піснею видатного митця, якому на момент створення було 90 років. До речі, постать Сковороди була надзвичайно знаковою для Івана Кавалерідзе. У 1922 році він працює над створенням монументу Григорію Сковороді у Лохвиці на Полтавщині, а у 1958 він стає режисером біографічного фільму, присвяченого життєвому шляху видатного мислителя.

Музику до нього створив відомий композитор Борис Лятошинський.

5. Спочатку образ Сковороди, увіковічений на Подолі, мав зовсім інший вигляд: босоніж, з Біблією у руках та з хрестиком на шиї. Проте радянська влада 5 разів вносила свої корективи, у результаті Григорія Савовича взули в постоли, Біблію замінили сумкою, а хрестик довелося зрізати. До речі, якщо роздивитися скульптуру ближче, то можна побачити нерівність матеріалу в області шиї та приліплене взуття.

6. Пам'ятник Сковороди має сакральне значення для студентів Києво-Могилянської Академії. За традиціями, до Покрови студенти влаштовують акцію «чистий Сковорода»: монумент ретельно миють та приводять до ладу. Студенти вірять, що такий ритуал допомагає їм успішно навчатися та здавати сесію. 28 червня на Григорія Савовича одягають букет — головний убір випускника-магістра. За повір'ями, це допомагає випускникам успішно реалізувати себе у майбутній професійній діяльності.

Пам'ятник Григорію Сковороді — є окрасою Контрактової площі та Подолу. Дивлячись на нього, навіть не віриться, що йому немає 50 років, здається що Григорій Сковорода, який мандруючи зайшов до Києва провідати рідний навчальний заклад, стояв на цьому місці майже завжди...

Зупинка 3.

м. Переяслав Київської області Переяславський колегіум, Меморіальний музей Г. С. Сковороди

Перше, що варто відвідати у Переяславі - Переяславський колегіум, який відомий тим, що у ньому викладав професор піітики Григорій Сковорода. Тут видатний філософ написав велику кількість своїх творів (зокрема «Сад божественних пісень»). Наприкінці XVIII століття колегіум перетворили на духовну семінарію. Нині у приміщеннях колишнього колегіуму (пам'ятка архітектури сер. XVIII ст.) розташувався музей Григорія Савича Сковороди, який було відкрито в 1972 р. у дні святкування 250-річчя від дня народження митця.

Музей висвітлює життя та творчість поета і філософа, його перебування на Переяславщині; частина експозиції присвячена історії Переяславського колегіуму, відкритого 2 жовтня 1738 р., який був визначним центром освіти в Україні.

Розміщена в одному з колишніх класів експозиція присвячена перебуванню Г.С. Сковороди на переяславській землі. Унікальним експонатом є портрет філософа роботи невідомого художника кін. XVIII ст.

Поет і філософ був також обдарованим музикантом. В експозиції представлені тогочасні народні музичні інструменти – скрипка, сопілка, бандура, цимбали, ліра, якими досконало володів митець.

Г.С. Сковорода протягом 5 років працює домашнім вчителем у переяславського поміщика Степана Томари в с. Кавраї, навчаючи та виховуючи його сина Василя.

У музеї експонуються меблі XVIII ст. з маєтку Томар: диван, крісла, стіл, лампа-торшер, картина XVIII ст. художника Гагена «Ярмарок».

У первісному вигляді відтворено обстановку класу поетики: столи і лави, класна дошка, на стіні – ікони: «Бог Саваоф», «Матір Божа», «Коронування Діви Марії», біля дверей – вішалка зі студентським одягом, на столах – книги. Довершеності експозиції класу надає скульптура Г.С. Сковороди (виконана І. Кавалерідзе), що, ніби живий, сидить за вчительською кафедрою.

В одному з колишніх вестибюлів відтворена обстановка кімнати вчителя. У кутку – тверде ліжко, накрите домотканим ліжником, шкіряна подушка і килимок. Навпроти дверей – робочий куточок: секретер, стілець. На секретері – підсвічник, глобус, рукописи творів Г.С. Сковороди, серед яких – знаменита сатирична пісня «Всякому городу нрав і права», написана на Переяславщині. На лаві, застеленій домотканим рушником, стоїть простий селянський посуд: глиняні та дерев'яні миски, солянка, мідний кухоль.

В експозиції музею широко представлені картини, графіка, літографії, народне мистецтво, які відображають творчість та життя філософа.

В одному з колишніх вестибюлів відтворено інтер'єр бібліотеки колегіуму. Є в експозиції бібліотеки старовинні шафи, в яких зберігаються книги XVI-XIX ст. Серед них такі рідкісні видання, як «Атлас Российской империи» 1745 р., «Басни Ля-Фонтена» (французькою мовою) 1675 р., «Основы философии и логики» (латиною) 1557 р., «Письма малоизвестных особ» 1598 р. тощо.

Випускник Переяславського колегіуму, видатний український філолог-славіст і педагог Йосип Бодянський виявив в бібліотеці Переяславського колегіуму, вперше дослідив та описав Пересопницьке Євангеліє – видатну пам'ятку української писемної культури, національну святиню нашої держави, на якій нині приносять присягу президенти України. В експозиції представлене факсимільне видання Пересопницького Євангелія, подароване музеєві Блаженнішим Митрополитом Київським і всієї України Володимиром.

Експозиція останнього залу присвячена вшануванню пам'яті Г. С. Сковороди – поета та філософа, якого «ловив світ, та не спіймав».

Також у Переяславі варто відвідати Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», який містить у собі багато різних музеїв.

Зупинка 4.

с. Лохвиця Полтавської області

Літературно-краєзнавчий музей ім. Г.Сковороди

Будинок, у якому розташовано музей, збудований 1865 року. У різні роки тут діяли: повітовий суд, у якому відбувався судовий процес над активними учасниками революційних подій 1905-07 років, у тому числі – відомим українським письменником Архипом Тесленком; дитячий будинок, фотоательє, майстерня з ремонту побутової техніки.

Від 1947 року у цьому будинку — Лохвицький краєзнавчий музей імені Г.С. Сковороди.

У фондах Лохвицького краєзнавчого музею імені Г.С. Сковороди нараховується понад 30 тисяч експонатів. Розміщені вони у 9 тематичних залах, що розповідають про історію та сьогодення Лохвиччини, знайомлять з її природними багатствами.

Серед експонатів музею — колекції козацької зброї, археологічних знахідок, сакральних предметів, зразків декоративно-ужиткового мистецтва, зброї періоду Другої світової війни.

З-поміж експонатів музею чимало таких, що пов'язані і знайомлять з життям і творчістю видатних земляків Лохвицького краю: мислителя Григорія Сковороди, письменників Архипа Тесленка і Олексія Коломійця; композитора Ісаака Дунаєвського (в т.ч. рояль, на якому відомий композитор грав у 1919 році); засновника і керівника хорової капели «Думка» Нестора Городовенка; винахідників В.Д. Охотникова та М.С. Кісенка; скульпторів В.П. Молодченка та Г.Л. Пивоварова, художника П.В. Симонова; діячів науки О.О. Пащенко, Д.В. Попова, І.Ф. Прокопенка та інших.

Зупинка 5.

с. Чорнухи Полтавської області

Літературно-краєзнавчий музей ім. Г.С. Сковороди

До комплексу Чорнухинського літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди входять власне музей і меморіальна садиба батьків Григорія Сковороди.

Фонди музею налічують понад 2 000 експонатів і присвячені не лише Григорію Сковороді та його вшануванню, а й історичному тлу життя і творчості філософа, а також історичному розвитку Чорнух. Серед експонатів — бюст Сковороди роботи Івана Кавалерідзе та інші мистецькі твори (живопис, пластика) на «сковородівську» тематику (переважно радянських митців), археологічні артефакти-знахідки на території Чорнухинщини, старовинні речі побуту та інструменти місцевого населення, предмети культу, скринька з землею з могили Г.С. Сковороди; серед раритетів — кобза XVIII століття, низка оригінальних документів доби Сковороди, зокрема, зразки особистої кореспонденції.

Також відтворено типову садибу малоземельного козака XVIII століття, яким був батько великого філософа. Зокрема, ця хата складається з хати, клуні, комори, криниці з журавлем. У хаті експонуються речі селянського побуту і вжитку. Садибу обнесено тинном з лози.

До складу музею входить і пам'ятник Григорію Сковороді, розташований між подвір'ям меморіальної садиби і сквером, що прилягає до неї. Пам'ятник встановлено на території Чорнухинського літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди за адресою: *вул. Центральна, 45, смт Чорнухи (Полтавська область, Україна)*. Автор пам'ятника — скульптор Микола Коган.

Перша спроба увічнити пам'ять філософа, поета та богослова Григорія Сковороди на його батьківщині, в селищі Чорнухи, розпочалася зі звернення його мешканців у 1914 році до Лохвицької повітової земської управи з проханням про дозвіл на збір пожертвувань для будівництва пам'ятника своєму землякові. Після тривалих дебатів земство змушене було дозволити такий збір. Але на перешкоді здійснення цього задуму став початок першої світової війни, тож побудову пам'ятника було відкладено^[1].

У грудні 1922 року на відзначенні 200-річчя з дня народження Сковороди в Чорнухах та Лохвиці було відкрито погруддя та пам'ятник філософа роботи українського скульптора і кінодіяча Івана Петровича Кавалерідзе. Встановлений він був неподалік школи, і цього ж року вона стала носити ім'я Григорія Савича Сковороди.

У роки Другої світової війни погруддя було пошкоджене. Після її закінчення відреставроване і повернуте на своє місце.

З нагоди відзначення 250-ліття від дня народження Григорія Сковороди (1972) у Чорнухах було побудовано і відкрито меморіальну садибу батьків Григорія Сковороди та історико-красознавчий музей (тепер Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди). Тоді ж біля меморіального комплексу встановили і відкрили пам'ятник-погруддя Григорія Сковороди роботи М.Г. Когана. А погруддя Івана Кавалерідзе було перенесено у першу залу музею, ставши одним з найцінніших його експонатів. У радянський час майданчик біля пам'ятника був викладений залізобетонними плитами. За незалежності України у ході реконструкції їх замінили декоративною плиткою.

Зупинка 6.

м. Харків Харківський національний педагогічний університет імені Г.Сковороди

Пам'ятник видатному українському філософу Григорію Савичу Сковороді, встановлений у 2012 році біля навчального корпусу Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Скульптор — Сейфаддін Гурбанов. Зазнав пошкодження 6 липня 2022 року в результаті ракетного удару з боку росії.

Пам'ятник було урочисто відкрито 28 вересня 2012 року з нагоди святкування 290-річчя з дня народження Григорія Сковороди.

Пам'ятник розташовувався на площі біля навчального корпусу Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди у Київському районі Харкова на Салтівці.

У ніч на 6 липня 2022 року у корпус Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди влучила російська ракета, пам'ятник опинився під завалами.

Скульптуру дістали з-під завалів з незначними тріщинами. Через удар затерлося покриття фігури Григорія Сковороди та пішла тріщина біля руки.

Зупинка 7.

с. Сквородинівка Харківської області

Музей українського філософа і поета Григорія Сквороди з'явився у Сквородинівці 1972 року. Експозицію розмістили в особняку поміщиків Ковалевських – старовинному будинку, зведеному як садовий павільйон у 18 столітті. Саме тут упродовж останніх років свого життя мешкав і працював Григорій Скворода. 2008 року музей отримав статус національного.

Літературно-меморіальний музей Григорія Сквороди складається із п'яти залів. У двох перших експозиція розповідає про життя і творчість філософа. Тут зібрано його особисті речі, твори, дослідження про Сквороду, картини та предмети побуту. Цікаво буде побачити скрипку, на якій грав Григорій Савич, селянський одяг, та старовинні меблі. Наступний зал – меморіальна кімната, у якій повністю збережено інтер'єр та всі деталі. Саме тут перестало битися серце філософа. Музейну експозицію також представлено книгами античних, середньовічних та новітніх філософів і поетів, яких читав Скворода, його портретами та ілюстраціями до творів. Частиною музейного комплексу є старовинний парк, вигляд якого майже не змінився відтоді, як ним гуляв Скворода. Тут збереглося місце першого поховання філософа, яке, за легендою, він сам собі обрав, передбачивши точну дату власної смерті. У парку встановлено пам'ятник, виготовлений скульптором Іваном Кавалерідзе, а також упорядковано «філософську алею».

Висновок

Нині Україна переживає найважчий період за всі роки своєї незалежності: у країні війна. Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року різко змінило світогляд багатьох українців. Зруйновано будинки, школи, садочки, пошкоджено університети, зруйновано музеї, зокрема й музей у Сквородинівці постраждав 6 травня 2022 року.

Міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко зазначає в одному із інтерв'ю, що знищення Росією музею українського філософа Григорія Сквороди - це свідомо ідеологічна акція. "Вони ж Сквороду називали мало не першим російським філософом. Там же неподалік знаходиться і могила Григорія Сквороди - то вони фактично били в саме серце філософа. І били в рік 300-річчя", - зазначив міністр.

Тому сьогодні ми, як ніколи, маємо відновлювати історичні пам'ятки, популяризувати здобутки українців, шанувати та примножувати наші традиції, звичаї, обряди, вивчати твори відомих українських просвітителів, таких, як Григорій Савич Скворода.

Відомий вітчизняний бізнес-консультант Сергій Ноздрачов любить згадувати ось цю цитату зі спадщини Сквороди: «Краще бути задоволеним котом, ніж левом — невдахою. Не важливо ким ти народився. Щастя можливе в будь-якому становищі, бо всі люди — задум Божественної природи.

Головне — відчутти своє місце в цьому світі та бути тим, що тобі по серцю...». І потім додає від себе: «Минуло 250 років... Я це зрозумів в 45... 6 років про це розповідаю... Дехто, інколи, чує... А що я хотів? Якщо Сковороду не чують 250 років...».

"Весь світ спить..." констатував понад два століття тому Сковорода, а слова ці актуальні й для сьогодення.

Тому нам не варто чекати якихось круглих дат, аби почати робити правильні речі. Як писав відомий співак Кузьма Скрябін: **"Змінюйте світ на краще, піклуйтеся про нього, тому що ви в ньому живете!"**

Список використаної літератури

1. Бобровников Олексій. Григорій Сковорода// <https://podrobnosti.ua/518396-grigorij-skovoroda.html>
2. БОГДАН ЛОГВИНЕНКО (UKRAÏNER) ПРО СКОВОРОДУ. 4 серія «Книга-мандрівка. Україна»// https://www.youtube.com/watch?v=nTCY6Y_skVk
3. Експерсія Переяславський музей// <https://youtu.be/E3st6B0HZSI>.
4. Літературно-меморіальний музей ім.Г.Сковороди// <https://www.skovorodamuseum.com.ua/>
5. Переяславський колегіум// <http://perejaslav.org.ua/places/muzey-skovorodi-kolegium.html>
6. Сковорода Григорій. Життя наше - це подорож/ упорядкував і переклав Валерій Шевчук. - Львів: Видавництво "Апріорі", 2021. - 272 с.: іл.
7. Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину /Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. - Львів: Світ, 1995. - 528 с // <https://coollib.com/b/311163/read>
8. Сковорода Григорій. Твори: у 2 т. - К.: АТ "Обереги", 1994.- (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства). Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. 480 с.
9. Сковорода. Найкраще [Текст]/Григорій Сковорода; пер. Марії Кашуби, Галини Сварник, Назара Федорака; пердм. Ростислава Чопика, Анрія Любки; іл. Данила Мовчана. - Львів: Видавництво Terra Incognita, 2018. - 320 с. - (Серія "Українська ізотерика").
10. Купріян Ольга. Г. Сковорода - перший український хіппі. Світогляд Сковороди. // <https://vsiknygy.net.ua/person/117/>
11. Ушкалов Леонід. Ловитва невловного птаха: Життя Григорія Сковороди. Вид. 2-е.- К.: ДУХ і ЛІТЕРА,2017.- 368 с. (серія "Постаті культури)
12. Ушкалов Леонід .Пізнай себе / Український тиждень.- 13 січня 2013 року// <https://tyzhden.ua/History/67626>

ШЛЯХАМИ ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ

*Сичов Віктор, учень 8 класу Мирнодолинського ліцею Сєвєродонецького району
Луганської області*

Керівник: Сагімбаєва Олександра Сергіївна, педагог-організатор

Мета екскурсії: екскурсія дає гарний матеріал для формування світогляду, уявлення про побут і культуру періоду життя Григорія Сковороди, екскурсія сприяє адаптації учасників до культури своєї держави, виховує культуру поведінки в суспільстві, естетичні почуття, внести особистий внесок у вдосконалення життя.

Завдання: ознайомитися з біографією видатного письменника Г.С. Сковороди, побачити умови життя, улюблені місця, алею, місце поховання, ландшафти даного регіону, пам'ятник.

Маршрут: Харків- Сковородинівка

Час: 1 год

Відстань: 55 км

Хід екскурсії

- 1) Збір біля позашкільного закладу освіти. Інструктаж з техніки безпеки та поведінки під час комбінованої автобусно-пішохідної екскурсії.
- 2) Вступне слово педагога.
- 3) Слідування по станціях спланованого маршруту та виконання поставленого завдання.
- 4) Підведення підсумків.

Картосхема маршруту (додатки 1, 2)

Станції:

1. Національний літературно-меморіальний музей Г.С.Сковороди,
2. Могила Григорія Сковороди
3. Парк XVIII ст. з липовими алеями
4. Улюблені місця Г. Сковороди
5. Пам'ятник Г. Сковороді
6. Будинки поміщицької контори XIX ст. (на підмурках кінця XVIII ст.) та комори (амбару) XIX ст.

Опис екскурсійних об'єктів

Національний літературний-меморіальний музей Г.С Сковороди міститься в будинку діда А. І. Ковалівського (XVIII ст., розширено на початку XX ст.) — пам'ятка архітектури. До 1972 року в будинку, де проживав і де помер Сковорода, була школа. Потім там засновано музей, що з 2008 року має статус національного. Музей було відкрито у 1922 році.

У Національному літературно-меморіальному музеї Г.С. Сковороди експонуються книги, картини, предмети українського побуту, які яскраво передають дух того часу. Але головне місце посідає експозиція, присвячена саме життю Григорія Савича, його поетичній і педагогічній спадщині.

Могила Григорія Сковороди — пам'ятка історії та монументального мистецтва (національний пам'ятник історії з 1965 року. Поруч із музеєм знаходиться могила великого українця. Як заповідав філософ, на місці його поховання не встановлювали хреста – тільки камінь із написом: «Світ ловив мене, але не спіймав»

Парк XVIII ст. з липовими алеями — пам'ятка садово-паркового мистецтва, висаджено на площі 18,2 гектари, фруктовий садок. Від музею вниз до ставка веде вимощена каменем стежка. Пройшовши по ній кілька метрів, можна побачити клумбу, від якої символічно розходяться на всі боки сім липових алей.

Улюблені місця Г. Сковороди: 700-літній дуб та криниця. Одна з доріжок приведе вас до дуба, під яким полюбляв працювати Сковорода. Співробітники музею кажуть, що в дуслі містився письмовий столик, стілець. І там могли спокійно сидіти і спілкуватися дві людини. Зараз дерево вже мертве, біля нього знаходиться барельєф філософа. Поруч з цим 700-річним дубом росте дуб-син, посаджений Григорієм Савичем.

Пам'ятник Г. Сковороді (1972 р. робота скульптора Івана Кавалеридзе; до того існували пам'ятники роботи скульп. Б.Кратка (1926) та І.Мельгунової (1938)

Будинки поміщицької контори XIX ст. (на підмурках кінця XVIII ст.) та **комори (амбару) XIX ст.**

Висновок: Село Сковородинівка знамените тим, що тут деякий час жив і творив відомий мислитель Григорій Сковорода. Він тут помер і заповідав себе поховати. Могилу трохи перенесли, а в будинку, де він жив, зробили музей...

Село знаходиться у Золочівській громаді богодухівського району Харківської області України, оточене невеликими лісовими масивами. Воно лежить на березі безіменної річечки, яка через 1,5 км впадає в річку Кадниця. Відстань до Харкова – біля 50 км.

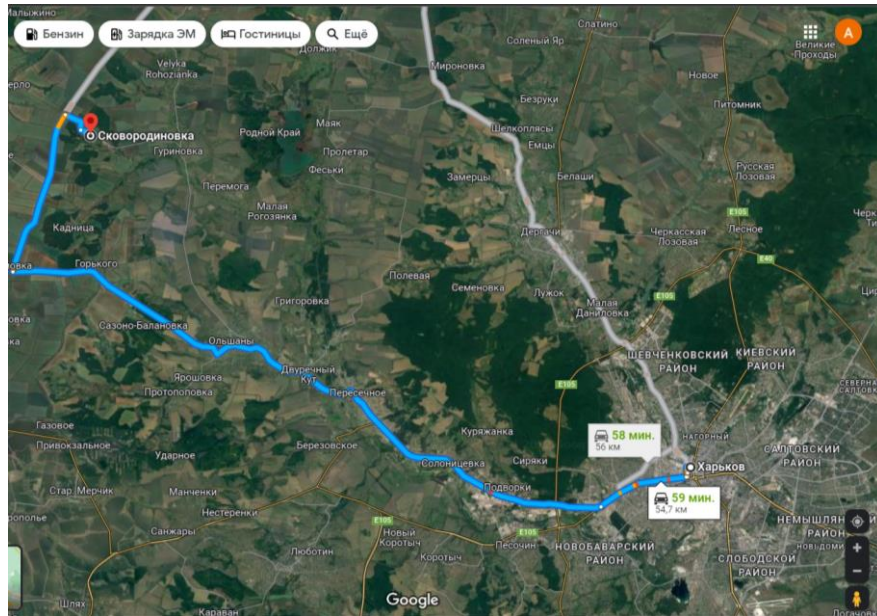
У селі Сковородинівка розташований один із найвідоміших музеїв Харківської області – музей Григорія Сковороди, який має статус національного.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

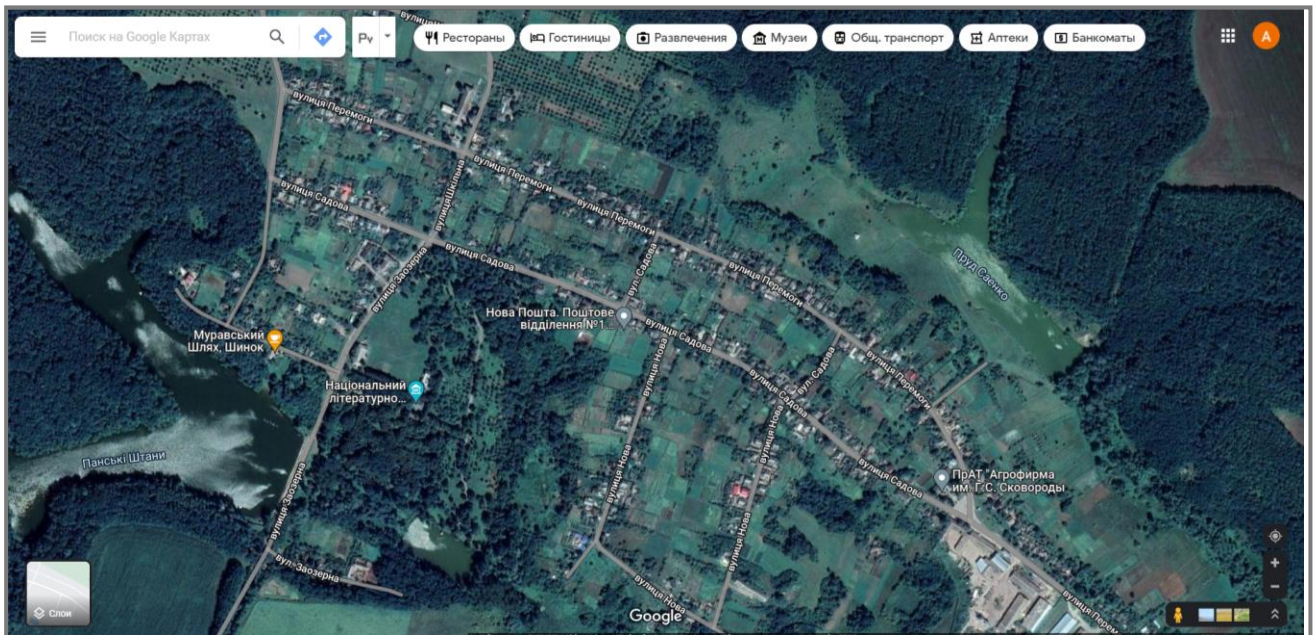
1. Картографічні матеріали режим доступу : [https://www.google.com/maps/dir]
2. Картографічні матеріали режим доступу : [https://www.google.com/maps/dir]
3. Електронний ресурс режим доступу : [https://7chudes.in.ua/nominaciyi/skovorodynivka-harkivska-obl/]
4. Електронний ресурс режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki]

Додатки

Маршрут Харків- Сковородинівка. 1.

Село Сковородинівка. 2.

ШЛЯХАМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА СУМЩИНІ

Цементова Софія, Васькова Валерія, Желдак Дар`я, учениці 11 класу В'язівського НВК «загальноосвітня школа I-III ступенів - дошкільний навчальний заклад»

Дубов'язівської селищної ради Конотопського району Сумської області

Керівник: Авдєєва В.В., в.о. керівника Т.О. «Плеяда», учитель української мови та літератури В'язівського НВК «загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Дубов'язівської селищної ради Конотопського району Сумської області

Сумщина – дивовижна земля. Саме вона подарувала світу багатьох світових геніїв, таких як М. Стороженко, М. Березовський, М. Хвильовий та багато інших. Приваблювала та надихала наша рідна земля і багатьох інших видатних постатей, таких як: Т.Шевченко, О.Довженко, Г.Квітка-Основ'яненко. Не виключенням став і мандрівний філософ, байкар, педагог та музикант, Григорій Савич Сковорода. У пошуках спокою, істини та сенсу буття відвідував наш край Великий Майстер.

Під час таких подорожей Сковорода не раз відвідував Суми, Лебедин, Охтирку, Боромлю і багато інших міст та сіл нашого краю. Тут він завжди зустрічав щирі прихильність до себе простих людей і мав добрих знайомих серед передових представників місцевої інтелігенції.

Опрацювання матеріалів сумського краєзнавця, П. Сапухіна про перебування Г. Сковороди на Сумщині, розробка маршруту та тривала пошуково-дослідницька робота, – дали свої результати щодо поглиблення знань про рідний край та глибшого пізнання духовних поглядів митця.

Із матеріалів Києво-Могилянської академії та краєзнавчих досліджень Глухівщини стало відомо про перебування Г.Сковороди на території місцевості останньої. Оскільки мав гарний голос і музикальний слух, на початку грудня 1741 року юного Сковороду взяли до Глухівської школи співу. звідки повезли до Петербурзької придворної царської хорової капели. [1].

Саме так розпочалась перша подорож шляхами Г.Сковороди розпочалась у славному місті Глухів. Прибувши до міста та досліджуючи історію співочої школи, ми розпочали з опрацювання матеріалів у краєзнавчому музеї. Із розповідей екскурсовода ми дізнались, що Г. Сковорода дійсно навчався у Глухові (Додаток 1). А співоча школа знаходилась на території сучасної Миколаївської церкви, що є найстарішою будівлею Глухова.

Наступна подорож Г. Сковороди на Сумщині, – також пов'язана із Київським університетом. Зокрема із його університетським другом Федіром Заліським, який тривалий час жив у Лебедині.

Опрацювання матеріалів В. Дудченко «Сковородинські стежки Лебединщиною» та відвідання місцевого краєзнавчого музею, дало можливість отримати цікаві факти про перебування митця на Лебединщині [2]. Одним із найцікавіших моментів нашого перебування на Лебединщині було відвідання історичного місця, а саме реконструйованого будинку Заліських.

Він знаходиться на червоній лінії забудови вулиці Першогвардійська, 4. До 1998 року у цьому приміщенні був Лебединський народний музей історії Лебединщини ім. Т.Г. Шевченка. На жаль, наразі цей будинок займає промислова зона. Та все ж, на будівлі знаходяться пам'ятні дошки, присвячені Т. Шевченку та Г. Сковороді. Пам'ятна дошка, присвячена останньому була встановлена у 2017 році. На ній ми теж можемо побачити свідчення неодноразового перебуванні митця у Лебедині (Додаток 2).

Не менш цікавою видалось продовження подорожі Лебединщиною, де за дослідженням В. Дудченко, також любляв бувати Г. Сковорода.

Неподалік від Лебедина, в селі Рябушки жив приятель Федора Заліського Іван Красовський, дрібнопомісний землевласник з колишніх слобідських козаків. Користуючись гостинністю Красовського, Сковорода віддавався в Рябушках звичайним для себе роздумуванням і працював над рукописом своїх творів. Відвідавши с. Рябушки, із розповідей місцевих жителів ми дізналися про місцеву святиню (1770 р.), яку за переказами старожилів відвідував Г. Сковорода (Додаток 3).

Наступна подорож привела нас до м. Охтирка. Саме через цю місцевість проходив шлях Григорія Савича до Свято-Троїцького монастиря.

Відвідавши Охтирський краєзнавчий музей, ми дізналися про мандри Сковороди Охтирщиною.

Не могли не звернути увагу на гранітну меморіальну дошку, присвячену Г.С. Сковороді. Її встановлено на головному фасаді будівлі Охтирського міського краєзнавчого музею. Зі слів екскурсовода музею ми дізналися, що її вона створена на честь перебування філософа на Охтирській землі. (Додаток 4). Також зі слів екскурсовода музею ми дізнались про ймовірне перебування Сковороди у Свято-Покровському кафедральному соборі – архітектурній пам'ятці XVIII століття (Додаток 5).

Ці факти дають можливість допускати про особливий вплив чудотворної ікони та чарівної природи Охтирки на духовний стан філософа.

П'ята подорож шляхами Г. Сковороди продовжується на Охтирщині і приводить до села Чернеччина, що знаходиться за 8 км. від м. Охтирка.

Із матеріалів Охтирського краєзнавчого музею, дізнаємось такі факти: у серпні 1770 року зі Сковородою трапився дивний випадок. Він відчув неспокій, невимовне бажання покинути Київ. Він швидко почав збиратися в дорогу, примовляючи, що в Києві буде чума. Він попрямував до с. Чернеччина.

Відвідавши цей храм у вищезгаданому селі, ми дізнались, що збудований він у 1727 році і первісно він називався Благовіщенським. За свідченням старожилів ми дізнались, що тут дійсно бував Сковорода. (Додаток 6.)

Шоста станція у подорожі «Шляхами Григорія Сковороди» приводить нас до міста Суми.

У своєму дослідженні П.Сапунін зазначає згадує про існування у Сумах гуртка однодумців і послідовників філософа. Також краєзнавець зазначає про відвідання Сковородою святинь міста Сум: «...кладовищем літературної спадщини Сковороди стали і деякі місця Сумщини, зокрема, колишній

Сумський монастир...» [3].

Опрацьовуючи матеріали про святині міста та відвідавши їх, ми можемо із упевненістю сказати, що Г. Сковорода міг бувати у Свято-Воскресенському соборі(1702) (Додаток 7.).

Остання станція у подорожі «Шляхами Григорія Сковороди» приводить нас до с. Залізник. Про перебування Г.Сковороди у цій місцевості, засвідчується у матеріалах Сапухіна. У своїй роботі він зазначає: «Відсутність вищого навчального закладу на Слобожанщині, компенсувалася діяльністю культурно-просвітницького гуртка, який діяв на хуторі Попівна (зараз с. Залізник Сумського району), засновником його був дрібнопомісний дворянин Паліцин. Григорій Савич неодноразово бував у Попівці в Олександра Паліцина, брав участь у диспутах. Усі члени «Попівської академії» віддавали йому данину шани...» [3]. З часом, такі зібрання отримали назву «Попівської академії». Таким чином, стає зрозумілим зацікавлення Г. Сковороди с. Попівка, яке на той момент стало важливим осередком культури та духовності.

Відвідуючи с. Залізник Сумського району, наразі із визначних місць можна побачити пам'ятку природи, так звану «Сосну Паліцина». За переказами, саджанець сосни висаджений засновником «Попівської академії», відомим просвітителем, О. Паліциним на могилі його дружини Євдокії у с. Попівка (нині окраїна с. Залізник) на місцевому цвинтарі [3]. Є версія, що це найстаріша та найтовща сосна в Україні (Додаток 8.).

Дана туристично-краєзнавча та дослідницька робота поглибила наші знання про Г.С. Сковороду та його філософсько-естетичні погляди, відвідати нові та цікаві місця, історичні пам'ятки; по-новому відкрити Сумщину та пройти стежками глибинного та незбагненого Г. Сковороди. Матеріали цього маршруту послугували до створення карти подорожі нашої експедиції (Додаток 9).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Бермес І. Л. Глухівська співова школа як підґрунтя вітчизняної професійно-хорової освіти у XVIII столітті // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2012. – № 253.
2. Дудченко В.Г. Незапланований заїзд //Дудченко В. Г. З історії Лебединщини. Вип..І-й.- Лебедин, –1993. С.16-17.
3. Сапухін Павло. Подорожі Г. С. Сковороди по Сумщині. Сумський історичний портал: <https://history.sumy.ua/research/article/594-podorozhzhsskovorodyposumshchyni.html>
- 4.Свято-Троїцький монастир, Охтирка: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/77303_svyato-troickiy-monastyr-ahtyrka.htm

ДОДАТКИ

Додаток 1. Світлини з Глухівського краєзнавчого музею з історії співочої школи.

Додаток 2. Пам'ятна дошка, присвячена Г.С.Сковороді у Лебедені

Додаток 3. Іоанно-Предтеченська церква в селі Рябушки

Додаток 4. Гранітна меморіальна дошка, присвячена перебуванню Г. Сковороди на Охтирщині

Додаток 5. Покровський кафедральний собор (сучасний вигляд)

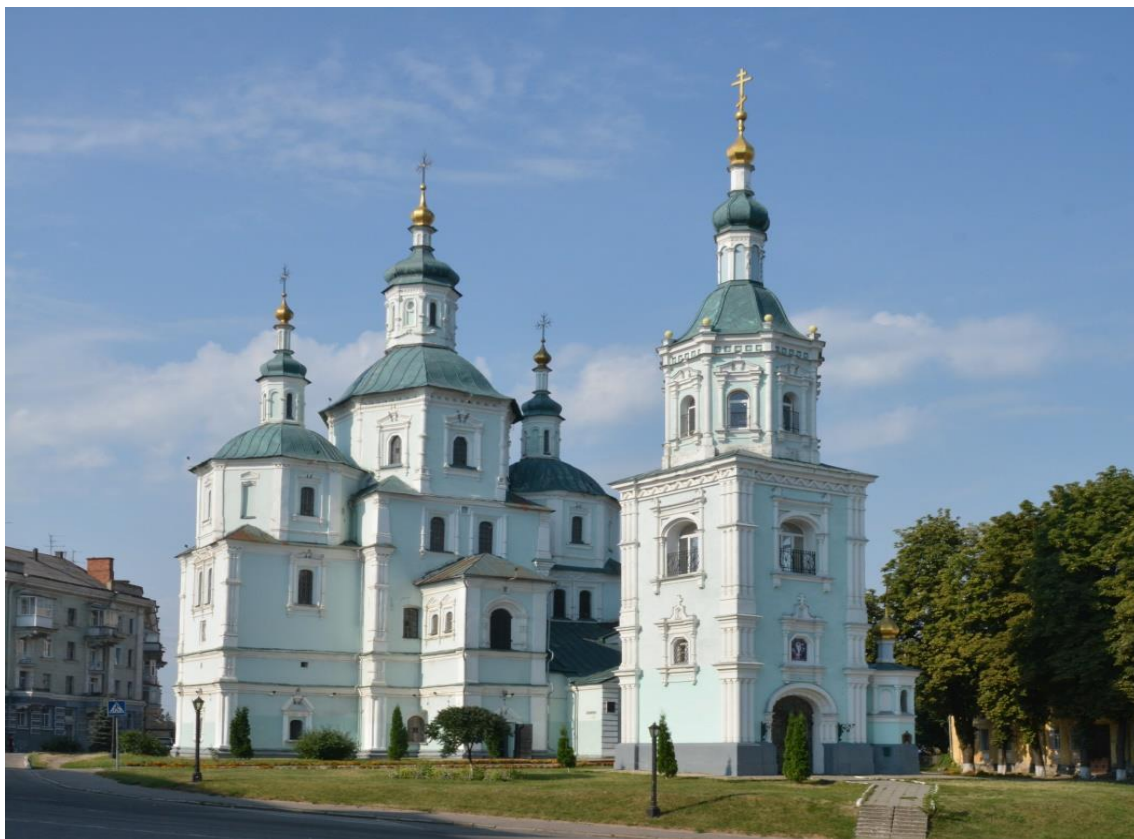

Додаток 6. Свято-Троїцький монастир с. Чернечина (сучасний вигляд)

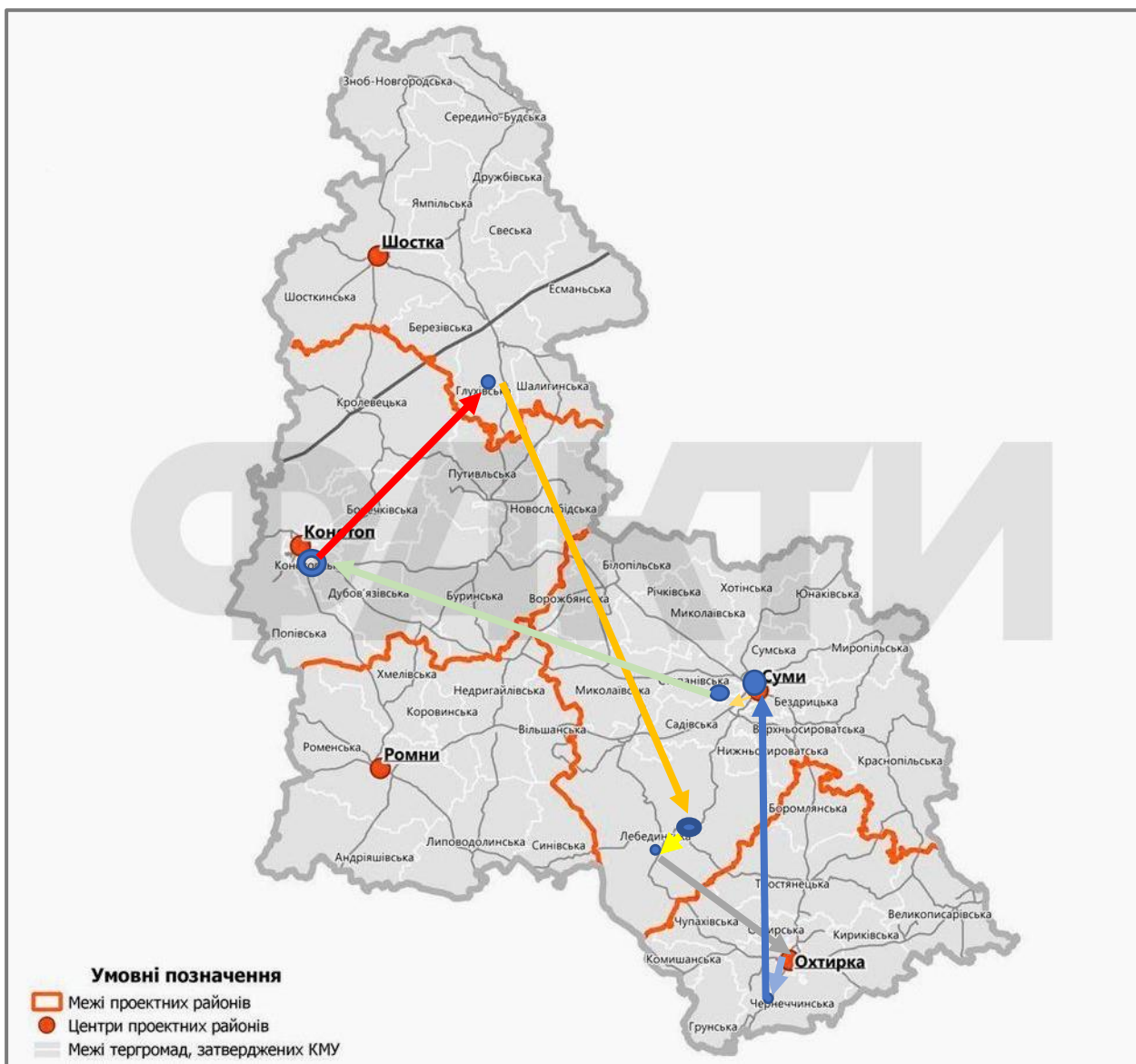
Додаток 7. Свято-Воскресенський собор (сучасний вигляд)

Додаток 8. Пам'ятка природи «Сосна Паліцина»

Додаток 9. Карта подорожі «Шляхами Г.Сковороди»

	Подорож I. Подорож Глухівщиною (В'язове-Глухів)
	Подорож II. Подорож до м. Лебедин (Глухів-Лебедин).
	Подорож III. Подорож до с. Рябушки (Лебедин - Рябушки)
	Подорож IV. Подорож до м. Охтирка (Лебедин-Охтирка).
	Подорож V. Подорож до с. Чернеччина (Охтирка-Чернеччина)
	Подорож VI. Подорож до м. Суми (Чернеччина-Суми)
	Подорож VII. Подорож до с. Залізник (Суми-Залізник).
	Подорож VIII. с. Залізник - с. В'язове.

МАНДРІВКА ПОЛТАВСЬКИМИ ШЛЯХАМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

*Шкурат Єлизавета , Бойко Дар'я , учениці 10 класу Комунального закладу
«Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 30
Полтавської міської ради Полтавської області»*

Керівник: Петрова Олена Іванівна, вчителька української мови та літератури

Вступ

Полтава — це одне з найстаріших міст України; учені підраховали, що її приблизний вік більше 1100 років. Вона багато чого бачила і багато чого може розповісти. На початку ХХ століття щодо Полтави почали вживати термін «Духовний центр України», чому сприяла діяльність цілої плеяди видатних діячів, а саме: Іван Котляревський – основоположник нової української літератури, Панас Мирний – початківець соціально-психологічного роману в українській літературі, Микола Лисенко – видатний музикант, Михайло Драгоманов, Олена Пчілка, Леонід Глібов та інші. Також наше місто багате на різноманітні витвори мистецтва, значні культурні, церковні та історичні пам'ятки. Полтава була найбільшим центром розвитку української культури того часу і до сьогодні.

Григорій Сковорода також зробив великий внесок задля культурного збагачення нашої держави. І саме тому ми повинні пишатися тим, що Григорій Савич Сковорода – це наш земляк. Він народився в селі Чорнухи на Полтавщині. Всім відомо, що Сковорода був мандрівним філософом, йому належать такі слова: «Життя наше — це подорож, а дружня бесіда — візок, що полегшує мандрівникові дорогу». Тож і ми розпочнемо нашу дружню подорож рідною землею письменника.

Полтава ніколи не забуває своїх хранителів культури, саме тому на карті можемо знайти вулицю названу на честь українського просвітителя, філософа та поета – Григорія Савича Сковороди. Вулиця Сковороди пролягає від майдана Незалежності до вулиці Лугової. Вона прокладена на початку ХІХ століття. Тут у 1875-1877 роках споруджено головний будинок Полтавської Духовної семінарії. 1915 року в ньому розмістилося евакуйоване Віленське юнкерське училище. Від 1920 року в цьому будинку — Полтавський сільськогосподарський інститут (нині Полтавський державний аграрний університет). Аграрний університет займає також будинок колишнього Полтавського жіночого єпархіального училища.

Полтава не могла забути про ювілей земляка та готувалася до нього особливо ретельно, тому 21 жовтня у Великій виставковій залі Полтавського художнього музею (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка відкрилась Всеукраїнська виставка «Невловний птах», присвячена 300-річчю від дня народження великого українця Григорія Савича Сковороди.

Як писав Григорій Савович Сковорода: «Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати – це наполовину завершити». Тож попри всі складнощі щодо втілення задуманого проєкту, а саме збору потрібного матеріалу під час воєнного стану. Підготовка до заходу продемонструвала нині вагомі результати. На виставці представлено 107 творів 75 авторів із різних куточків України – Львова, Харкова, Чернівців, Одеси, Херсона, Ужгорода, Дніпра, Тернополя, Черкас, Боярки, Кременчука, Лубен, Горішніх Плавнів, Могилів-Подільського, Полтави, ряду громад Полтавщини, Київщини, Кіровоградщини – тих митців, для кого

діяльність та спадщина Григорія Сковороди, його філософська думка й сповнення великого сенсу життя є важливим дороговказом у власних творчих пошуках.

Стрижнем виставки стали твори сучасних майстрів образотворчого та декоративного мистецтва, що ясно підтверджують глибинне значення слів мислителя: «Пізнавати себе ми можемо лише шляхом пізнання світу — і навпаки».

Композиції були виконані в найрізноманітніших техніках та стилях. Також поєднували філософський зміст та істину Григорія Савича. Серед них як реалістичні краєвиди, що дарують дивовижні зустрічі з чарівними куточками нашої Вітчизни (Любов Поповорознюк «Ось вам сонце, ось дорога...», Марина Рожнятовська «Земська школа в Чорнухах», Андрій Потанін «Криниця Сковороди»), так і нефігуративний живопис (Олег Макогон «Травневий ранок», Анастасія Грудка «Пори року», Анічина Руслана «Вогняний вершник»).

До емоційного звучання художніх полотен свої вишукані голоси додали вихованці Малої академії мистецтв – ансамбль бандуристів, флейтистка Софія Курінна та скрипаль Богдан Демиденко. І найдосконалішу ноту дійству подарував академічний хор фахового коледжу мистецтв імені Миколи Лисенка. Поєднання музики та різних художніх витворів справило неймовірні емоції на присутніх.

Продовжимо нашу подорож у більш далеку місцевість, а саме в село Чорнухи, де народився поет. Сковорода любляв ходити з міста в місто, навіть в інші країни подорожував.

«Переходячи з міста в місто, із села в село, дорогою завжди співав або, вийнявши з-за пояса свою улюбленицю флейту, награвав на ній сумні фантазії та симфонії». Ось і ми під чудову мелодію флейти продовжуємо нашу подорож.

Селище міського типу Чорнухи Полтавської області – загубилося в зелені лісів, пагорбів і боліт. Щоправда, водії з Полтави давно вже не їздять сюди напряму, тож наш маршрут буде прокладено швидкісною трасою Київ-Харків. Чорнухинщина є батьківщиною всесвітньо відомого мандрівника і філософа Григорія Сковороди. І сьогодні люди шанують його,

намагаються дізнатися про нього якомога більше і роблять усе, щоб пам'ять про наших земляків жила вічно. Приїхавши на батьківщину письменника – на вулицю Центральну 45, потрапляємо до літературно-меморіального музею Григорія Сковороди. Також бачимо, як жителі села Чорнухи, старанно та з любов'ю відбудували «Сад божественних пісень» та хатину відомого філософа, містика, богослова, поета, педагога, музиканта та композитора богослужбової музики. Це справді прекрасний оазис, чудово опинитися тут і втекти від міського гаму та відчути нехитрий світ речей селянського побуту і вжитку 18 століття.

Десятки квадратних метрів родючої землі, оточені парканом, рясніють різноманітною рослинністю. У кутку навпроти проходу витончено тягнеться «макаронне» дерево. Ростуть самшит і ялинки. Уже налиті соковиті плоди рясно начіплялися на невисоких яблунях. Штучне озеро, прикрашене «золотими» рибками, оточене травою та осокою. Біля дерев'яного вулика – мальви,

чорнобривці, троянди та м'ята... Посередині – величезний залізний лелека, під яким заховалося джерельце. Цікаво також побачити старовинну хату Савки та Палажки, де, можливо, народився майбутній філософ та прожив лише 12 років. Ось ми і в місці де почався довгий та успішний шлях філософа. Як заходиш у сні, по ліву руку стоїть велика скриня для зерна. Прямо – хатина. Так на Полтавщині називали невелику жіночу кімнату для господарських справ. За часів не таких іще й далеких у ній пряли. Праворуч сама хата — велика вітальня, де все

розміщено: піч, піл (широке спальне місце для всієї родини), вище — жердина для вішання білизни. Поруч гойдається дерев'яна колиска, прикріплена до шлаку, посередині - стіл, під стіною - лава, на покуті – образи, при дверях – мисник. Долівка – глиняна, притрушена зеленою травою і пахучою лепехою.

Насправді точне місце розташування будинку залишається предметом дискусії. Адже Сковорода ніколи не згадував, де він народився. Лише в листі до Ковалинського – його першого біографа та друга, було згадано певні відомості про хату дитинства.

Микола Бурда виступав за те, щоб меморіальний маєток розмістили в сусідньому з Чорнухами селі Харсіки. Там навіть розміщено камінь із написом «Тут була садиба Сковороди». Але краєзнавці користуються не лише свідченнями старожилів, а й науковими дослідженнями. Тому питання місця проживання філософа актуальне й на зараз.

Отже, поки ми на землі Григорія Савича, завітаємо до літературної частини Чорнухинського музею. Меморіальний комплекс зведено у 1972 році до 250-річчя з дня народження Сковороди. Сьогодні це пам'ятка історії національного значення. Перший зал – це коротка, але давня й багата історія селища Чорнухи у документах, картах, предметах побуту. Інші чотири зали розповідають про творчий та життєвий шлях нашого земляка.

Серед експонатів сховища можна побачити погруддя Сковороди (скульптор М.Г. Коган), археологічні артефакти-знахідки на території Чорнухинщини, предмети культу, скриньку з землею з могили філософа, старовинні речі побуту та інструменти місцевого населення. Серед раритетів – кобза 18 століття, низка оригінальних документів цієї ж доби,

зокрема, зразки особистої кореспонденції.

Враження від перебування на батьківщині Григорія Сковороди доповнить відвідування галереї мистецтв, яка є частиною музейного комплексу. Тут гості Сковородинівського краю мають можливість познайомитися з творчістю нащадків великого філософа.

Останньою нашою зупинкою є село Лохвиця, село яке також стосується дитинства поета. Їхати не далеко, всього 32 км. Але що ж пов'язує Сковороду з цим місцем?

Григорій Савич ще малим бував у Лохвиці з мамою, татом, у церкві і на базарі, для нього це був Город, як для будь-якого жителя повіту, а особливо для малечі - великий Город! Можливо тут і почалося формування майбутнього філософа, адже саме перші дитячі враження найчастіше і впливають на дорослу особистість. Чи міг Григорій полишати ще в дитинстві батькову хату й пускатися в мандри близькими і далекими околицями Чорнух? Тож звісно малий Сковорода міг дістатися до сотенного козацького містечка Лохвиці - усього ж у двадцяти верстах від рідної домівки, самотійно, чи з друзями.

Можемо припустити, що не спійманий світом Сковорода насолоджувався мандрівками як дорослим, так вочевидь і малим. Лохвицька громада пов'язує своє село до місця народження філософа, оскільки в ті часи сотенне містечко Чорнухи було частиною Лохвицького повіту. Щоб вшанувати пам'ять поета жителі Лохвиці доклали зусиль задля встановлення монументу.

Урочисте відкриття одного з яскравих творів відомого українського скульптора І.П. Кавалерідзе — пам'ятника Григорію Сковороді в Лохвиці відбулося 22 грудня 1922 року. Приурочено воно було до 200-ліття від дня народження мислителя, уродженця цієї частини Полтавщини. Кавалерідзе працював з цементом — йому вдалося створити повну ілюзію каменю. На той час постамент добре ув'язувався з оточуючими спорудами — музеєм, бібліотекою та міським театром.

Під час II світової війни будинки театру та бібліотеки згоріли, а сам пам'ятник було значною мірою пошкоджено.

До 250-ліття від дня народження Григорія Сковороди пам'ятник в Лохвиці, тепер уже в бронзі, було відновлено й урочисто відкрито 29 листопада. Автора в Лохвиці не було, адже саме в цей час він працював над київським пам'ятником Григорію Сковороді на Контрактовій площі. Також у Лохвиці є районний краєзнавчий музей, який носить ім'я Григорія Савича. Лохвицький краєзнавчий музей заснований у 1919 році як археологічний за ініціативою голови Лохвиці Луценка Степана Кузьмича на базі колекцій

Лохвицького реального училища, з 1920 року діяв як історико-краєзнавчий. У 1922 році з нагоди 200-річчя від дня народження земляка, видатного українського просвітителя-гуманіста, філософа і поета Г.С. Сковороди музею присвоєно його ім'я. Експонати музею розміщені у дев'яти залах і розповідають про історію та сьогодення краю, знайомлять з природними багатствами. Серед них – колекції козацької зброї, археологічних знахідок, церковних речей, декоративно-ужиткового мистецтва, зброї періоду II світової війни.

Висновок

Ось і закінчилася наша подорож Полтавським краєм, де розпочав свій життєвий та творчий шлях Григорій Савич Сковорода. За своє довге подвижницьке життя наш земляк сходив багато доріг. Давно занесені піском його сліди, закинуті криниці, з яких він пив воду. Ще за життя Сковорода мав цінителя, який знаходив для нього тільки слова шани і любові. Цінитель цей – народ. Він зберіг у своїй пам'яті численні перекази, легенди про поета-любомудра.

Усенародну любов і шану до нього найкраще висловив М. Рильський:

Благословенні ви, сліди,
Не змиті вічності дощами,
Мандрівника Сковороди
З припорошілими саквами,
Що до цілющої води
Простує, занедбавши храми.

Світ і досі ловить Григорія Савича Сковороду. Народ створює заходи, відбудовує місця його мандрів та всіма способами намагається зберегти пам'ять про генія того часу.

Література

1. Сайт «Новини Полтавщини» <https://np.pl.ua/2022/10/u-poltavi-vidkrylas-vystavka-do-300-richchia-hryhoriia-skovorody/>
2. Сайт «УкрІнформ» <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2751198-slahi-skovorodi-vid-pocatliv-i-do-skonu.html>
3. Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
4. Пам'ятник Григорію Сковороді (Лохвиця) <https://www.wikiwand.com/uk/>
5. Сковорода і Лохвиця. «В гості» до Сковороди <https://nashavira.com.ua/istoriia/skovoroda-i-lohvytsya/>

РОЗРОБКА МАРШРУТІВ ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ

ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МАРШРУТ «БЕРЕГОМ КАНІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА: ВІД ПЕРЕЯСЛАВА ДО ТРАХТЕМИРОВА»

Височина Дар'я, учениця 10-А класу Вільнянської гімназії «Світоч», вихованка гуртка «Краєзнавці» КЗ «Центр туризму» ЗОР Запорізької області
Керівник: Рогатіна Я.О., практичний психолог, керівник гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР

Григорій Савич Сковорода – видатний український філософ, богослов, поет та педагог. «Мандрівна академія», «людина-університет» своєї епохи, який за своє життя не видав жодної книги. Але читачі та прихильники шукали його самі, масово читали, цитували, переписували рукописи та пропагували їх. Про нього у своїх творах згадував і Тарас Шевченко: *«Кругом листочки обведу та й списую Сковороду»*. Григорій Сковорода був чи не найцікавішою постаттю історії українського духу. Офіційних даних щодо нього збереглося небагато, але легенд щодо мандрівного життя цієї мега популярної особистості чимало.

Мою увагу, як автора цієї розробки, привернув факт перебування філософа в «історико-культурному серці України» – місті Переяслав. Це одне з найдавніших міст Русі, що пережило занепад при Сарайській тьмі, дипломатичний центр козацької держави, свідок Переяславської ради, це місто, в якому творилась історія українського духу. Постійний поклик до пізнання себе через мандри унеможлиблює смиренність та відсиджування Григорія Сковороди в «душних» класах. Тож маю думку, що все ж таки багатий на історичні події край покликав мандрівного філософа за собою.

У 1751 році Григорій Сковорода працював недовго у Переяславському колегіумі, але перейшовши на домашнє учителювання у селі Ковраях, неподалік Переяслава, залишається тут до 1759 року. Будучи близьким до природи й простого народу, в нього як майбутнього письменника-мислителя, формуються філософські погляди, він починає писати поезію та все більше розмірковує над життям аскета. При негативному ставленні до видимого світу він не може обійти його увагою, бо головною цінністю світу є те, що натура (видимий, зовнішній світ) подає знаки, які допомагають нам пізнавати світ божественний. Зосередження на внутрішньому світі людини, «внутрішня робота», що веде до щастя, не означає бездіяльності в зовнішньому світі. Навпаки, природа, тобто божественна натура, запалює людину до праці в цьому світі, аби сплести «вінець радості» Творцеві. *«Звідки ж народиться труд, якщо немає бажання й настирливості? – пише Г. Сковорода – Де ж візьметься бажання без природи? Природа всьому є початкова причина й рушійна сила. Вона є матір'ю бажання... Коротко кажучи, природа запалює до діла і укріплює в праці, роблячи працю солодкою»*.

Канівське водосховище, вздовж якого пролягає маршрут, є наймолодшим у каскаді водосховищ, що створені на Дніпрі. Його заповнення водою відбувалось протягом 1974-1976 рр. Воно покриває площу 675 км² й містить близько 2,63 км³ води. Його довжина становить приблизно 123 км, максимальна ширина 8 км, а найбільша глибина 21 м. Біля берегів Канівське водосховище дуже мілке. Найбільші річки, що впадають у водосховище – Стугна та Трубіж. Найбільші міста на узбережжі Канівського водосховища: Київ, Українка, Переяслав та Канів.

Рис.2 НПП «Білозерський»

Район подорожі для туристичних маршрутів освоєний своєрідно. Часто відвідуваними є лісові ділянки з облаштованими ділянками для відпочинку – національний природний парк «Білозерський» (рис. 2) та регіональний ландшафтний парк «Трахтемирів» (рис. 3). Окрім пішохідних маршрутів є можливість проведення велосипедного походу тією ж ниткою маршруту та водного походу вздовж берегу Канівського водосховища.

Поповнити продукти можна у всіх населених пунктах району подорожі. Аварійно-рятувальні пункти державної служби України з надзвичайних ситуацій є у великих місцях за маршрутом – м. Переяслав та м. Канів. Села на маршруті, в тому числі кінцевий пункт – с. Григорівка, мають щоденний зв'язок з територіальними та районними центрами. Мобільний зв'язок по всій лінії маршруту стабільний. Краєзнавча складова походу насичена історичними та природничими об'єктами. В історичному плані, найцікавіше, звичайно – музеї міста Переяслав, пов'язані із життям та творчістю Г.С. Сковороди та доби козаччини, Тарасова гора, присвячена найвідомішому українському поету Т.Г. Шевченку, руїни церкви в с. Циблі та Рожена криниця з млином в Черкаській області.

Рис.3 РЛП «Трахтемирів» (фото автора)

Найцікавішими природничими об'єктами є лінія берегу Канівського водосховища, НПП «Білозерський» та РЛП «Трахтемирів».

Район походу багатий на пам'ятні та історичні місця. Пам'ятники сивої давнини, просвітницького середньовіччя та сьогодення привертають увагу своєю значущістю, величністю, відіграють важливу роль у процесі національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління.

МАРШРУТ

Нитка маршруту: місто Переяслав – затока річки Дніпро «Куряче горло» – село Циблі – наметова стоянка «Канівське водосховище» – наметова стоянка «Канівське море» – місто Канів – Тарасова гора – село Бобриця – Трахтемирівський півострів – село Григорівка.

Загальна протяжність активної частини: 100 км.

Ступінь складності: третя. **Тривалість:** 7 днів.

Під'їзд та від'їзд з маршруту. Маршрут лінійний, проходить вздовж Канівського водосховища Київською та Черкаською областями. До початкової точки маршруту (м. Переяслав) можна дістатися автобусом з міста Київ

(попередньо доїхавши до столиці зручним транспортом), а з кінцевої (с. Григорівка, Черкаська область) – спочатку до м. Канів, далі автобусом до обласного центру – м. Черкаси і вже потім – зручним для групи транспортом. Також, для економії часу, можна скористатися найнятим транспортом з будь-якої точки України.

Аварійні виходи з маршруту. Весь маршрут проходить по густозаселеному району Київської та Черкаської області, тому аварійних виходів та запасних варіантів маршруту, як таких не планується. З будь-якої точки протягом 1-2 годин можна вийти до найближчого населеного пункту, звідки виїхати до центрів громад та обласного центру.

Маршрут передбачає: відвідання національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» з екскурсіями у «Меморіальний музей

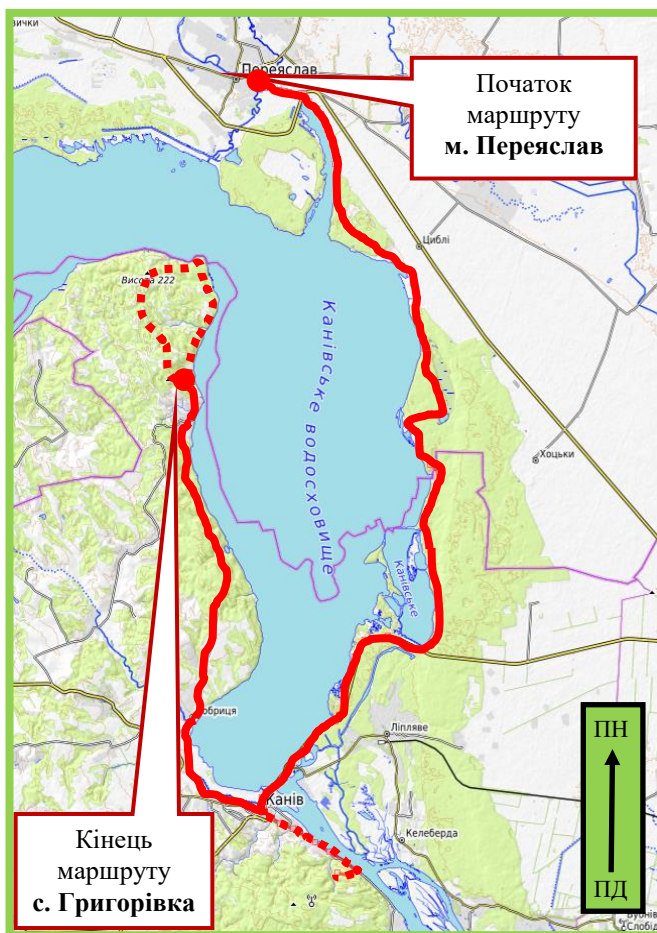

Рис. 4 Оглядова карта-схема маршруту

Г.С. Сковороди», «Музей народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини», «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини», огляд руїн церкви святого Іллі (с. Циблі), проходження

стежками НПП «Білозерський», підняття на Тарасову гору з відвіданням музею Тараса Шевченка та регіонального ландшафтного парку «Трахтемирів».

Графік руху

День	Ділянка маршруту	Від- стань, км	Характер шляху	Фото ймовірного місця ночівлі
1	м. Переяслав – с. Циблі	15	узбіччя асфальтованої дороги, ґрунтова дорога, стежка лісом	
2	с. Циблі – т/с «Канівське водосховище»	12	ґрунтова дорога, заболочені ділянки, стежка лісом, піщана стежка	
3	т/с «Канівське водосховище» - т/с «Канівське море»	16	стежка лісом, піщана стежка, узбіччя асфальтованої дороги	
4	т/с «Канівське море» – м. Канів – с. Бобриця р. в. Канів – Тарасова гора	18+8	узбіччя асфальтованої дороги, бруківка на гору, ґрунтова дорога, стежка лісом	
5	с. Бобриця – оз. Бучак	9	ґрунтова дорога, стежка лісом, піщана стежка	
6	оз. Бучак – с. Григорівка	10	узбіччя асфальтованої дороги, ґрунтова дорога, стежка лісом	
7	р. в. П-В Трахтемирівський (мис Зарубинецький, висота 222 м)	12	стежка лісом	
Всього		100		

КАРТОГРАФІЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Картографічний матеріал, на якому відображений маршрут, представлений наступними візуальними ресурсами.

1. Вид на район походу зі супутника - ресурс GoogleMap (рис. 3)

На знімку показаний район походу.

2. Оглядова карта-схема маршруту - ресурс OSM_OpenТоромар (рис. 4)

На карті-схемі зазначено початок маршруту – місто Переяслав Київської області, кінець маршруту – село Григорівка Черкаської області, нитку основного маршруту та радіальних виходів.

3. Карта Генштабу (додатки)

Карта представлена в масштабі 1:300000. На ній зазначено: напрямок карти «північ-південь», масштаб, варіанти напрямку руху, місця ймовірних стоянок та місця цікавих краєзнавчих об'єктів за маршрутом з фото цих місць (для кращого орієнтування на місцевості).

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА НА МАРШРУТІ

Виходячи з того, що район походу дуже насичений пам'ятками, історії, природи та архітектури, є можливість проведення краєзнавчої роботи з будь-якого напрямку. Найпростішим видом такої роботи є активізація пізнавального інтересу, тобто проведення тематичних екскурсій, яких можна провести в цьому районі безліч.

Дотримуючись власних переконань щодо пересування «народного інтелектуала» цією місцевістю, виділяю ті, які лежать в межах району по ходу та мав відвідати, на мою думку, Григорій Сковорода у XVIII ст. та ті, що були вже створені після його смерті на цій місцевості.

Маршрут пролягає через Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» – один з найбільших заповідників України, до складу якого входять території міста Переяслава, його околиць та частини Бориспільського району. У його складі 371 нерухомих пам'яток історії й архітектури українського народу, 24 тематичних музеїв різних профілів: історичний, археологічні, літературні, етнографічні, технічні тощо.

Також заслуговують неабиякої уваги Шевченківський національний заповідник з його об'єктами та ландшафтний парк «Трахтемирів».

Краєзнавчі об'єкти та їх характеристика	Їх фото
<i>День 1. м. Переяслав – с. Циблі</i>	
<p>Меморіальний музей Г.С. Сковороди (м. Переяслав, вул. Сковороди, 52)</p> <p>Поруч із Вознесенським собором (1700 р.) є будинок колишнього колегіуму – пам'ятка архітектури XVIII ст., побудований у стилі українського бароко. Тут в 1753 році читав лекції з поезики видатний український філософ-гуманіст, просвітитель і поет Г.С.Сковорода. У первісному виді відтворена обстановка вестибюля й бібліотеки колегіуму, класу поезики.</p>	 <p>http://surl.li/disfz</p>

Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (м. Переяслав, вул. Літописна, 2)
 Почав створюватися на Татарській горі в 1964 році. Музей має такі розділи: українське дореволюційне село Середнього Придніпров'я, ремесла й промисли українського післяреформеного села, вітряні млини й розділ найдавніших часів, що є характерною рисою цього музею.

<http://surl.li/disgj>

Музей народного і сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини (м. Переяслав, вул. Літописна, 2)

У музеї зібрана унікальна колекція транспортних засобів, єдина в Україні: засоби пересування періоду Трипільської культури, скіфів і кочівників XI–XIII ст. санний і транспорт на колесах, літній і зимовий, який у свою чергу розділяється на: господарський, промисловий (кінний і на волах), виїзний і пасажирський.

<http://surl.li/disic>

День 2. с. Циблі – т/с «Канівське водосховище»

Руїни церкви святого Іллі в с. Циблі

Першу церкву в Циблях побудували у 18 столітті. Цегляну церкву у 1861 році. У 1930-х роках храм закрили більшовики, а дзвіницю з шатроподібним верхом над бабинцем розібрали. У храмі розмістили склад зерна. Після відновлення служб у 1941 році храм діяв ще до початку 1960-х років, після чого село було перенесено вище, а старе затоплено водами Канівського водосховища. Старий храм – це одна з небагатьох церков Київщини, яка досі перебуває у стані руїн.

<http://surl.li/disiz>

День 3. т/с «Канівське водосховище» - т/с «Канівське море»

Канівське водосховище (інформація у розділі «Відомості про район походу»)

День 4. т/с «Канівське море» – м. Канів – с. Бобриця – р. в. Канів – Тарасова гора

м. Канів з його численними пам'ятками історії

Канівський музей Т. Шевченка (м. Канів, Тарасова гора)

Музейна колекція нараховує понад 20 тисяч предметів, окрасою яких є меморіальні речі Т.Г. Шевченка, рідкісні видання його творів, високохудожні твори українських та зарубіжних митців, шедеври народної художньої творчості, цінні архівні документи, фото- і кіноматеріали, аудіо- та відеозаписи знаменитих бандуристів і кобзарів.

<http://surl.li/disjj>

День 5. с. Бобрися – оз. Бучак

Лабіринт на березі Канівського водосховища

Як кажуть місцеві «Магічне місце для роздумів та спокою, для пошуку себе»

Озеро Бучак

Штучне озеро утворене на місці котловану недобудованої Канівської ГАЕС (не плутати з ГЕС). Хоч озеро і створено штучно, це не заважає йому бути справжнім озером. Воно самоочищається та поповнюється джерельними водами. Завдяки чому там дуже чиста вода та водиться багато риби. Озеро розташовується біля берега Дніпра, а якщо бути точним Канівського водосховища. І через це може здатися, що воду воно бере з Дніпра, але озеро Бучак лежить вище рівня Дніпра.

<http://surl.li/dissb>

День 6. оз. Бучак – с. Григорівка

Дерев'яний вітряний млин в с. Бучак

Старий мальовничий млин в селі неодноразово ставав об'єктом для кіно та фотозйомок.

Рожена криниця (пам'ятка історії і культури IX ст.)

Інформативні табличка біля криниці розповідає: «Великі князі київські Святослав, Ігор, Володимир, ідучи на рать з половцями з військовими дружинами, в цьому урочищі, біля цілющого джерела Роженої криниці втолювали спрагу і поповнювали запаси води для продовження походу. Уродженка канівського придніпров'я – красуня Рожена, зустрічала і проводжала воїнів, великих князів, пригощаючи кришталево чистою, джерельною, цілющою водою. І пішла слава по всьому Київському князівстві про воду з Роженої криниці»

<http://surl.li/dislc>

День 7. р.в. п-в Трахтемирівський

Регіональний ландшафтний парк «Трахтемирів» (мис Зарубинецький, висота 222 м)

Ці землі були свідками існування багатьох культур скіфської, зарубинецької, черняхівської, давньоруської та сучасної Української. Саме тут працював козацький уряд, обирали гетьманів, приймали іноземних послів і майстрували козацькі флотилії.

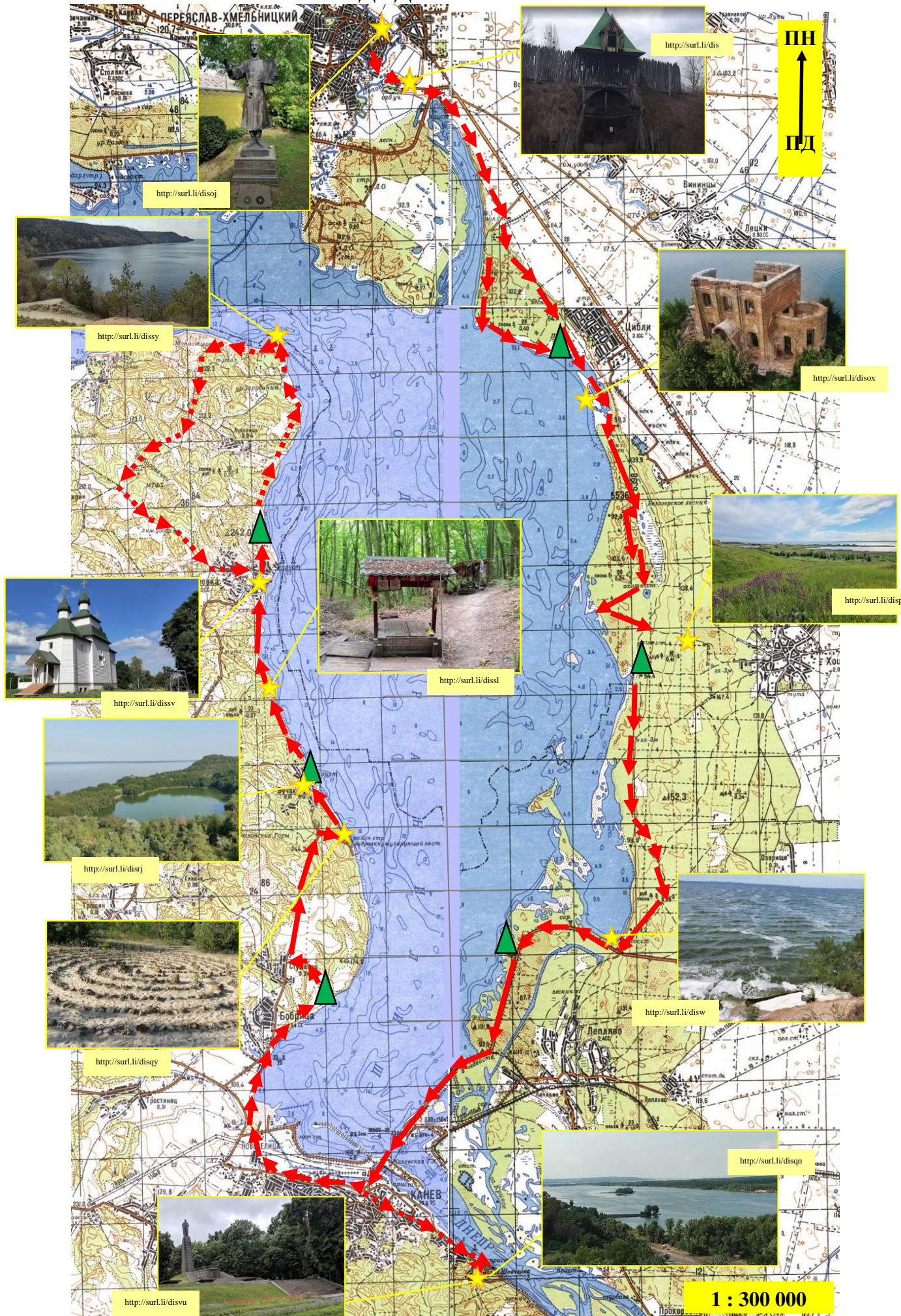
<http://surl.li/dismk>

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Козюра І.В. Григорій Сковорода: витоки великої подорожі. Матеріали методологічного міждисциплінарного Інтернет-семінару «Дозвілля та туризм у постнекласичній перспективі». – Полтава: ПУЕТ, 2021 – 109 с.
2. Кралюк П. «Незвична» філософія Григорія Сковороди. – Національний університет «Острозька академія». [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2012/11-22-1>
3. Методичні рекомендації щодо складання письмового звіту про спортивний туристський похід для участі в Чемпіонаті України зі спортивних туристських походів учнівської та студентської молоді. Затверджено постановою в.о. директора УДЦТКУМ Н.В. Савченком 22 червня 2011р.
4. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К., 1983 – 451с.
5. Стадніченко В. Іду за Сковородою: сповідь у любові до вчителя. – Київ: Криниця, 2002 – 171 с.
6. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Харків: Прапор, 2004 – 269 с.
7. Ушкалов Л. Неспійманий світом. Сковорода ловив кайф від мандрів. Всторична правда, 2010. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/28/1364/>
8. Шинкарук В., Іваньо І. Григорій Сковорода. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litopys.org.ua/skovoroda/skov102.htm#page11>
9. Статті ресурсу Wikipedia.org
10. Карти Google. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://maps.google.com.ua>
11. Карти ресурсу SASPlanet.
12. Карти Генерального штабу [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-genshtaba>

ДОДАТКИ

ТУРИСТСЬКИЙ МАРШРУТ: МАНДРИ Г. СКОВОРОДИ СЛОВАЧЧИНОЮ

*Лисенко Катерина, учениця 9 класу Барвінківського ліцею № 3
Барвінківської територіальної громади Ізюмського району
Керівник: Ніколаєнко В. О., учитель мистецтва Барвінківського ліцею № 3
Барвінківської територіальної громади Ізюмського району*

Григорій Савич Сковорода – найвидатніша постать у культурному та літературному житті України. Великий народний мислитель, просвітитель і письменник, який виражав передові погляди українського громадянства. Спадщина Сковорода належить до визначних надбань вітчизняної культури, а його ім'я зайняло помітне місце в ряду видатних діячів минулого, які збагатили філософську думку та літературу України.

Сьогодні Сковорода - це символ української філософії. Він шукав відповіді на запитання, які ніколи не втратять актуальності: «Що таке щастя? Як його знайти?» У працях Григорій Сковорода досліджував людину, її існування, зміст її життя, часто звертався до Біблії та християнської традиції. Філософія Григорія Сковорода полягає в ідеї, що сутність особистості формують дух, думка й серце. А серце, мораль і творча праця є засадами ідеального суспільства [13, с.13]. За останнє двадцятиріччя українські вчені, митці досить активно досліджують доробок філософа, по-мистецьки осмислюють постать, життєвий шлях і набуток мудреця.

Із чистим серцем під простою свиткою, із торбиною через плече і сопілкою, вирушив у світ здобувати знання 12-річний хлопчина - уродженець сотенного села Чорнухи, що належало (за тодішнім адміністративним поділом) до полкового міста Лубен, - майбутній великий український мислитель і філософ світової величини Г. Сковорода. Упродовж життя Г. Сковорода невпинно вчився, займався самоосвітою, навчався у природи та людей.

За життя мандрівникові пропонували багато різних посад, але мандрівний філософ понад усе цінував волю, право жити так, як йому до вподоби, спілкуватися з людьми різного віку та професій.

Як зазначають науковці, Г. Сковорода пропонує людям почати шлях до щастя з пізнання себе і невинного внутрішнього духовного самовдосконалення, також багато уваги Сковорода приділив проблемам виховання, розробивши просту, проте геніальну систему виховання [20, с. 219].

Перший український філософ не видав за життя жодної книги, але ідеї, байки, поезії мислителя швидко поширювались світом, люди переповідали їх один одному, велику частину знали на пам'ять. На щастя, твори Сковороди збереглися в своїй більшості. Філософ залишив різноманітну творчу спадщину: ліричні вірші, частина з яких стали народними піснями, і гострі викривальні вірші, у яких бачимо засудження вад тогочасного суспільства, притчі, байки.

Жодна сфера життя людини не лишилася поза увагою мандрівного філософа Григорія Сковороди. М. Ковалинській, найближчий учень і духовний друг філософа, закінчуючи написану для нащадків біографію мислителя «Життя Григорія Сковороди» вшанував пам'ять свого вчителя наступними словами: «Ревнильник істини й духовного буття, Він мудрий словом, розумом, життям, Прихильник простоти й найвищої свободи, Він щирий друг, йому убогість не біда. Досяг верхів наук, пізнавши дух свободи. Достойний приклад всім серцям - Сковорода» [11, с. 302].

Як говорив Г. Сковорода: «Філософія, або любов до мудрості, скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух веселий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія» [17, с. 642]. А на думку біографа М. Ковалинського: «Філософія, оселившись у серці мислителя, давала йому найщасливіший стан, можливий для земноводного» [11, с. 439].

Феномен Г. Сковороди І. Франко пояснював так: «Доля поставила його на розграні двох великих епох.

Стара козацько-гетьманська Україна конала політично та видихалась і духовно, переживуючи стару киево-могилянську схоластику, опереджена з

погляду наукового столицями, котрі колись від неї брали перші імпульси до наукового розвою». І далі: «Можна би сказати, що се старий міх, налитий новим вином. Все в ньому: пригоди і спосіб життя, вдача, мова, форма писання - все має отой двоїстий характер, являється мішаниною старої традиції з новим духом» [15, с. 38] .

«Білою плямою» життєпису Григорія Савича Сковороди для численних біографів та дослідників життя і творчості філософа протягом майже двох століть залишаються роки «відкриття Європи» під час роботи у складі так званої Токайської комісії Федора Вишневецького. Подорожуючи з генералом, мав він можливість з дозволу та за його допомоги поїхати з Угорщини до Відня, Орана, Презбурга та до інших довколишніх міст, де виявляючи допитливість, намагався знайомитися передусім з людьми вченими...» [6, с. 530] . (Додаток-слайд 1).

Академік Д. Багалій назвав закордонну подорож мислителя «новим винятково важливим періодом в його житті» [2, с. 472] . А лицар словацької україністики М. Неврлий твердо переконаний, що саме «Сковорода перший орієнтував Україну на Захід, не даремно ж його туди так вабило» [5, с. 1608] . Єдиним джерелом, яке розповідає про перебування Сковороди у Європі є короткий уривок з біографії філософа, написаної його учнем М. Ковалинським: «Від двора був відправлений до Угорщини в Токайські сади генерал-майор Вишневецький» [11, с. 160].

Обоз генерала Вишневецького рухався до Токая таким шляхом, що вирушив із Києва восени 1745 року. У подорожньому паспорті значилося більше десятка пунктів проїзду: Київ – Васильків – Фастів – Кам’янка – Бердичів – Полонне – Заслав – Радзивилів – Броди – Львів – Жовква – Ярослав – Пшеворськ – Жешув – Кросно – Дяуклянський перевал та інші. Словаччина: Дукля, Свидник, Бардіїв, Трнава, Братислава, Пряшів, Кошице – і далі в Угорщину. У цьому переконує «Записка Олександра Духновича» [10, с. 524] . (Додаток-слайд 2).

Багато цікавого і корисного міг побачити і дізнатися на цьому шляху допитливий «мандрівник за знаннями». У творах і листах Г. Сковороди майже немає епізодів, пов'язаних з перебуванням в Європі. Як наслідок, навіть хронологічні рамки цього періоду були визначені зовсім недавно. Допоможуть у цьому матеріали книг В. Стадниченка «Іду за Сковородою. Сповідь у любові до Вчителя» та «Наш перворозум» [21, с. 176] .

Як зазначають науковці, Сковорода був в Угорщині в 1750– 1753 роки, на думку Л. Махновця, це відбувалось в 1745–1750 роках [13, с. 211] . П'ять років мандрував Г. Сковорода у Європі, але про цей період життя відомо значно менше, ніж про будь-який інший відрізок біографії філософа. Тож цілком зрозумілою є необхідність за порадою сквородознавця Ю. Барабаша, спираючись на конкретні факти, припущення і легенди і чітко розрізняючи їх, сформулювати і знайти відповідь на ряд запитань, пов'язаних з періодом закордонної подорожі мислителя, а саме чому так прагнув спудей Могилянки Григорій Сковорода, «відомий... бажанням бути в чужих краях», до Європи [4, с. 86] . (Додаток-слайд 3).

По-перше конкретну відповідь на це запитання дає В. Ковалинський: «Сукупність наук, що їх викладали в Києві, видалася йому недостатньою. Він забажав побачити чужі краї. Скоро трапилася така нагода здійснити це і він охоче нею скористався». По-друге, Сковороді було з кого брати приклад. Здавна українські студенти-ваганти самотужки мусили торувати шлях у Європу, до західних університетів, задля поповнення знань з філософії, природничих наук, медицини. По-третє, уже тоді майбутній відомий учений-гуманіст чудово усвідомлював, що нові, ґрунтовні, сучасні знання необхідні йому для того, щоб принести їх в рідну Україну і застосувати в науковій і просвітницькій діяльності на благо свого народу, муруючи національну освіту за кращими західноєвропейськими зразками [11, с. 304].

Як свідчить рукопис, що зберігається у фондах Київської академічної

бібліотеки: «Кепсько вдягнені, голодні, але веселі студенти з Могилянки відзначалися жадобою до знань, енергійним прагненням до освіти і задля науки не зупинялися небезпекою:

З країни й уже такої, що ввійшла до складу Московської держави, яка суворо оберігала свою віру, вони вирушали до Польщі, до Парижа, до Венеції, до Риму, ставали уніатами, навіть католиками, лишень би отримати доступ до джерел знання «віночок на голову і перстень на руку» [23, с. 102].

Треба зазначити, що брак історичних джерел не дає змоги відповісти на ці питання так чітко, конкретно і ґрунтовно, як вони цього заслуговують. Тому значною мірою, науковці звертаються до переказів і легенд, роблять певні припущення, співставляють різні точки зору, але не дивлячись на це дослідники та біографи одностайні у завданнях, які поставила перед Токайською комісією імператриця Єлизавета, які були масштабними і вимагали щоденної наполегливої і копіткої роботи.

М. Ковалинський так малює мандрівне життя Сковороди: «Філософія, оселившись у серці Сковороди, давала йому найщасливіший стан, можливий для земнородного. Вільний від пут усякого примусу, суєти, турботи, піклування, він знаходив усі свої бажання виконаними через їх незначність. Стараючися про зменшення своїх природних потреб, а не про поширення їх, він користався задоволенням, що його не мав ніхто з найщасливіших. Коли сонце, запаливши нечисленні світильники на смарагдотканій плащаниці, щедро постачало трапезу почуттям його, тоді він, приймаючи чашу радощів, не змішаних ні з якими печалуваннями життьовими, ніякими зітханнями пристрастів, ніякими розсіяннями суєтними, і смакуючи радощі високим розумом, говорив: дяка Всеблаженному Богу, що потрібне зробив лепсим, а важке непотрібним! Коли втома в роздумі змушувала його змінити працю, тоді він приходив до престарого пасічника, громадою ділили один з одним вечерю» [11, с. 307].

На думку дослідників творчості, Сковорода продовжував навчання, приятелюючи з багатьма освіченими людьми, а мандрівка справила помітний вплив на світогляд Сковороди – студії над Біблією він розпочав якраз на чужині.

Зосереджуючи увагу на «навколишні місця», про які веде мову в біографії Г. Сковороди Михайло Ковалинський, розпочнемо подорож з міст Словаччини, розташованих неподалік від Токая, оминати які «мандрівник за знаннями» просто не міг, бо добратися туди можна було без особливих зусиль, навіть пішки [11, с. 311] . (Додаток-слайд 4).

Перша зупинка у Свиднику – колись великому селі із заїжджим гостинцем, а нині упорядкованому містечку. В ті часи славилось воно самобутніми народними піснями, було відоме і як центр писанкарства, дерев'яної архітектури, спогадами відомих народних мислителів східної Словаччини. Свідчення перебування Г. Сковороди знаходяться в музеї української культури Свидника, який давно вже має незаперечний авторитет у Словаччині та за її межами. Український вчений з Канади Богдан Стебельський стверджує: «Свидницький музей зберігає пам'ятки і видає збірники, які мають не лише локальне, регіональне, але й загальнонаціональне значення» [7, с. 12] . (Додаток-слайд 5).

«Життя наше - це подорож, а дружня бесіда - це візок, що полегшує мандрівникові дорогу», - говорить Г. Сковорода [17, с. 643]. Дослідник творчості Григорія Сковороди В. Стадниченко наголошує, що без його думки, без його надиху не подолаємо виклики часу і не побудуємо людини високоморальної та чистої серцем [20, с. 191] . Саме такі враження й думки виникали у залах музею української культури у Свиднику.

Далі – середньовічне місто Бардіїв. Перша згадка про Бардіїв записана в Іпатіївському літописі за 1241 року. Містечко швидко росло й міцніло як важливий центр на торговому шляху долиною Секчова на Польщу. Капітал, що нагромаджувався в ньому, вимагав свободи дій. І у 1320 році угорський король Карл Роберт увів важливу пільгу, якою новий поселенець міста звільнявся від

податків. З 1376 року Бардіїв узагалі вільне королівське місто.

Настав «золотий вік»: до міста прибували іноземні купці, з'явився ще один багатоденний ярмарок, зводилися лісопильні, млини, пивоварні й цегельні.

І, що важливо, через місто на експорт до Кракова потекло вино з токайської виноградної долини. Часті безтямні війни відкидали місто назад, але підприємливий Бардіїв швидко оговтувався і продовжував відбудовуватись. Про славну історію Бардієва Григорій Сковорода дізнався від генерала Вишневського, та зі старовинного середньовічного плану, копія якого знаходиться у Свидницькому музеї. (Додаток-слайд 6).

Але вісімнадцяте століття не було щасливим для Бардієва - після тривалих війн, грабунків солдатів Ракоці, великих пожеж, після страшних, одна за одною, моровиць місто так і не змогло до кінця одужати, набратися нової сили. Місто зосередилось у середньовіччі, у замкненому прямокутнику будинків, впритул один до одного, з римо-католицьким костьолом на Ратушній площі. Стрілчасті склепіння костьолу святого Егідія, де було знайдено документальні записи про кількарізний проїзд місії генерала Вишневського через Бардіїв у тридцяти-сорокові роки вісімнадцятого століття, цікавлять дослідників і сьогодні.

За припущеннями дослідників, Григорій Сковорода оглядав у Бардієві, споруджений ще в середньовіччі ченцями-августинцями, костел Святого Егідія та ренесансну ратушу, дізнався про відкриття гімназії із викладанням за новою системою, також побував він і в першій публічній бібліотеці. Науковці наполягають на думці, що не могли залишитися поза увагою мандрівника і ще два цікавих факти: свого часу у двох міських друкарнях склалися праці М. Лютера, а в селі Венеція поблизу Бардієва, була вперше записана українська пісня «Дунаю, чому смутен течеш», яку Ян Благослав умістив у «Граматичі чеській», що вийшла в світ у 1571 році [25, с. 11].

Наступна зупинка у місті Кошице, яке веде писану історію від грамоти Егерського капітула 1230 року, а через століття ремісники та парафіяни завдяки

працелюбству, підняли економіку та культуру міста на високий рівень. Як зазначає І. Срезневський: «Кошице відрізняється від інших словацьких міст мотивами та барвами Будапешта і Відня [18, с. 20] .

У 1657 році єпископ Б. Кишді відкрив університет (другий після університету міста Трнава) з філософським та богословським факультетами. Тут Скворода-мандрівник завітав до собору святої Альжбети з готичними вітражами, дізнався, що в місті є університет, а в ньому читають філософський курс, де мандрівний філософ мав змогу послухати лекції відомих викладачів, вивчав філософські істини народу різних національностей, зіставляв і порівнював все з життям в Україні [1, с. 74]. (Додаток-слайд 7).

Науковці запевняють, що не міг оминати мандрівний філософ і місто Трнаву, відоме своїм університетом, що належав до єзуїтського ордену, а отці-єзуїти, були не проти прихилити до себе вченого із православного Сходу, а то й звабити його католицькою вірою. А для Сквороди існувала лише одна віра – пізнання світу й людини у ньому [1, с. 75]. Про перебування Сквороди в Трnavі розповів письменник Леонід Мосендз в оповіданні «Мінерва», опублікованому в 50-х роках минулого століття у «Братиславському віснику» [25, с. 21]. Як зазначає В. Стадниченко у документальній повісті-подорожі: «У Трнавському університеті поважні отці каноніки й прелати одразу ж узяли Г. Сквороду за рівного собі, бо з перших хвилин розмови-знайомства виявили в мові Сквороди і знання, й ерудицію, і вишуканість. Водночас новоприбулець поведився скромно у своїх бажаннях та намірах: він хотів би в Трнавському університеті поповнити – свої «скудні знання»» [25, с. 19]. (Додаток-слайд 8).

Трнава запам'ятала Сквороду, в 1985 році «Трнавський календар» розповів про Сквороду вже як про уславленого філософа-просвітителя, який відвідав університетську Трнаву. Як зазначає стаття в календарі, на формування світогляду Сквороди вплинули антична і середньовічна філософія, українське барокове мислення, ідеї просвітництва й народна мудрість.

Календар публікує декілька поезій сквороди із «Саду божественних пісень» та інші твори. Як казав Т. Шевченко «В Трнавi Скворода посiяв зернятко, а воно проросло деревом мудростi [8, с. 442].

В. Стадниченко запевняє: «Глибоко впевнений у своїй правді, незламний у переконаннях Скворода, пройшов крізь другу половину 18 століття, як буревій, сколихнувши основи громадської думки. Ось як казав Скворода про своє життя: «Що життя? То мандрування. Прокладаю собі шлях, не знаючи, куди йти, чого йти, - і завжди блукаю поміж нещасними степами, чагарниками, скелями, а буря над головою, і нема де сховатися від неї» [19, с. 125]. На прикладі Григорія Савича Сквороди можна легко пізнати його волю до пізнання світу, самоосвіти, розвитку.

Більшість дослідників наполягають на думці, що в пошуках новітніх знань Г. Скворода, безперечно, побував також у Пресбурзі (Братислава) [25, с. 18]. «І він, вгамувавши духовну спрагу на лекціях, у диспутах, зустрічах із університетськими авторитетами, помандрував далі - тепер прями́сінько на Братиславу, теперішню столицю Словаччини, що входила тоді до складу Угорського королівства» [25, с. 20]. Братислава була значним культурним центром, багато славних українських імен записано в подорожній книзі міста, і першим серед них, звичайно ж, ім'я Григорія Сквороди. (Додаток-слайд 9).

Як зазначають дослідник творчості, не оминув мандрівний філософ і Academia Istropolitana, першу вищу школу в Словаччині, яку заснував 1465 року Матей Карвін, де століттями збагачувалась бібліотека академії. Л. Ушкалов наполягає на думці: «Скворода, залишаючись у православному християнстві, з розумінням і співчуттям ставився до протестантських ідей Реформації, бо й сам не визнавав зовнішніх ознак релігії: пишних обрядів, чернецтва, священницького сану й стану, бо сповідував лише мудрість священного писання: чисту, нерукотворну Біблію. Скворода свідомо обрав своїм кабінетом цілий світ і виходив не тільки усю Україну, а ще й немалий шмат Західної Європи!» [24, с. 10].

Як стверджують науковці, продовжує мандрівку Сковороди Пряшів - крайове місто Східної Словаччини.

У Пряшеві мислитель оглянув книжкові скарби приходського костелу святого Мікулаша, поцікавився долею трактатів прогресивного вченого-педагога Яна Амоса Коменського та дізнався про фундаторів Пряшівської філософської школи Яна Бауера і Еліаша Ладиверя. Історик Іван Ванат зазначає, що Григорій Сковорода завітав до міста, шукаючи цікавих знайомств і розумних книг, оскільки дістатись із Токайської долини до пряшівського Нижнього Гуштака великих труднощів не складало. Головне, Григорій Сковорода назавжди прописався в Братиславі, став своїм і в Словаччині [25, с. 21]. (Додаток - слайд 10).

Отже, науковці стверджують, що не відомі всі «європейські адреси» мандрівника, але те, що поїздка в Європу відіграла велику роль у формуванні Сковороди як ученого європейського рівня, як філософа прогресивної, вільної думки, як літератора, музиканта і художника, не викликає сумнівів. Також треба зазначити, що подорожуючи Європою та маючи можливість відкривати нові світи й країни, Сковорода повертається в Україну, де жив самотником-пілігримом і помер, не розлучаючись із Біблією та сопілкою.

Варто ознайомитися з висновками дослідників про результативність мандрів Григорія Сковороди: збагатився потрібними знаннями (за Гессом де Кальве) [9, с. 160]; набрався вченості, але не набив гаманця (за Г. Данилевським) [22, с. 169]; зате ознайомився з книжками, яких не міг знайти в рідній країні, набув нових вражень і знань без цензури в галузі філософії та богослов'я – німецької філософської думки (за Д. Багалієм) [2, с. 146]; повернувся з більшою освітою, ніж бачив округи себе, з чималим знанням гарного та цікавого й геть-то розвинутими потребами духового життя (за Д. Пісочинцем) [6, с. 530]. Тому, думки і вчення Сковороди потрібні сьогодні як ніколи, бо його мудре слово здатне впливати на людину й робити її кращою, більш доброю та свідомою, здатною відчувати й зрозуміти своє призначення та реалізацію в суспільстві.

Як зазначають науковці, роки життя видатного українського філософа в Словаччині мало досліджені.

Вивчення життєпису Г. Сковороди ускладнене тим, що він ще за життя його обростав легендами. Надалі створився цілий звід подібних легенд, тому потрібно на кожному кроці важливо відокремлювати правду від домислів. Такому станowi сприяла й життєва позиція філософа, позбавленого марнославства й цілком байдужого до посмертної слави. Ніби він зараховував і до життєвого шляху знаменитий вислів, відповідно до його заповіту, вирізьбленого на могилі: «Світ ловив мене, але не спіймав» [17, с. 645]. (Додаток-слайд 11).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

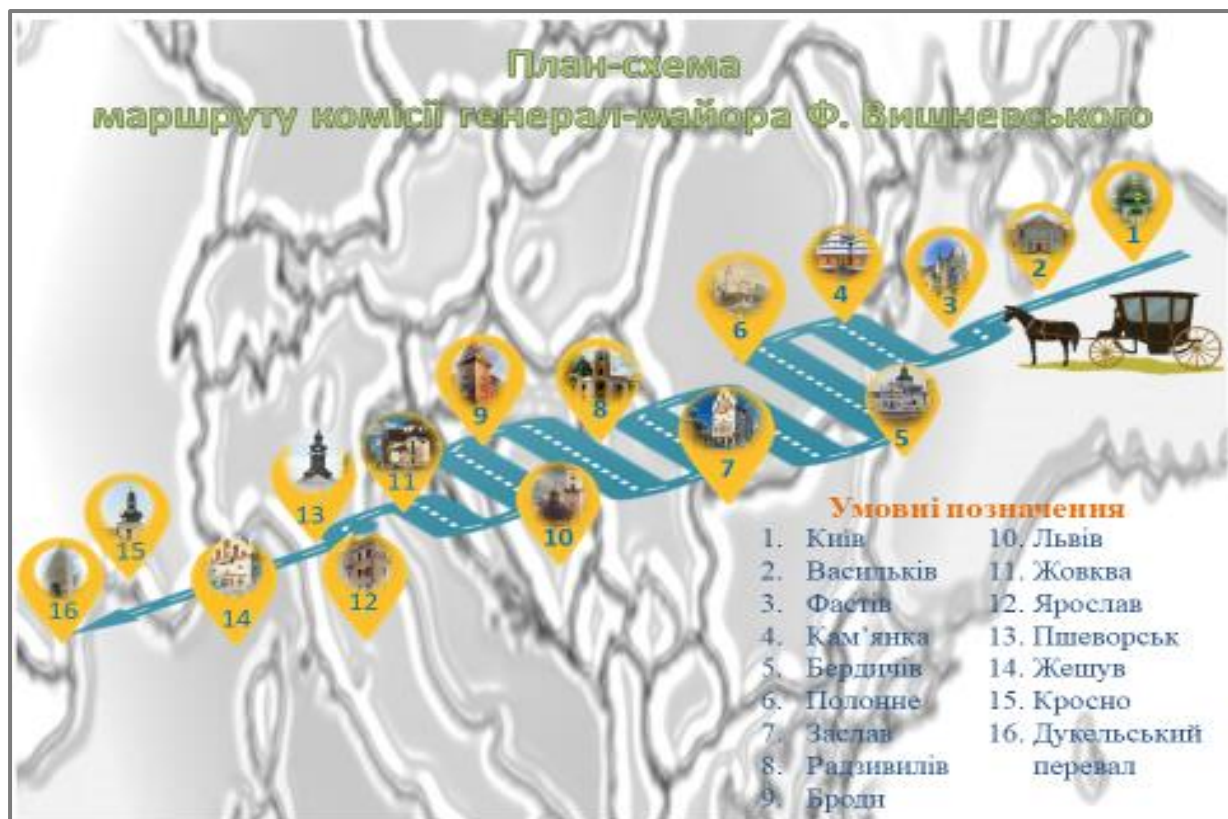
1. Бабота Л. Григорій Сковорода в Трнавському календарі / Л.Бабота // Дукля. – Пряшів, 1998. – Ч.5. – С.74-76.
2. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д.І. Багалій. – Київ: Орій, 1992. – 472 с
3. Барабаш Ю. «Знаю человека...». Григорий Сковорода: поэзия, философия, жизнь / Ю.Я. Барабаш. – Москва: Худож. лит., 1989. – 335 с.
4. Барабаш Ю. Григорий Сковорода и традиция «мандров». Из заметок об украинской литературной старине // Вопросы литературы. – 1988. – № 3. – С. 86–110.
5. Блохин Д. Дослідження спадщини Г. Сковороди українськими діаспорними вченими. Архівні матеріали / Д. Блохин // Переяславські Сковородинівські студії: зб. наук. пр.: філологія, філософія, педагогіка / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», Центр Сковородиознавства ; [голов. ред. В. П. Коцур]. – Ніжин: Вид. Лисенко М. М., 2017. – Вип. 4. – С. 160–167.
6. Бородій М. «Білі плями» біографії Г. Сковороди: з новознайдених архівних документів / М. Бородій // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. пр. / Ін-т філософії Г. С. Сковороди [та ін.] ; [відп. ред. І. П. Стогній]. – Київ : [б. в.], 2003. – С. 530– 553.
7. Вовк Л. Г.С. Сковорода - особистість, інтегруюча просвітницькі ренесанси епох і регіонів України / Л.П. Вовк // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Харків. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової]. – Харків : ХДПУ, 1998. – Вип. 6. – С. 12–14.
8. Дудко Д. Нащадки Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 442–446.
9. Дутчак Г. «Про іноземця Гессе де Кальве» (Німецький просвітитель і українська та філософська культура) / Г. Дутчак // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2003. – № 4. – С. 160–172.
10. Духнович О. Вручаніє // На Верховині: Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1984. – 527 с.

11. Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди. Написане 1794 року в старожитній манері / М. І. Ковалинський; пер., прим. та комент. В. Шевченка, П. Дунай; післяслово до пер. М. Корпанюк // Переяславські Сковородинівські студії : зб. наук. пр. : філологія, філософія, педагогіка / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», Центр Сковородинознавства ; [голов. ред. В. П. Коцур]. – Ніжин : Вид. Лисенко М. М., 2017. – Вип. 4. – С. 302–330.
12. Махінчук М. Дорогами Григорія Сковороди мандрує публіцист Володимир Стадниченко / М. Махінчук // Слово Просвіти. – 2012. – 25-31 жовт. (№ 43). – С. 13.
13. Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
14. Мірчук І. Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с. Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
15. Наш першорозум. Григорій Сковорода на портреті і в житті : фотокнига / авт. і упоряд.: В. Стадниченко, М. Шудря. – Київ: Спалах, 2004. – 178 с. : іл., портр.
16. Рибка О. Григорій Сковорода та Пауло Коельо: спроба порівняльного аналізу / О. Рибка // Григорій Сковорода в українській і світовій культурі : зб. матеріалів II студ. Сковородинівських читань 9 листоп. 2007 р. / Упр. культури і туризму Харків. обл. держ. адміністрації, Обл. комунальний заклад «Літ.-меморіал. музей Г. С. Сковороди» ; [відп. ред. Н. І. Мицай]. – Сковородинівка : [б. в.], 2007. – С. 95–107.
17. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; Сковорода Г. С. Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
18. Срезневський І. Майоре, майоре! Оповідання з життя Г.С. Сковороди / Пер. та вступна стаття А.П. Ковалівського: Пам'яті акад. І. Срезневського. – Харків: Рух, [1930]. – 120 с.
19. Стадниченко В. Садівник щастя: Сковорода як дзеркало України: нариси, дослідження, спогади, поезії, світлини / Володимир Стадниченко; вступ. стаття А.І. Андрієвського. – К.:Криниця, 2004. – 496 с.
20. Стадниченко В. Перший творчий пленер «Чорнухівська Сковородіана»: акція з підготовки до 300-річчя від дня народження Г. Сковороди / В. Стадниченко // Пам'ять століть. – 2010. – № 6. – С. 219–227.
21. Стадниченко В. Іду за Сковородою: сповідь у любові до вчителя : документальна повість-подорож. – Київ : Криниця, 2002. – 176 с.
22. Шевчук В. Спрага до знань // Шевчук Вал. Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 169–170.
23. Штернберг Я. Студенти і вихованці Київської Академії в Угорщині в XVIII ст. (З історії українсько-угорських культурних зв'язків) // Український історичний журнал. – 1965. – № 4. – С. 102–107. Про Сковороду див. на с. 103–104.
24. Ушкалов Л. Світи Григорія Сковороди / Л. В. Ушкалов // Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах / упоряд. текстів, передмова та примітки Л. Ушкалова. – Харків: Ранок, 2003. – С. 3–14.
25. Яцканин І. Григорій Сковорода в Братиславі / І. Яцканин // Нове життя. – Пряшів, ч.41-44, 21.10.2003. – С.11-23.

Слайд 1

Слайд 2

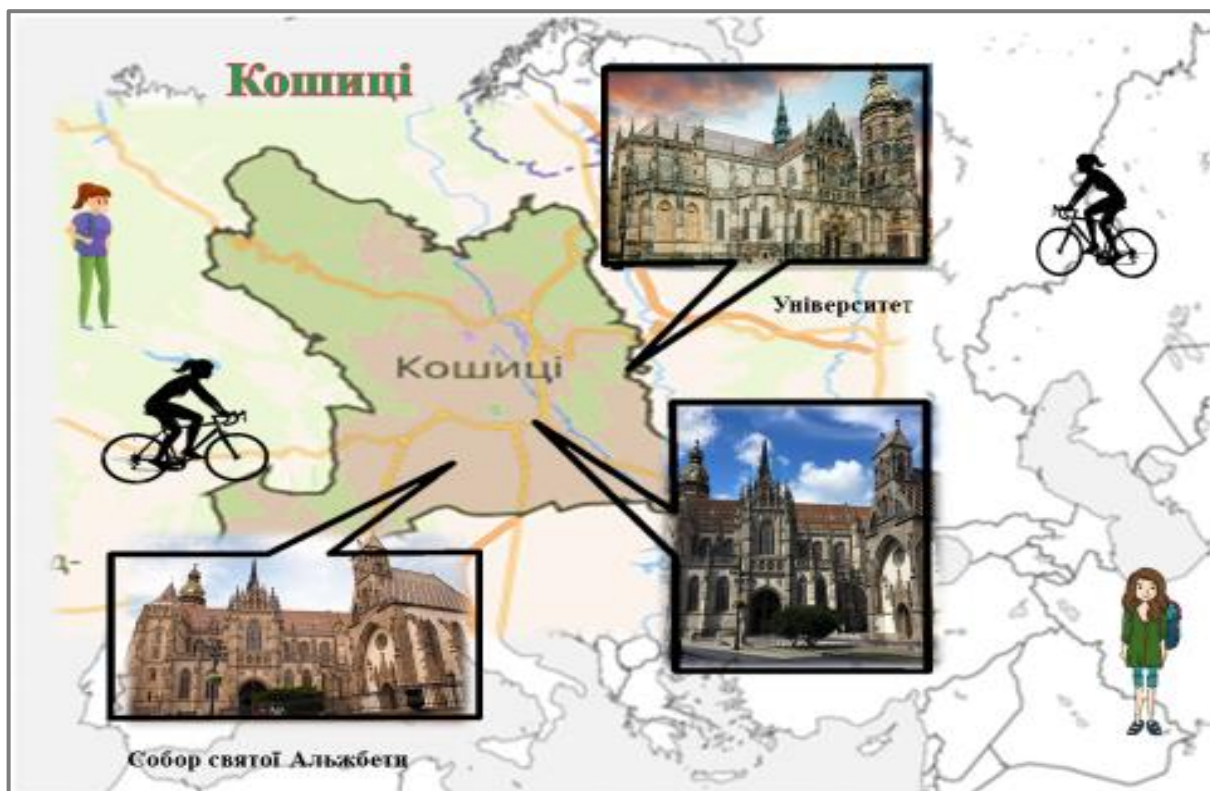
Слайд 5

Слайд 6

Слайд 7

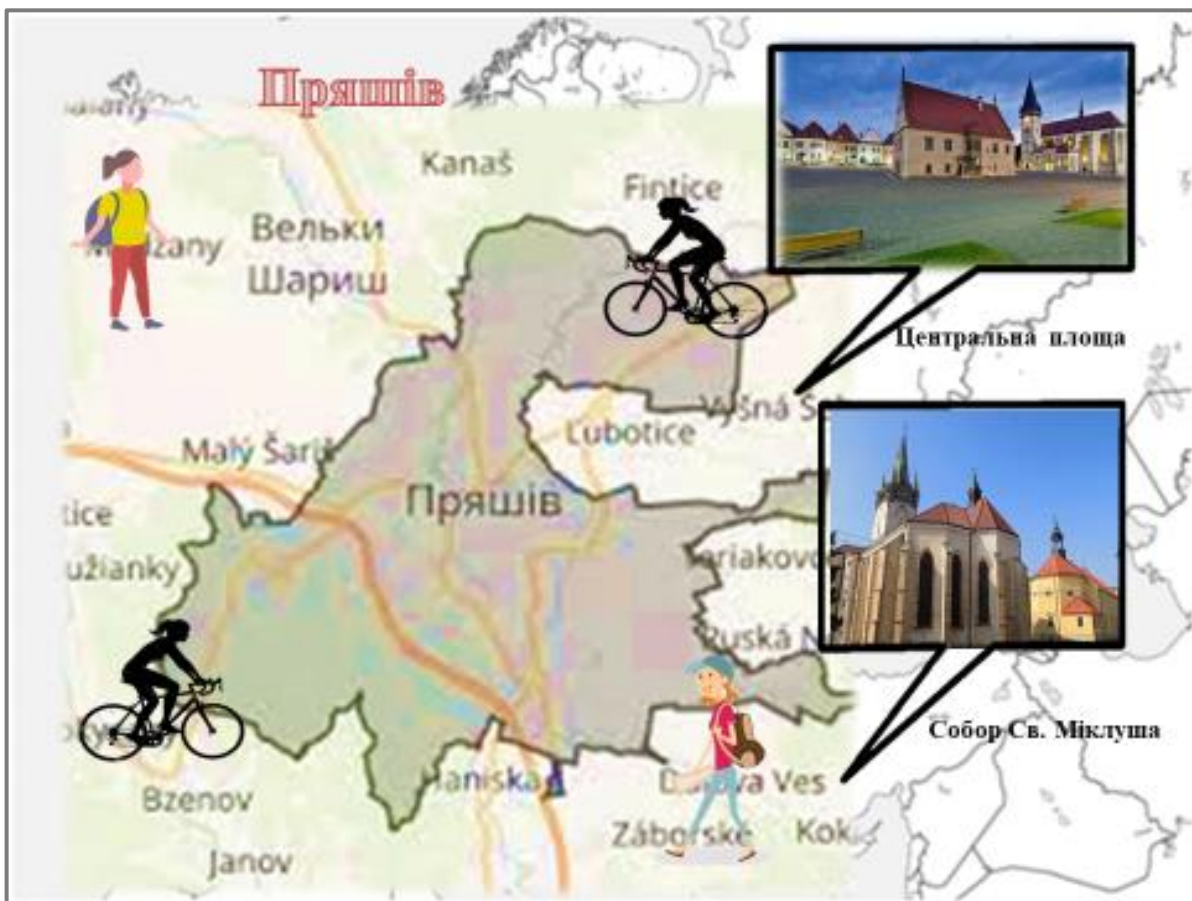
Слайд 8

Слайд 9

Слайд 10

*Світ ловив мене,
та не спіймав...*

Григорій Сковорода

ЖИТТЄВІ ПОШУКИ СКОВОРОДИ, ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Лихонуд Анастасія, учениця 11-Б класу ліцею «Політ» при Кременчуцькій гуманітарно-технологічній академії імені А. С. Макаренка Полтавської обласної ради
Керівник: Брусенко Марина Михайлівна, вчитель історії

Григорій Савич Сковорода був видатним мандрівним філософом, котрого знають не тільки в Україні, а і в світі. Він був дуже обізнаною та розумною людиною, також говорять, що він випередив свій час. Григорій Савич багато подорожував світом і Україною. Мандрівки були невід'ємною частиною його життя, тож я розробила туристичний маршрут, пов'язаний з життям та творчістю Григорія Сковороди. Я вважаю, що правильно буде відвідувати пам'ятні місця саме в тому порядку, в якому їх відвідував мандрівний філософ, адже якби він відвідав їх в іншому порядку, вони справили б на нього зовсім інше враження та мали зовсім інший вплив на формування його ідентичності. Місця, котрі Сковорода відвідував неодноразово, я буду згадувати тоді, коли філософ відвідав їх уперше. Отже, розпочинаємо нашу подорож маршрутом Чорнухи-Київ-Братислава (Словаччина)-Токай(Угорщина)-Переяслав-Хмельницький-Більське-Бабаї-Охтирка-Сковородинівка. Ця подорож як Ви помітили не тільки Україною, а і також такими країнами як Словаччина та Угорщина. Маршрут розпочинається з села Чорнухи що на Полтавщині. Чорнухи – Київ - 190,6 км, Київ – Братислава - 1314 км, Братислава – Токай - 454 км, Токай - Переяслав-Хмельницький - 1019 км, Переяслав-Хмельницький - с. Більське - 295,5 км, Більське – Бабаї - 142 км, Бабаї – Охтирка -118 км, Охтирка - с. Сковородинівка - 79,1 км (3612,2 км)

1. Село Чорнухи

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня 1722 року в Чорнухах, сотенне місто, Лубенський полк, сучасна Полтавська область [1]

1972 року, з нагоди 250-річчя від дня народження Сковороди, у Чорнухах, рідному селі Сковороди, було відчинено меморіальну садибу батьків Григорія Сковороди (додаток 1.1) та історико-краєзнавчий музей, який пізніше перейменовано у літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди.

Сьогодні музейний комплекс містить літературну частину музею і меморіальну садибу батьків Григорія Сковороди. На території музею встановлено погруддя Сковороди, вирізане М. Коганом.

У першій залі літературної частини музейної експозиції представлено коротку, але давню і багату історію села Чорнухи за допомогою документів, карт і предметів побуту. Інші чотири зали розповідають про творчість і життєвий шлях філософа Григорія Сковороди.

Інформацію про дитинство Григорія Сковороди приємно доповнює прикраса музею - меморіальна садиба його батьків, що складається з української хати, комори та колодязя-журавля, яке занурює відвідувача у світ селянського побуту та вжитку XVIII століття.

Враження від перебування в рідному селі Григорія Сковороди доповнює відвідування картинної галереї, частини музейного комплексу.

Тут ви можете познайомитися з роботами нащадків великого філософа.[2]
Додаток 1.1 Фото «Хата батьків Григорія Сковороди»

Далі маршрут пролягає через Київ.

2. Київ і Києво-Могилянська академія

У серпні 1734 року Григорій Савич вступив до Києво-Могилянської академії, яку неодноразово відвідував протягом усього свого життя.[1]

Пам'ятник Григорію Сковороді у сквері на Контрактовій площі не єдиний у Києві, але перший – його було відкрито 1977 року і він є роботою відомого скульптора Івана Кавалерідзе. Спочатку планувалося зобразити філософа босим, із Біблією в руці та хрестом на шиї, але радянська влада внесла корективи: взули Сковороду, хрест прибрали, а Біблію замінили сумкою.

У 2005 році на території МАУП було встановлено ще один пам'ятник філософу (додаток 2.1). Він був створений скульпторами Олесем Сидоруком і Борисом Криловим. Цього разу Сковорода зображений босим, з хрестом і Біблією у руках. Погруддя філософа можна побачити на станції метро "Університет", а меморіальну дошку – на старій будівлі Києво-Могилянської академії.[3]

Крім того, на території Києво-Могилянської академії росте шовковиця Сковороди (додаток 2.2). Ця шовковиця росте біля входу в стару будівлю академії і відома як "Шовковиця Сковороди". Це старовинний екземпляр шовковиці білої, 150-річне двоствольне дерево.[4]

Додаток 2.1 Фото «Пам'ятник Г. С. Сковороді на території МАУП»

Додаток 2.2 Фото «Шовковиця Сквороди»

Тепер нам необхідно перетнути кордон, щоб потрапити до таких країн як Словаччина та Угорщина.

3. Братислава (Словаччина), Токай (Угорщина).

Наприкінці 1745 року він був прийнятий "Токайською комісією із закупівлі вина для королівського двору". П'ять років Скворода провів у Токай, Пресбурзі, Оффені та Відні, де в нього була можливість відвідувати місцеві навчальні заклади, особливо у Токаї та Пешті.[1]

У Братиславі на будинку, де колись жив Григорій Скворода, встановлено меморіальну дошку. [5]

У Токаї на стіні колишнього храму Миколи Чудотворця 1998 року теж з'явилася дошка на його честь. [6]

Як би гарно нас не приймали, але додому хочеться завжди. Сам Скворода писав "Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба в воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих." Повертаємося додому.

4. Місто Переяслав-Хмельницький

У січні 1751 року Григорій Скворода отримав запрошення від Никодима Сребницького, єпископа Переяславського, влаштуватися вчителем поетики в нещодавно створений колегіум у Переяславі.[1]

Сьогодні на території колишнього колегіуму розташований музей Григорія Сквороди, який було відкрито 1972 року з нагоди 250-річчя від дня народження митця.

У музеї представлено життя поета-філософа і його перебування в Переяславському краї, а також історія Переяславського колегіуму, який був відкритий 2 жовтня 1738 року і був великим центром освіти в Україні.

Виставка, що розмістилася в одній із класних кімнат, присвячена часу перебування Г.С. Сквороди в Переяславі.

Унікальним є портрет філософа роботи невідомого художника кінця 18 століття.

Поет і філософ, він також був обдарованим музикантом. На виставці представлені народні інструменти того часу, які художник опанував досконало.

Протягом п'яти років Г.С. Сковорода працював вихователем у переяславського поміщика Степана Томари в селі Ковраї. У музеї представлено меблі 18 століття з будинку Томари.

Відтворено атмосферу поетичного класу, а скульптура Г.С. Сковороди (додаток 4.1) роботи І. Кавалерідзе, що сидить за вчительським стільцем, наче живий, надає завершеності опису класу. Один з колишніх вестибюлів відтворює атмосферу вчительської кімнати. В іншому відтворено інтер'єр бібліотеки колегіуму.

В експозиції музею представлено широкий спектр творів живопису, графіки, літографії та народної творчості, що відображають творчість і життя філософа.

Виставка в останньому залі присвячена вшануванню пам'яті Г.С. Сковороди.[7]

У селі Ковраї також знаходиться природно-історичний комплекс Г.С. Сковороди, важлива місцева пам'ятка садово-паркового мистецтва. [8]

Додаток 4.1 Фото «Експозиція: «Обстановка класу поетики»»

І знову Полтавщина!

5. Вал Більського городища.

Дорогою з Черкаської області до Харківського колегіуму філософ опинився на території Більського городища.[1]

Біля села Більське, за 10 км на захід від села Котельва, на правому березі річки Ворскла, знаходяться залишки найбільшого в Європі поселення залізної доби - Більського городища VII-III ст. до н.е. Городище розташоване біля злиття річки Ворскла та її притоки Суха Груня в межах Котелевського і Зіньківського районів Полтавської області та Охтирського району Сумської області.

На місці найбільшого поселення у Східній Європі знаходиться Більське джерело та легендарний дуб Сковороди, який посадив сам мандрівний філософ. Зараз ця територія перебуває під охороною держави.[9]

6. Село Бабаї

Після остаточного звільнення з Харківського колегіуму він жив відлюдником на пасіці в Гужвинському лісі. З Гужвинського лісу він відвідував Харків та село Бабаї, де священиком був Яків Правицький, його колишній студент Харківського колегіуму.[1]

Село Бабаї на Харківщині відоме завдяки українському поету і філософу Григорію Сковороді, який написав тут свої "Байки Харківські". Це сталося в будинку його друга й учня Правицького. Будинок зберігся до наших днів і відомий як резиденція Щербиніних.

Місцеві жителі знають особняк Щербиніних переважно як будинок Сковороди. Це пов'язано з меморіальною дошкою на ньому.

Сьогодні він внесений до списку історичних пам'яток України, але тільки частина одноповерхового будинку з цегляними стінами і дерев'яними віконницями залишилася такою, якою була тоді, і його зовнішній вигляд стрімко погіршується.

У 2016 році волонтери та мешканці села привели до ладу територію будинку, але цього виявилось недостатньо для відновлення його зовнішнього вигляду, оскільки будівля потребує експертної реставрації.

Також у лісі знаходиться джерело, назване на честь українського філософа. Легенда свідчить, що джерело викопав сам мандрівний філософ, а 1960 року біля джерела в Бабаях встановили меморіальну дошку, яка вказує на те, що воно є пам'яткою історії та культури.[10]

7. Місто Охтирка

Сковорода спішно залишив Київ напередодні чуми і за два тижні вже прибув до Свято-Троїцького монастиря біля села Чернеччина, за чотири версти від Охтирки.[1]

Гранітну меморіальну дошку на згадку про перебування філософа в Охтирці встановлено перед будівлею Охтирського міського краєзнавчого музею. Автор меморіальної дошки – український архітектор, художник-графік Петро Чаговець.[11]

Мандруємо далі.

8. Село Сковородинівка (колишня Пан-Іванівка)

Влітку 1794 року Григорій Савич привіз свої роботи Ковалинському і прожив у нього три тижні; 26 серпня він повернувся, відмовившись від грошей. Проливний дощ змусив його на деякий час зупинитися в Знам'янському монастирі в Курську. Відчуваючи занепад сил, він вирушив до Пан-Іванівки, де прожив ще місяць.[1]

Сковородинівка знаменита тим, що тут деякий час жив відомий мислитель Григорій Сковорода. Він помер тут і заповів поховати його тут. Його могила була трохи перенесена, а будинок, де він жив, перетворений на музей.

Село розташоване в Богодухівському районі Харківської області. У селі Сковородинівка розташований один із найвідоміших музеїв Харківської області – музей Григорія Сковороди, що має статус національного.

Музей оточений старовинним парком і садом. Тут знаходиться будинок поміщика Ковалівського, де жив і помер Григорій Сковорода, його улюблене місце, могила філософа, його пам'ятник, поміщицькі господарчі споруди, братська могила радянських солдатів і мальовничий ставок.

З 18-го до початку 20-го століття село називалося Пан-Іванівка на ім'я його засновника Івана Ковалівського.

У національному літературно-меморіальному музеї Г. С. Сковороди, відкритому в 1922 році, представлено книжки, картини і предмети, що яскраво ілюструють український спосіб життя того часу. Однак центральне місце в ньому посідає виставка, присвячена життю Григорія Савича та його поетичній і педагогічній спадщині. Світлий одноповерховий будинок у класичному стилі стоїть на невеликому пагорбі. Одна з його зал – меморіальна зала, в якій відтворено побут останніх років життя Г.С. Сковороди.

У трьох залах представлено життя і творчість видатного філософа і поета, а також атмосферу, що оточувала його. Тут також є унікальні експонати, як-от: годинник із гравіюванням Сковороди та скрипка, на якій він грав.

Поруч із музеєм розташована могила великого українця. Як і заповів філософ, на місці його поховання не було встановлено хреста, лише кам'яний пам'ятник із написом "Світ ловив мене, але не спіймав".

Від музею до ставка веде брукована доріжка. Через кілька метрів знаходиться клумба, від якої на всі боки символічно розгалужуються сім липових доріжок.

На одній із доріжок стоїть дуб (додаток 8.1), який був улюбленим місцем Сковороди. За словами співробітників музею, в його порожнині знаходилися письмовий стіл і стілець. І двоє людей могли сидіти там і розмовляти. Тепер дерево вже мертве, поруч з ним знаходиться барельєф філософа. Поруч із цим 700-річним дубом знаходиться дуб-син, посаджений Григорієм Савичем.

Також на території знаходиться пам'ятник Г. Сковороді роботи скульптора Івана Кавалерідзе.[12]

7 травня 2022 року російський снаряд влетів у дах будівлі, вогонь охопив увесь музей (додаток 8.2). Будівля XVIII століття, яка свого часу була домом для гостей у садибі поміщиків Ковалівських, домом для Григорія Сковороди й останні роки берегла пам'ять про його життя, тепер сама перетворилась на спогад. Саме так російські загарбники хочуть стерти нашу пам'ять та українську ідентичність.[13]

Як писав філософ: «Щасливий, кому вдалося знайти щасливе життя, але щасливіший, хто вміє користуватися ним».

Додаток 8.1 Фото «Дуб Сковороди»

Додаток 8.2 Фото «Після 25 травня 2022 року»

Джерела інформації:

1. Біографія Г. С. Сковороди URL: <https://cutt.ly/ONz4ftG>
2. Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди URL: <https://cutt.ly/oNz7k5u>
3. Григорій Сковорода в Києві URL: <https://cutt.ly/6Nz5djw>
4. Шовковиця Сковороди URL: <https://cutt.ly/LNz5U0i>
5. Із мандрів шляхами Сковороди URL: <https://cutt.ly/mNz5Zts>
6. Меморіальна дошка Григорію Сковороді URL: <https://cutt.ly/dNz5M4V>
7. Меморіальний музей Г. С. Сковороди (Переяславський колегіум) URL: <https://cutt.ly/HNz54sp>
8. Природно-історичний комплекс Г. С. Сковороди URL: <https://cutt.ly/gNz6qvw>
9. На вихідні — до столиці українських предків URL: <https://cutt.ly/KNz6tF8>
10. Садиба Щербиніних, Бабаї URL: <https://cutt.ly/3Nz6d7d>
11. 298 років тому народився український філософ, гуманіст-просвітник, байкар, поет і педагог Григорій Савич Сковорода URL: <https://cutt.ly/5Nz6vXJ>
12. Сковородинівка/7 Чудес України URL: <https://cutt.ly/9Nz6RtJ>
13. Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди URL: <https://cutt.ly/mNz6SMu>

ТУРИСТСЬКИЙ МАРШРУТ: Г.С. СКОВОРОДА І ХАРКІВЩИНА

*Понакарьова Софія, учениця 11 класу Олексіївського ліцею Краснокутської селищної ради
Богодухівського району, вихованка гуртка «Основи бібліотечно-бібліографічних знань.
Палітурна справа» Краснокутського ЦДЮТ*

Керівник: Сербіна Валентина Анатоліївна, завідувач бібліотеки, керівник гуртка

Мета туристського маршруту – популяризувати нематеріальну культурну спадщину всесвітньо відомої особистості, українського філософа, просвітителя-гуманіста, поета Г.С.Сковороди.

З Харківщиною та Слобідською Україною тісно міцно пов'язане ім'я Григорія Савича Сковороди, видатного українського філософа-гуманіста, письменника, просвітителя. За словами Григорія Савича, Лівобережна Україна – його мати, а Слобідська Україна – рідна тітка. Особливі його почуття були до Харкова.

Народився Григорій Савич на Полтавщині, в селі Чорнухи, в сім'ї малоземельного козака 22 листопада 1722 року. Початкову освіту здобув в сільській школі, навчався у дяка-скрипаля, співав у церкві. У дитинстві малий Гриць дуже любив сидіти під вербою, спостерігати за навколишнім світом і грати на сопілці, подарованій старим кобзарем. Продовжив науку у Києво-Могилянській академії (1738-1741, 1742-1750), особливо полюбляв працювати в бібліотеці, яка стала для студента Сковороди джерелом нових знань.

Вивчив латинську, грецьку, церковнослов'янську, польську, німецьку мови.

Ознайомився з творами багатьох філософів та письменників, від античних до сучасних. З 1742 по 1744 рік жив у Петербурзі, був співаком придворної капели, створював музику на власні вірші. У 1753 році став викладати поезику в Переяславському колегіумі. Був старанним, чесним і неординарним учителем: писав байки, викладав стародавні мови, глибоко цікавився математикою, географією, економікою; навчав тих етичних норм, яких завжди дотримувався сам. Студенти любили вчителя, але той незабаром мусив залишити колегіум, бо працювати стало нестерпно від цькування й доносів.

З 1750 до 1769 тричі працював у вищому навчальному закладі Слобожанщини - Харківському колегіумі. Викладав поезику, курс доброчинності, грецьку мову. Але з 1769 року Григорій Савич назавжди покидає роботу в офіційних закладах (з колегіуму його звільняють за критику монахів).

Сковорода стає мандрівним філософом, подорожує Україною, особливо Харківщиною. Так і прожив останню третину свого життя – 25 років мандруючи. Григорій Сковорода був мудрою, високоосвіченою і правдивою людиною. Він багато промандрував світом, у простій свиті, з торбинкою й палицею та сопілкою пішки ходив по всій Україні і навчав людей. Чудова українська природа – прозорі життєдайні джерела, вікові дуби гомінкого лісу вабили мислителя, навіюючи думи про вічність природи, яка у вічному постійному русі, як і ті джерела.

Одне з таких джерел та галявина коло нього особливо улюблені народом, бо саме тут у селищі Бабаї поблизу Харкова, за переказами, любив працювати мислитель Г.С.Сковорода.

То й джерело зветься «Холодна Сквородинівська криниця». Саме в Бабаях написав він ряд філософських трактатів, тому і вважаються справедливо Бабаї батьківщиною української байки. А ще уклав «Басні Харковскія» - збірку перших оригінальних українських байок. Є у творчій спадщині письменника знаменитий вірш, який увійшов до збірки «Сад Божественних пісень» і який присвячений нашому рідному місту. Це 10-та пісня «Всякому городу нрав і права», що носить морально-філософський характер. У вірші поет гостро негативними рисами змальовує весь тогочасний побутовий устрій життя. Численні подробиці вказують на Харків і всю тодішню Слобожанщину. Пісня написана дуже простою, зрозумілою кожному мешканцю Харкова мовою, у гумористичній формі. Впізнавши своє місто і буття, слобожанці відразу її полюбили і з повагою ставляться до неї і сьогодні.

Ще мандрівник-філософ жив у Пан-Іванівці (сьогодні Сквородинівка), у Харкові, Валках, Гусинці, Охтирці, Великому Бурлуці, Маначинівці, Святогорську та в багатьох інших містах, містечках та селах.

Як свідчать фольклорні розповіді 1765 року, мандруючи Слобожанщиною, зайшов Григорій Скворода до Валківських хуторів. Стояла тепла літня днина. Сів утомлений філософ під дубом і загравав на флейті. Раптом замовк, підвів голову і на одному з городів над річкою побачив дівчину, що полола грядки. Їх погляди зустрілися. Скворода полюбив дівчину, мав одружитися, але з-під вінця втік, віддавши перевагу своїй волі і незалежності перед подружнім життям. Ймовірно, відчувши подих кохання, він написав саме ці слова: «Серце тоді насичується, коли освідчується». Читаючи твори Г. Сквороди, я не припиняла дивуватися з того, наскільки глибоким є їх зміст, наскільки актуальними, необхідними та просто красивими є філософські ідеї, висловлені в них.

У 1794 році на Слобожанщині Скворода помер. Його поховали у селі Сквородинівка (Пан-Іванівка). На могильній плиті надпис: «Світ ловив мене, але не спіймав». У Сквородинівці в 1972 році засновано літературно-меморіальний музей Г.С.Сквороди – письменника, педагога, філософа. Музей розташований у будинку поміщиків Ковалинських. У ньому - близько 5 тисяч експонатів. В одній з кімнат філософ провів останні дні свого життя. На території музею споруджено пам'ятник роботи скульптора Івана Кавалерідзе.

Сквородинівка – дійсно перлина Слобожанщини. Цієї зими в Україні на державному рівні планувалось відзначати 300-річчя з дня народження українського філософа. Але воєнне вторгнення РФ до України внесло свої корективи. Російські військові нищать культурний фонд України. Національний музей Григорія Сквороди був знищений прямим влучанням російської ракети у ніч проти 7 травня. Снаряд влетів під дах будівлі, спалахнула пожежа. Вогонь охопив усі приміщення музею. Зазнав непоправних руйнувань і Харківський національний педагогічний інститут імені Г.С.Сквороди – обвалилися три поверхи в центральному корпусі закладу та зруйновано пам'ятник на території університету в результаті ракетного удару армії РФ з Белгорода.

Життя Сквороди – це абсолютне втілення самої ідеї свободи. Чоловік, який з повним на те правом сказав про себе: «Світ ловив мене, та не спіймав»,

може бути чудовим моральним орієнтиром і для нас, і для наших нащадків. Спадщина поета, байкаря і філософа Григорія Савича Сковороди є дорогим надбанням української національної і світової культури.

Інтерактивний туристсько-краєзнавчий маршрут КОВРАЙСЬКИЙ СВІТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Томошук Аліна, учениця 9 класу Коврайського навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа I-III ступенів-дошкільний заклад» імені Г. С. Сковороди Гельмязівської сільської ради Золотоніського району Черкаської області, вихованка шкільного історичного товариства «Дзвін»

Керівник: Різник Людмила Леонідівна, вчитель історії Коврайського НВК, керівник Зразкового Літературного музею Григорія Сковороди

Туристсько-краєзнавчий маршрут розроблено з метою вивчення історії рідного села Коврай Золотоніського району Черкаської області, історичних постатей, пов'язаних з нашим селом, зокрема Великого українця Григорія Сковороди. Тут зароджувалися педагогічні ідеї та закладалися основи філософії Григорія Савича Сковороди. Окремою сторінкою в житті великого філософа виділяється Коврайський період. З 1753 по 1759 рр. Г.С. Сковорода навчав Василя, сина місцевого поміщика Степана Томари. Тут було написано збірку «Сад божественних пісень».

Завдання маршруту:

- залучити відвідувачів села та шкільного музею до ознайомлення з історією населеного пункту;
- залучити старшокласників до пошукової діяльності;
- дослідити пам'ятні місця села, пов'язані з перебуванням Г.С. Сковороди в селі Коврай в 1753-1759 рр;
- вивчити основні віхи життя Григорія Сковороди та його просвітницьку діяльність;
- обрати афоризми Григорія Сковороди як життєве кредо.

Довідкові дані про екскурсійний маршрут

Маршрут передбачає наступну тематику:

- визначення пам'ятних місць, пов'язаних з перебуванням Г.С. Сковороди в селі Коврай;
- вивчення основних біографічних даних, просвітницьких доріг філософа;
- вивчення педагогічних ідей Г.С. Сковороди;
- вивчення літературної, філософської спадщини;
- вшанування пам'яті Г.С. Сковороди в селі Коврай.

Маршрут проліг від в'їзного знаку в село Коврай. Саме цією колись курною дорогою прийшов у село Григорій Сковорода. Маршрут проходить під гаслом «Земним шляхом до духовного».

Хода продовжується головною вулицею села – імені Г.С. Сковороди. Всі історичні пам'ятки, пов'язані з життям Г.С. Сковороди належать до Природничо-історичного комплексу, який розташований на території колишнього маєтку Томар. Саме в цій родині і вчителював Г.С. Сковорода.

Екскурсійні об'єкти: в'їзний знак, Хрест покаяння, погруддя Г.С. Сковороди, пам'ятні знаки, панська груша, погріб Томар, альтанка, Зразковий Літературний музей Григорія Сковороди.

Маршрут розрахований для учнівської молоді **віком 10-17 років**.

Оптимальним періодом проведення екскурсії по маршруту є квітень-листопад.

Спосіб пересування – піший хід. **Відстань** – 1,5км.

Опис оглядово-пізнавальних об'єктів на маршруті

1. Зупинка «В'їзний знак»

Шановні гості! Вітаємо Вас на коврайській землі. Цього року виповнилося 328 років від першої писемної згадки про наше село. Від назви річки походить і назва села Коврай – сухий очерет. Назва річки – камінь спотикання. Згідно з переказом, монгольське слово «каврай» означає «сухий яр». Насправді в Монголії не існує такого слова. «Каврай» означає «сухий очерет» у мові торків. А торки – то кочове плем'я тюрків. 1116 року торки зазнали поразки від половців і перебралися на Русь. Прибульці розселились у басейні річки Росі та на Переяславщині (так звані переяславські торки).

Група їх осіла на річці Ковраї і зукраїнізувалася. Вони захищали південно-східні кодони Русі і створили в цьому місці вогнище людського життя. Торки жили в юртах. Кожен владика мав своє житло, на якому встановлював символ влади – бунчук з конячим хвостом і головою.

У топоніміці України збереглися сліди перебування торків обабіч Дніпра (річки Торч і Торець, Торський шлях, Каврай на Чернобаївщині). Отже назва річки засвідчує: за давнини на берегах Коврайця було багато очерету. Ще й сьогодні старожили пригадують великі його зарослі вздовж річечки, особливо в Берегах та Леонівщині. Форма «Каврай» подається в архівних джерелах послідовно, форма ж «Коврай» з'явилась лише в ХІХ ст. і то впереміж із назвою «Каврай». Її було пропаговано деякими земцями, які вважали, що назва походить від слова «ковер».

Цей в'їзний знак встановлено з нагоди відзначення 290-річчя від дня народження Г.С. Сковороди. Саме цією, колись курною дорогою, проліг просвітницький шлях Григорія Сковороди. Саме тут, у Ковраї, зростав його педагогічний талент, тут засівалися і проростали зерна його мудрості, тут він

залишив великий і вагомий слід.

Наш маршрут проходить під гаслом «Земним шляхом до духовного». Пройдемо колись курною дорогою, якою прийшов Г.С. Сковорода в село Коврай. Тепер це головна вулиця села.

Увага! Учасники екскурсії! На кожній зупинці ми з вами будемо знайомитись із інформацією, яку потім використаємо у грі «Сковорода-квест».

2. Зупинка «Троїцька церква»

Задовго до будівництва нової Троїцької церкви, яка стояла на цьому місці, тут стояла дерев'яна. Про історію старої дерев'яної церкви старожили згадують так:

«З Переяслава їхав пан Томара вперше до Ковраю. У фаєтоні сиділи пан Томара, з ним ще троє панів та кучер Сімеон. Дорогою їх застала страшна гроза.

Почалась велика горобина ніч. Блискавка сліпила людям очі, грім глушив і людей, і коней. Коли спускались з гори, коні злякались сильного грому і понеслись прямо на старе кладовище. Для когось була викопана яма. Карета перекинулась, коні попадали. Коли вранці люди збіглись рятувати панів, карету поставили на колеса і побачили: кучер Сімеон і пан Томара живі, а троє панів – гості Томар – мертві. Невдовзі прийшов пан з жінкою на те місце. Зняв Томара шапку, зняв шаблю, став на коліна і намалював на землі хрест. Скоро на тому місці Томара поставив невелику дерев'яну церкву і вніс до церкви дорогі дари».

Троїцька кам'яна церква збудована коштом Василя Томари, учня Г.С. Сковороди у 1803 р. Як бачимо, Василь був вдячним сином не лише для своїх батьків, а і для громади зробив добру справу.

Василь Степанович Томара отримав домашню освіту. Після навчання Г.С. Сковородою, він закінчив Києво-Могилянську академію, служив перекладачем на Кавказі. Приймав участь у перемовинах з грузинським царем. Таємний радник, надзвичайний посол і повноважний міністр в Константинополі. Дипломат, сенатор.

На місці Троїцької церкви, зруйнованої в 1983 р. жителі села встановили Хрест покаяння.

Наш маршрут проліг через Алею Мудрості.

3. Зупинка «Погруддя Г.Сковороди»

Ми щиро вітаємо вас у природничо-історичному комплексі Григорія Сковороди.

*Отут, гаями і лісами,
Григорія Сковороди
Не змиті вічності дощами
Навік залишились сліди.*

Межі Природничо-історичного комплексу окреслено в 1974 р. з нагоди відзначення 250-річчя з дня народження філософа.

До його складу було включено такі об'єкти: Троїцька церква, Коврайська восьмирічна школа, річка Ковраець, парк-пам'ятка садово - паркового мистецтва на Кравцевій горі. Його площа становить 14 гектарів.

Ми з вами знаходимось на території колишнього маєтку Томар, в родині яких вчителював Григорій Сковорода. Погруддя встановлено в 1973 р. Автор роботи І. Кавалерідзе. Скульптор О. Олійник.

Зупинка 4. Зліва від нас – колишня **родинна усипальня Томар**. Збереглася надмогильна плита Анни Василівни Томари (Кочубей), матері учня Г.С. Сковороди. Про родину Томар збереглося багато переказів. Дружиною Степана Томари була Анна, дочка полтавського полковника Василя Васильовича Кочубея (онука Василя Леонтійовича Кочубея) і його жінки Анастасії Данилівни Апостол, відомих представників української старшини. При цьому Анна вийшла за Томару у 1743 році всупереч батьківській волі, за що була позбавлена спадщини. Такий це був характер.

Зупинка 5. У 2012 р. долучилися до акції «Сковородинська діброва» і заклали на території комплексу живий зелений пам'ятник видатному філософу і поету – «Сад божественних пісень». Адже своїм мудрим словом Сковорода переконував, що краса рідного краю позитивно впливає на фізичний і духовний стан людини. Це не лише увічнить добре ім'я та пам'ять про Сковороду, а ще раз нагадає нам, що національна духовність, культура, творцем якої був і наш Першорозум, сприяють згуртуванню нації, надихають її на творчий розвиток, розбудову державності України.

Зупинка 6. Меморіальна плита

Меморіальна плита на стіні школи була встановлена у 1994 р., з нагоди відзначення 200-річчя пам'яті Г.С. Сковороди. Саме в школі 18 травня 1973 р. було відкрито першу експозицію музею. Саме тут, у школі, де незримо присутній великий педагог, впроваджуються його педагогічні ідеї.

Збереження пам'яті про великого філософа, педагога, пропагування його

творчої спадщини, виховання стійкого інтересу до його постаті – почесна місія школи і музею.

Зупинка 7. Ми з вами на території **Природничо-історичного комплексу імені Г.С. Сковороди**. Це пам'ятка садово-паркового мистецтва. Тут створено екопарк, естетично облаштовано куточки парку, фото-зони.

Найстаріше дерево парку – стара панська груша. Вона береже пам'ять про мудреця, вона є свідком подій 300- річної давності, мабуть знає і про колядування з участю Сковороди.

У селі жив старий Дорош. Він 25 років служив у царя і повернувся додому сліпим. Жив милостинею. Люди любили Дороша за його добре серце. Заприятелював він із Сковородою. Кажуть, вдвох співали.

Сковорода любив колядки різдвяні і умовився з хлопцями, що піде з ними колядувати. Хлопці зраділи, бо добре знали голос панського вчителя. Григорій Савич захотів бути міхоношею. Підмовив хлопців віддати наколядоване сліпому Дорошу. Колядники обійшли не тільки все село а й ближні хутори. Двічі колядували у панів - це бажання пана. Після всіх пішли до старого Дороша. Заколядували і йому. Міхоноша висипав на стіл з торби все що там було. Глянули хлопці на стіл і здивувались - де скільки грошей узялось? По радісному обличчю Сковороди хлопці догадалися, що в торбину міхоноша поклав усі свої гроші. Збирав, збирав і все віддав старому Дорошу. Таким святим безсеребряником був Сковорода.

На свята до двору Томари з'їхалось чимало гостей з навколишніх переяславських і золотоніських хуторів. Владно тримала себе господиня, намагаючись удавати справжню аристократку. У дивовижному шовковому вбранні з биндами вона здавалася Григорію Савичу подібною до якоїсь міфічної загадково злої мегери. Він мовчки зносив усі її химерні вимоги.

Сп'янілі від перцівки та наливок гості курили люльки. Їхні розмови здавалися Григорію Савичу свинячим рохканням, тому він пішов у кімнату, де його учень розважався з молодими гостями.

Сюди прибули селянські друзі, учасники сопілчаного квартету. Василь радий був друзям та Григорію Савичу, що не відмовлявся брати участь у розвагах. Коли Василь надягав баранячу або конячу маску, Григорій Савич, пригадуючи різні байки та притчі, дотепним словом викликав щирий сміх. Надягнена Василем свиняча маска трохи збентежила вчителя. До того ж хлопчики почали удавати свиняче рохкання.

«По-свинячому рохкати нікому не заважається. Але коли людина не тільки рохкає, а й мислить по-свинячому, то вже є справжнє свинство», - Сковорода багатозначно поглянув крізь розчинені двері на гостей у залі.

Цей дотепний жарт швидко донесли господині дому. Роздратовано вона підійшла до вчителя і, взявшись у боки, заверещала, сиплячи докорою й лайкою. Сам Степан Томара, схвильовано дивився на вчителя, не міг дати ради й зупинити дружину.

Давайте станемо навкруг дерева, обнімемо його, наберемось мудрості і сили.

Зупинка 8. «Благодарний Еродій»

Весною 1753 р. студент богословських наук Григорій Сковорода прибув у село Коврай навчати поміщицького сина. У його житті було багато доріг і стежок. Але Коврай стоїть окремо і вище. Коврай нам дав такого Сковороду, якого ми знаємо і любимо.

Саме тут зароджувалися його філософські ідеї, тут були написані вірші збірки «Сад божественних пісень», тут закладалися основи його педагогіки. Тож запрошуємо вас у коврайський світ Григорія Сковороди.

Григорій Сковорода вважав, що батьки окрилюють своїх дітей, а вони вже самотужки, з добрим серцем, навчаються літати. І назавжди залишаються вдячними своїм навчителям. Адже кожна людина народжується для добра. Про це мовиться в сквородинівській притчі «Благодарний Еродій».

В нашому шкільному подвір'ї вас радо зустрічає цей особливо розумний і родинний птах – символ. Лелека – образ української людини – ідеал вихованості. Йому властива велика любов до сім'ї, до дітей. Він став головним героєм притчі Г. Сковороди.

Еродій виріс в українській родині, де виховання здійснювалось в душі релігійності, послуху, поваги до своїх батьків та вдячності їм за все, що вони роблять для своїх дітей. Словами Еродія в притчі, письменник підкреслює, що головне не тільки народити, але і виховувати дитину: «Благо родить і благо научить».

Зупинка 9. «Погріб Томар»

Сковорода обстоював принцип природовідповідності у вихованні. У своїх байках обстоює ідею виховання, яке спрямоване на розкриття природних здібностей дитини. В уста героїв байок він вкладає перлини мудрості. Так у байці «Жайворонки» ми чуємо розмову птахів – батька і сина. Малий птах побачив, що черепаха, яка вчилася літати в орла, впала на величезний камінь, і дуже злякався. На що мудрий батько відповів: «Любий мій сину, ти маєш молоденький розумець. Знай і співай завжди таку пісеньку:

*Не той орел, що високо літає,
А той, що легко сідає..»*

Багато людей без природи починають великі справи, та погано кінчають «Добрий намір і кінець – всякій справі є вінець».

Театралізоване дійство «Орел і Черепаха».

А тепер послухаємо героїв байки «Орел і Черепаха»:

Інсценізація.

На дереві, що похилилося до води, сидів Орел, а поблизу Черепаха проповідувала своїй братії:

- Гори воно вогнем оте літання! Покійна наша прабаба, царство їй небесне, згинула за те, що вчилася в Орла цієї згиблої науки.

- Слухай-но, дурепо!, – обірвав її проповідь Орел.

- Не тому загинула премудра твоя прабаба, що літала, а тому, що взялася не за свою справу «Літати не гірше, чим повзати».

Сила: Прагнення насолоди і слави збиває у протиприродний стан.

Як глибоко мислив педагог! Дійсно, якщо професія набута без божого дару, то це буде тільки мука і ніякого задоволення ні собі, ні іншим не принесе.

А одне колесо ось цього годинника спитало у другого:

- Скажи мені, чого ти гойдаєшся не так як ми, а в інший бік?

- А мене так зробив мій майстер.

Як бачимо, у людей з різними природними нахилами і життєві шляхи різні.

Хіба не приємно працювати, коли ми природжені для цього?

Хто спотворює і знищує будь-яку справу? – Неспорідненість. Хто змортвляє науки і мистецтво? – Неспорідненість. Вона всякій посаді – внутрішня отрута і вбивця.

Театралізоване дійство «Пасіка».

Праця у філософсько-педагогічній системі займає чільне місце. Саме вона є джерелом щастя і внутрішньою потребою людини.

Інсценізація байки «Бджола і Шершень».

- Скажи мені, бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не лише тобі, а і людям корисні. А вони часто шкодять і приносять замість нагороди смерть. Але через свою дурість не перестаєш збирати мед!

- Це ти поважний дурень, пане раднику! Мед любить їсти і ведмідь, і шершень не проти цього. Та нам незрівнянна більша радість збирати мед, аніж його споживати. До цього ми народжені і будемо такі, доки не помremo. А без цього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

Сила: Подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним.

Уривок з поеми Г.Білоуса «Засвіти свою зорю».

Банери «Сковорода у пошуках щастя» зупинять кожного відвідувача, змусять замислитися над вічними цінностями.

Зупинка 10. Зона дитячого майданчика створена для проведення рухливих ігор на вибір відвідувачів.

Зупинка 11. Альтанка

Зустріч з Г.С.Сковородою. (Монолог від першої особи). Зона релаксу.

В селі зберігся переказ як дід Лаврін пригостив учителя: «Завітав у гості до Лавріна Сковорода. Той пригостив його гречаними галушками і каже: «Звиняйте, що зустрічаю не по-панськи». Учитель перебив Лавріна: «Краще чесно зароблене зі спички дерев'яної їсти, ніж нечесно зароблене в золотій посудині». Саме в Ковраї народилися відомі афоризми, що стали перлинами мудрості: «Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею», «Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний», «Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий».

Вивчення афоризмів Г.Сковороди:

Якщо порода добра, то й плоди добрі.

Крила любові – крила вогню.

З усіх втрат втрата часу найтяжча.

Довго сам учись, коли хочеш навчати інших.

Відомий фольклорист Нехорошев С.С. в 1927 р. збирав спогади і перекази про Г.С. Сковороду в селі. Його записи нам доносять відомості про альтанку, яка стояла на Кравцевій горі на березі Коврайця. Відомо, що там проходили уроки, заняття, то було місце, де народжувалися вірші збірки «Саду божественних пісень».

Колишній маєток Томар – найбагатших поміщиків Лівобережжя, вмещав близько 30 будівель, добротних, на фундаменті, побутового і господарського призначення. В одному з флігелів була і комора

Г.С. Сковороди. Маєток був обсаджений пірамідальними тополями. Ця стежка колись вела вельмож до чоловічих і жіночих купалень. Колись наш Ковраєць був повноводною річкою.

Зупинка 12. Інтерактивна екскурсія в музеї.

Я запрошую вас пройти залами музею, обрати найбільш цікавий для вас експонат, а в ході екскурсії поставте запитання щодо нього.

(Група відвідувачів ділиться на дві команди, які по закінченню екскурсії змагатимуться в «Сковорода-квест»).

На даному етапі екскурсії залучаються мультимедіа. В ході екскурсії пропонується перегляд презентацій «Від скіфів та торків» та «Вотчина Тома». На етапі знайомства з дитинством Г.С. Сковороди екскурсовод пропонує переглянути Чорнухинські сюжети. Ознайомлення з Коврайським періодом життя проходить із залучення аудіо запису «Всякому городу нрав і права». Діти мають змогу прослухати одну з байок Г.С. Сковороди, визначити її моральний зміст.

Сірим вужем плазує по степу квола річка Ковраєць – доплив Супою. Дихне спека – і вона вмирає, розпадається на ланцюг озерець.

Могили – німа сторожа – чатують її сонний плин. Там, у глибокій долині видно село Коврай, зодягнене у вербові шати. Йому понад 300 років. В ньому жив і працював великий філософ України Григорій Савич Сковорода.

Виник Коврай наприкінці XVII ст. Його осадив Переяславський полковник Степан Томара, купивши військову землю у Гельмязівської сотні.

Рід Томар відзначався винятковою зажерливістю і безцеремонністю. Їм усього було мало. Вони без кінця стягали землю, ліси, луки. Але Степан Томара володів не лише Ковраєм. Йому належало більше десятка сіл і хуторів. В нього було десятки тисяч десятин землі і тисячі кріпаків.

Тяжким було життя кріпаків. В 1861 р. село належало двом синам Томари. Всього Томари володіли 14 тисячами десятин землі на Золотоніщині.

Реформа не принесла справжньої волі кріпакам. В 1885 р. в Ковраї було 434 господарства – 5 безземельних, 41 – без орноїземлі, 112–до 3 десятин, 256 – до 9 десятин, 20 – понад 9 десятин, 90 господарств не малихудоби, 102 – наймали 93 особи працювали за сніп, 54 відходили на заробітки, 24 займалися візництвом. У селі працювало 27 вітряків, 2 олійниці, шинок, церква. Письменнихбуло 112 чоловік.

Г. Сковорода народився 3 грудня 1722 р. на Полтавщині, в козацькому селі Чорнухах, колишнього Лубенського повіту.

Батьки його належали до малоземельних селян-козаків. Письменник завжди пишався тим, що зростав між трудовим знедоленим народом. Пізніше він писав, протиставляючи себе панам – багатіям:

Вас бог одарил ґрунтами,
Новдругможет то пропасть,
А мой жребий с голяками,
Но бог мудрости далчасть.

Не було маєтків, багатства та знатності, зате доля щедро наділила мудрістю, великим розумом, здібностями.

Допитливий хлопчик оволодів грамотою по богословських книгах. Дитячі і юнацькі роки, проведені серед народу, дали змогу познайомитись із фольклором, тоді ще ніким не зібраним.

Прекрасні твори усної народної творчості стали згодом для філософа і поета джерелом поетичного натхнення, темою для філософських роздумів.

В 1738 році Г. Сковорода стає студентом Києво-Могилянської академії.

Академія дала Г. Сковороді знання гуманітарних наук, класичних новоєвропейських мов, філософії, література тури.

В 1742 р. в житті Г. Сковороди відбулися історичні зміни. В цьому році стався двірський переворот у Петербурзі. На трон ступила імператриця Єлизавета Петрівна – дочка Петра-І. Новоявлена правителька дуже захоплювалася придворною капелюю, яка поповнювалася співаками з України.

Для придворної капели були відібрані кращі співаки з академічного хору. До числа вибраних потрапив і Г. Сковорода.

Перебування при царському дворі, спостереження паразитичного життя викликало протест проти існуючого порядку. У листі до свого учня і друга Михайла Ковалинського Г. Сковорода називає царський двір «кублом обманів і злочинів».

В 1744 р. Єлизавета приїздила до Києва, в складі цієї делегації прибув і Г. Сковорода. Але він не побажав повернутися назад, до Петербургу і став продовжувати своє навчання в Київській академії.

Високий розвиток і життєвий досвід приводять до думки відмовитись від духовної кар'єри, що чекала на нього після закінчення академії.

Г. Сковорода починає шукати нагоди піти з академії, і така нагода трапилась. В 1750 р. в Угорщину направлялась російська місія. Г. Сковорода одержав запрошення і згодився їхати за кордон.

Г. Сковорода був корисною людиною завдяки своїй високій освіті, знанню класичних та європейських мов. Г. Сковорода використовував кожную можливість побувати в різних місцевостях, познайомитись з життям, культурою західних країн. Так він побував у столиці Угорщини – Будапешті.

Трирічне перебування за кордоном розширило знання і світогляд Г. Сковороди. В 1753 році повернувся на батьківщину. В ці роки розпочинається велика громадська літературна і педагогічна діяльність.

Знову філософ на батьківщині. Він влаштовується на посаду викладача піітики Переяславського колегіуму.

Викладання піітики він пов'язував з іншими науками, з якими був добре обізнаний. В його лекціях висловлювались судження про рух небесних світил, про безконечність видимого світу. З перших кроків педагогічної діяльності Г. Сковорода застосовував передові принципи навчання та виховання. Він пов'язував красу слова з живою дійсністю, розбивав пута схоластики, розкривав завісу темряви.

Новаторський курс піітики викликав заперечення з боку Переяславського єпископа. Г. Сковорода не підкорився, а продовжував читати курс по-новому.

За це його було звільнено.

З 1754 р. Г. Сковорода займає посаду домашнього вчителя і вихователя сина поміщика Степана Томари в селі Коврай на Переяславщині. У селі Коврай Г. Сковорода прожив десь 6 років: 1753-1759 рр. Тут він навчав свого вихованця Василя не повторювати чужих думок і книжних нісенітниць, а розвивав його запитливий розум, прищеплював інтерес до науки і літератури.

З учительюванням у Томар йому не пощастило. Жилося тут йому тяжко, особливо з морального боку. Г. Сковорода був голяком у повному розумінні цього слова. Старий Томара від природи мав великий розум, але дивився з «презрінням на все те, що не одіте гербами і не розписано родословцями». За цілий рік господар жодного разу не зволив сказати йому слова. Але він терпів тим більше, що зіпсований матір'ю хлопчик прив'язався до нього. Однак, всякому терпінню край. Розв'язка настала несподівано. В одній із розмов Г. Сковорода сказав восьмирічному хлопцеві, що той мислить як «свинная голова». Слуги донесли про це жінці пана, а вона роздулася пихою та владою і «требовала мщениа за такову дерзость». Томара відмовив йому від дому та посади. Г. Сковорода залишився без місця, безіжі, але не без надії.

Він помандрував до Троїце-Сергіївської лаври, недалеко від Москви. Там Г. Сковороді запропонували місце викладача монастирського училища, але мислитель-гуманіст відмовився.

В 1755 р. він знову з'явився у Переяславі. Тут його чекав Степан Томара, який шкодував, що втратив незвичайного вчителя. Коли Г. Сковорода спав, друзі Томари обманом уночі, привезли у коврайський маєток. Поміщик вибачився і ледве умовив Г. Сковороду залишитись. Григорій Савич ще понад три роки віддавав вихованню Василя, аж доки не настав час іти до офіційної школи.

Важко було Г. Сковороді залишати Коврай. Тут побратався з музами,

тут заклав основи своєї філософії, тобто пізнанні себе, втечі від світу неправди, єднання з природою і народом.

В Ковраї були написані поетом такі чудові твори: «Ой, ти, пташко, жовтобока», «Ах, поля, поля, зелені», «Похвала бідності»; «Всякому городу нрав і права» – цю пісню письменник Іван Котляревський використав у п'єсі «Наталка-Полтавка». Твір «Сон» має повну документацію часу і місця свого виникнення: «В полночь, 1758 г. в Кавраї».

В Ковраї крім Василя Томари у Григорія Савича було ще багато друзів. Старі любили його за мудрість, ввічливість, юнаки поважали за гру на флейті та скрипці, за допитливий гумор, жінки були прихильними за скромність, діти вітали його, бо обдаровував їх казками та притчами. Приносив дивний мандрівник хворим зілля, а часом бідній вдові допомагав на жнивах, або щирим словом вітав нужденних.

Г. Сковорода залишає Переяславські степи. Друга половина життя його тісно пов'язана з Харківщиною. В 1759 р. призначений на посаду вчителя піітики Харківського колегіуму. Єпископ, з відому якого було запрошено Григорія Савича в колегіум, щоб довше затримати Г. Сковороду на цій посаді, запропонував прийняти йому «монашеское состояніе». Він з обуренням відповів: «Хіба ви хочете, щоб я збільшив число фарисеїв. Їжте солодко, одягайтесь пишно і монашествуйте».

Після відхилення пропозиції прийняти монашество і такого різкого висловлення проти монахів і вищого духовенства, він змушений був вдруге залишити педагогічну роботу, яку любив і до якої було в нього покликання.

Григорій Савич іде в село Стариці біля Белграда. На лоні природи щедро привітала поета незрадлива муза. Різні контрасти чудової природи з життям нужденного хлібороба викликали бурю в душі мислителя. Час від часу Григорій Савич мандрував, зупинявся в Харкові, жив на Слобожанщині, побував у Києві. Багато разів під час його мандрів, його спонукали високими посадами серед вищого духовенства і в світських колах. Але він завжди відмовлявся.

В народі існує легенда про те, що Катерина II запрошувала Григорія стати придворним філософом і поетом. На це він відповів: «мне моя свирель и овца дороже царського венца».

По всій Україні звучало його поетичне слово.

25 років – остання третина життя Г. Сковороди – пройшли в мандрах біля Харкова. В цей час Г. Сковорода писав філософські трактати.

Своїми творами Г. Сковорода продовжував і розвивав народні традиції. Думи і прагнення його і народу однакові.

Та ж мрія щоб жити в майбутньому без панів і царів, без приниження людини.

Г. Сковороду вважають зачинателем української літературної байки. Його збірка «Басни Харьковские» увійшли в історію як перша звернена спроба поширити окремих жанр байки в українській літературі.

Сковородинівка. Це місце – останнє пристанище Григорія Савича. В цьому будинку жив А.І. Ковалинський, батько учня Г. Сковорода в колеґіумі М. Ковалинського, який на все життя зберіг любов і пошану до мислителя, довго зберігав його рукописи. Ще за життя М. Ковалинський подбав про написання портрета філософа-мандрівника.

В Пан-Іванівці, серед рідної природи, яка нагадувала йому дитинство, мислитель прожив останні свої роки. У невеличкій кімнаті, з вікна якої відкривається привітна далечінь, 9 листопада 1794 р. він і помер.

Про останній день життя і смерті українського мислителя збереглася в народі поетична згадка.

Приїхав він недужий з Хотетова до свого друга М. Ковалинського, але тримався, ходив. А.І. Ковалинський сповістив почитателів Г. Сковорода про повернення і запросив їх до себе на обід. Серед обіду Г. Сковорода вийшов у сад. Гості й собі після обіду вийшли у сад і побачили, що Г. Сковорода щось копає. Його питають: «Що це робите?» – А він їм: «Могилу копаю. Прийшов мій час».

Гості роз'їхались. Г. Сковорода повернувся до своєї кімнати. А на ранок не вийшов снідати. Кинулись до кімнати, а він лежить в усьому чистому мертвий. Виконуючи волю Григорія Савича поховали його під липою. А через 20 років перенесли прах ближче до усипальниці Ковалинських. На могилі – надгробок з каменю і напис зробили: «Світ ловив мене, але не спіймав».

Хреста покійний застерігав не ставити.

(Діти пізнають мандрівний шлях Г. Сковорода в ролі філософів, поетів, музикантів, вчителів. Це дозволяє пізнати всі грані особистості видатного філософа. Вони дешифрують афоризми, первісні тексти віршів Г. Сковорода, знаходять потрібні фрази для віршів «Саду божественних пісень», грають ролі героїв байок.)

У кімнаті Г.С. Сковорода відвідувачі мають змогу ознайомитись з автографами віршів Г.Сковорода, посидіти за його столом, потримати перо, зробити селфі з Г.Сковородою.

У виставковому залі відвідувачам пропонується оглянути картини українських художників і визначити періоди життя філософа, які відображені на полотнах.

Зупинка 13. Гра «СКОВОРОДА-КВЕСТ»

Квест– сучасний метод мотивації пізнавальної активності учнів в музейному середовищі.

Станція «Мандрівник за знаннями»

1. Нанести на карту Європи мандрівний шлях Г. Сковороди.
2. Співвіднести портрети людей, які були в дружніх стосунках з Г. Сковородою, в певний період життя.
3. Серед поданих портретів вказати учнів. Сковороди та його сучасників.
4. Серед поданих архітектурних споруд вказати приміщення навчальних закладів, в яких здобував знання та викладав Г. Сковорода.

Зупинка «Дешифратор»

Ви отримали зашифровану підказку щодо подальших пошуків, прийдеться стати дешифраторами. Згадайте український алфавіт!

Кожна літера стоїть під визначеним порядковим номером.

Замість порядкового номера букви поставте її саму і прочитаєте назву вашої зупинки.

Наступні завдання допоможуть вам пригадати об'єкти на шкільному подвір'ї, пов'язані зі Сковородою:

Завдання 1. Слово розрізане на окремі букви, скласти їх в правильній послідовності. «Пам'ятник».

Завдання 2. «Знайди зайве».

Самшит, гліцинія, форзиція, груша, ялівець, туя, гортензія, сумах, манголія «Груша».

Завдання 3. «Ззаду наперед».

АКНАТЬЛА, АОИУГНРЦ, ЕІЯХЧ, АЕІІННЧЧ, ААІОВЛНСЧЧ

Зупинка «Біографічна»

1. Вказати дати життя Г.С. Сковороди.
2. Назвати хронологічні межі Коврайського періоду.
3. Розставити в хронологічній послідовності події з життя Г.С. Сковороди: Навчання в Києво-Могилянській академії.
Подорож до Троїце-Сергіївської лаври.
Спів у придворній капелі.
Мандри Харківщиною.
Викладання в Переяслав-Хмельницькому колегіумі.
Викладання у Харківському колегіумі.
Європейська подорож.
Проживання у родині Ковалинських.
Життя в Чорнухах.

Зупинка «Красзнавча»

1. Назвати пам'ятки села Коврай, пов'язані з ім'ям Г.С. Сковороди.

2. Назвати об'єкти села, пов'язані з ім'ям Г.С. Сковороди

3. Вікторина:

- З якою метою прибув у Коврай Г. Сковорода?

- Яке прізвище поміщика, в якого працював Г. Сковорода?

- Як звали учня Г. Сковороди?

- Скільки років було Василеві?

- Ким став Василь Томара?

- Що він зробив для села?

- Чи підтримували зв'язки вчитель і учень після того, як Сковорода залишив Коврай?

- Що було причиною конфліктів між Томарами і Г. Сковородою?

Зупинка «Філософська»

1.Продовжіть афоризми:

1. Бери вершину, (матимеш середину).

2. Добрий розум робить легким ... (будь-який спосіб життя).

3. Більше думай і тоді...(вирішуй).

4. Одне мені тільки близьке, вигукну я : ...(о школо, о книги!)

2. Складіть із поданих слів афоризми:

5. Невидиме, пізнай, з, видимого. (З видимого пізнай невидиме).

6. Часу, найтяжча, утрат, втрата, з, усіх.(Втрата часу – найтяжча з усіх утрат) .

7. Безодня, це, людини, безмежна, серце. (Серце людини – це безмежна безодня) .

8. Всередині, щастя, нас, істинне. (Істинне щастя всередині нас).

3. Перекласти з англійської мови. Вставити пропущені слова і букви.

4. Які афоризми написані на стінах коридору 1 поверху.

Зупинка «Біологічна»

1. У якому вірші Г. Сковороди відображено пейзаж?

2. Встановіть відповідність персонажів байок Г. Сковороди

Визначення переможців.

Список використаних джерел та літератури

1. Афоризми Григорія Сковороди/Упоряд.І.В. Більченко, С.М. Кикоть, В.В. Нікітіна, Т.В. Радіоненко. – Переяслав, 2022. – 28 с.
2. Махновець Л. Григорій Сковорода: біографія / Л. Махновець. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
3. Нехорошев С. Коврайський період життя і творчості Г.С. Сковороди: усно-історичні оповідання / Упоряд. Ю.М. Руденко. – Переяслав, 2021. – 62 с.
4. Пільгук І. Григорій Сковорода / І. Пільгук. – Дніпро – Київ, 1971. – 264 с.
5. Пономаренко М. Каврай. – Вісник Золотоніщини. №46. С. 3-4
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т./ Г.Сковорода. –К.: Наукова думка, 1973. – Т.2. – 574 с.
7. Ушкалов Л. Григорій Сковорода/Л. Ушкалов. – Харків: Фоліо, 2013. – 123с.

**Схема туристсько-краєзнавчого маршруту
«КОВРАЙСЬКИЙ СВІТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

Алея мудрості

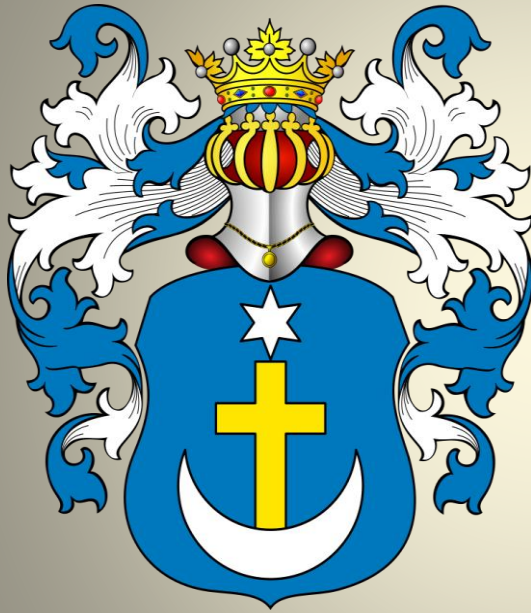
Зупинка 3. Погруддя Г.Сковороди

- Погруддя встановлено в 1972 р.
- Автори проекту:
  - І. Кавалерідзе
  - І. Олійник

В селі Коврай в 1753-1759 рр.
жив і працював український
просвітитель, філософ
і поет-гуманіст Г.Сковорода

Зупинка 4. Усипальня Томар

Герб родини Томар

Надмогильна плита А. Томари – матері
учня Г. Сковороди

Зупинка 5. Сковородинська діброва (догляд за саджанцями)

ДІБРОВА

закладена на честь

290-річчя

зі дня народження

Г.С. Сковороди

**Зупинка 7. Парк-пам'ятка
садово-паркового мистецтва
Г.С. Сковороди - екопарк**

- Парк закладено в 1972 р. з нагоди відзначення 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди
- Сесія Коврайської сільської ради 26 жовтня 1972 року розглянула питання про створення парку Г. Сковороди на Кравцевій горі з метою збереження, відтворення та відновлення природного комплексу та підтримання екологічного балансу, як місце, пов'язане з перебуванням філософа Г. Сковороди в 1753-1759 рр.

**Зупинка 6. Меморіальна дошка на стіні
школи
(робота з інформацією)**

**Панська груша – найстаріше дерево парку
(вправа “Наберемось мудрості від землі”)**

**Зупинка 8.
Благодарний
Еродій**
Еродій – герой
притчі
Г.Сковороди,
ідеал вихованої
людини з
вдячним серцем.
Серце – основа
філософії
Г.Сковороди
(зона селфі)

Зупинка 9. Погріб родини Томар – пам'ятка архітектури XVIII ст.

1972 р.

1996 р.

2017 р.

3 історії споруди

Досліджено рукописи Нехорошева С.С. про родинне володіння в с. Коврай

- Погріб розташований на території Природно-історичного комплексу імені Г.С. Сковороди
- Побудовано у 1754 р. за порадою Г.С. Сковороди для зберігання вина на зразок винних підвалів Токаю (Угорщина)
- Розміри будівлі: 56 м*12 м (внизу 22 м)
- Матеріал: цегла з місцевої глини
- Будували кріпаки С. Томари

*...зв'язаними.
Всі ці місця розділяти, розділяти,
змішувати. У такому разі для
вирішення цієї проблеми, треба з...*

*...кожній стіні...
...будовно розділяти, на дві частини, до двох
...всіх частин. Також, що у цьому разі
...не тільки з'являється і з'являється не одне
...історичне місце, а два. Розуміючи, що
...з боку є тільки один до озера, а інше
...на відстані від нього - це місце, у якому
...зі свого боку, напевно, люди давали
...не тільки, як, напевно, і в інших. Все це
...люди розділяють, розділяють, що в тому
...будовно, треба з'ясувати, чи і тому, щоб
...тільки не тільки, а і тому, щоб...*

**Зупинка 11.
Альтанка**

Така альтанка
була збудована
С. Томарою для
проведення
уроків для сина
Василя
Г. Сковородою

**Зустріч
із Г.Сковородою.
Вибір життєвого
кредо. Зона
релаксу**

**Зупинка 12. Літературний
Зразковий музей Г.С. Сковороди**

Коврайський навчально-виховний комплекс
«Загальноосвітня школа I-III ступенів –
дошкільний навчальний заклад»
Золотоніської районної ради Черкаської області

**Літературний музей
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

Відкритий 5 травня 1973 р.

Зал 1. Слухання пісень та байок Г.Сковороди. Залучення медіа

Кімната Г.С. Сковороди (запрошення посідіти за робочим столом Г. Сковороди, потримати в руках експонати музею, зробити з ними селфі)

ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ ВИХІДНОГО ДНЯ “ВІД МОБІЛЮ ДО ХОЛОДНОЇ КРИНИЦІ СКОВОРОДИ”

Тормозова Вероніка, учениця КЗ “ПЛ “Мобіль” Харківського району Харківської області”;
Коротенко Дар’я, учениця КЗ “ПЛ “Мобіль” Харківського району Харківської області”

Керівники: Шестак Д.Л., вчитель інформатики КЗ “ПЛ “Мобіль” Харківського району Харківської області”;
Радченко О.М., вчитель географії інформатики КЗ “ПЛ “Мобіль” Харківського району Харківської області”;
Водолазька О.В., вчитель хімії КЗ “ПЛ “Мобіль” Харківського району Харківської області”

Після відвідування музею Г.С. Сковороди, що в Сковородинівці на Харківщині з’явився неабиякий інтерес до цієї неймовірної людини – українського просвітителя-гуманіста, філософа, поета, педагога, життєвий шлях і діяльність якого неабі як пов’язані з Харківщиною.

Приятель і життєписець Сковороди Ковалинський теж засвідчував: “Коли писав Сковорода для свого краю, то і вживав деколи української мови та правопису, вживаного в українському виговорі. Він любив завжди свою природжену мову. Дуже любив свій рідний край, свою любов Україну й коли відлучався за її межі, обов’язково прагнув скоріше туди повернутися і бажав там померти. Він висловлює це в багатьох місцях своїх творів. «Всяк должен узнать свой народ і в народі себе.»

Відоме багатьом джерело Сковороди, або Сковородинівська криниця, або Холодна криниця Сковороди має такі назви, оскільки за легендою, Сковорода був його першовідкривачем. Сам філософ часто гуляв Бабаївським лісом, це було одне з його улюблених місць. За одними відомостями, у 70-х роках XVIII століття Григорій Сковорода, мандруючи Слобожанщиною, неодноразово зупинявся у свого друга, священика Я. Правицького в Бабах. Жив у невеликому будиночку біля церкви, який, на жаль, не зберігся до наших днів. Проте є й інша версія у тому, що філософ жив у будинку поміщика П.А. Щербинини. Будова збереглася, але перебуває у напівзруйнованому стані. І ось, за переказами, філософ вкотре ходив знайомим йому лісом, вирішив відпочити і сперся на свою палицю. Вона легко увійшла у ґрунт, і на цьому місці почала бити ключем вода. Так і з’явилося джерело ім. Г.С. Сковороди.

Джерело ім. Г.С. Сковороди — це гідрологічна пам’ятка природи місцевого значення в Україні, об’єкт природно-заповідного фонду Харківської області. Розташований він у межах Харківського району Харківської області, між смт Бабаї та Високий, у лісовому масиві. Був заснований у 1984 році, а у 1960 році біля нього було встановлено меморіальну дошку. Статус надано для збереження природного джерела з чистою водою та довколишньої місцевості.

Метою нашої роботи було розробити маршрут від ліцею “Мобіль” до джерела Сковороди.

Отже, група туристів КЗ “ПЛ “Мобіль” розробили одноденний туристичний маршрут вихідного дня “Від Мобілю до Холодної криниці

Сковороди”, що складається з шести DESTИНАЦІЙ (загальна віддаленість між першою та шостою - 15 км):

Перша DESTИНАЦІЯ.

Лицей «Мобіль» - Пісочинський храм Василя Великого (1823) - станція Рижов Харківської Південної залізниці Люботинського напрямку - Колодязь - Рижовський парк (3 км)

Друга DESTИНАЦІЯ.

Колодязь на вході в Рижовський парк - Рижовський парк - вихід на окружну дорогу (2.5 км)

Третя DESTИНАЦІЯ

Окружна дорога - с. Лідне - с. Покотилівка (4 км)

Четверта DESTИНАЦІЯ.

С. Покотилівка - ст. Покотилівка Харківської залізниці Мерэф'янського напрямку - Бабаївський ліс (4,2 км)

П'ята DESTИНАЦІЯ.

Бабаївський ліс - Лісне озеро - Грушева галявина (0,5 км)

Шоста DESTИНАЦІЯ.

Грушева галявина - Холодна криниця Сковороди - зуп. приміського маршрутного автобусу - Пісочин (0,8 км)

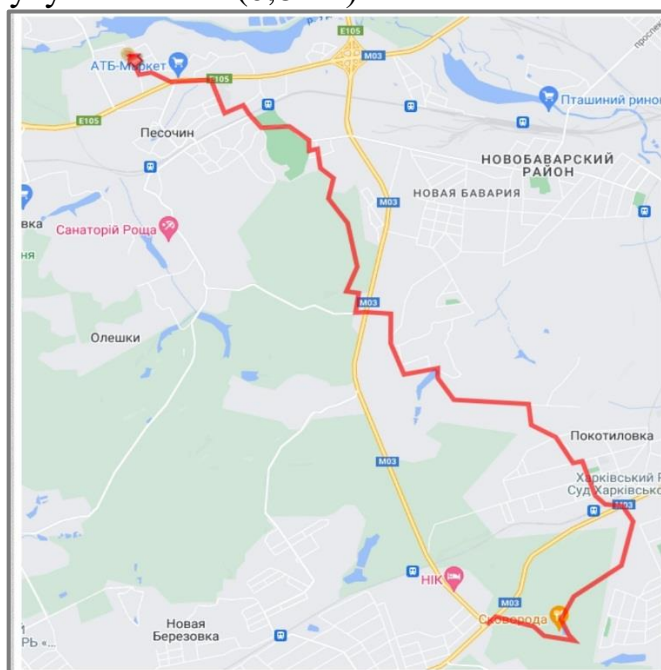

Рис. 1 Робоча карта маршруту

Наш маршрут не є категорійним, тому пройти його можуть учні без спеціальної підготовки, не потребують багато часу і великих грошових витрат на транспорт і спорядження. Під час подорожі отримується досвід похідного життя, відточуються туристські навички, відбувається знайомство із природою своєї місцевості, історичним минулим та подіями сьогодення. Невеликі відстані між DESTИНАЦІЯМИ, виходи в населені пункти з транспортними розв'язками є організаційними заходами в разі непередбачуваних ситуацій, погіршення погодних умов, що унеможливорює подальше проходження маршруту.

Саме Бабаївський ліс надихав українського письменника на написання нетлінних творів та був його улюбленим місцем відпочинку. Тут їм було створено «Байки Харківські», які й зробили відомим селище Бабаї. Нехай джерело надихає кожного, хто до нього прийде! Після перемоги всі охочі зможуть пройти цей філософський маршрут.

РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КАРТИ НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНОЇ ЕКСКУРСІЇ

КРАЄЗНАВЧА СКАРБНИЧКА МАНДРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Гулевич Софія, Золкіна Ірина, Ступак Софія, Проценко Злата, Неселовська Марія, Невмержицький Євген, Лукашенко Анастасія, Глушенко Кристина, учні 9 класу (14 групи), Літературного гуртка "Карат" Житомирського міського ліцею №1 Житомирської територіальної громади Житомирської області

Керівник Герасимчук Наталія Володимирівна, вчитель української мови та літератури, кваліфікаційна категорія "Спеціаліст вищої категорії", звання "Вчитель-методист"

Григорій Сковорода – обличчя української історії, великий філософ-містик, просвітник-гуманіст, богослов, поет, педагог. Його внесок є невід’ємною частиною в розвитку української національної самосвідомості й духовності. Твори письменника є переходом українського бароко до романтизму. І за життя Сковорода його твори не друкувалися, а поширювалися через переписування, вони все одно мали величезне значення в історії української культури: «Сковороді не треба було шукати читачів, – вони його шукали» [1].

Григорій Сковорода походив із козацького роду. Він народився у невеличкому сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку (нині селище міського типу в Полтавській області, Україна) 3 грудня 1722 року, але точна дата його народження була невідома ще двісті років. Установити її вдалося тільки у 1922 році, коли були знайдені листи до його друга Михайла Ковалинського [4, 5:45]. Батько його Сава був звичайним козаком, а у вільний час торгував вином. Разом із матір’ю Пелагеєю вони уславилися миролюбством, гуманністю, гостинністю. Маленький Гриць, вихований у такій атмосфері, перейняв твердість характеру і силу духу, схильність до науки і мистецтв, бажання пізнати увесь світ [3].

У Чорнухах є меморіальний комплекс, присвячений Сковороді: творча майстерня філософа та садиба його батьків. Біля будинку встановлена скульптура Григорія. Перший зал музейної експозиції є давньою й багатою історією селища Чорнухи у документах, картах, предметах побуту. Інші чотири зали розповідають про творчий та життєвий шлях філософа Григорія Сковорода. Перебуваючи на Полтавщині, відвідайте цю скарбничку української історії! [12].

Семирічного Григорія віддали до сільської школи, де він навчався чотири роки, а у його дванадцять – до Києво-Могилянської академії на курс філософії.

Навчання у цьому закладі є важливою віхою у житті Сковороди. Вивчення латинської, грецької німецької, церковнослов'янської та інших мов, філософії, логіки тощо, стали для нього справжнім захопленням, а бібліотека – додатковим джерелом знань. Він був найкращим студентом: з усіх предметів найвищі оцінки, нагороди похвали [1].

У Києво-Могилянській академії, на старому корпусі, встановлена гранітна меморіальна дошка у стилі бароко на його честь, відкрита 16 вересня 1964 року. [9] Біля цього ж місця встановлений пам'ятник Сковороді, обернений обличчям до будівлі, захищаючи і оберігаючи її своїм мудрим поглядом. Проходячи біля академії, обов'язково подивіться на згадки про великого українського філософа. [13]

У 1741 році, коли Сковороді було 19, після конкурсного відбору у Глухові, його зарахували до придворної капели тогочасної імператриці Російської імперії Єлизавети Петрівни, тому Григорій вирушив до Петербургу, не завершивши курс філософії. Він навіть співав на коронації імператриці у Москві. Однак, перебування далеко від рідної України навіювало тугу і смуток на молодого Григорія, тому, коли у 1744 році Єлизавета Петрівна подорожувала Україною, він усіляко намагався залишитись на Батьківщині. Приблизно в цей час він опиняється в закордонному відрядженні як представник похідної православної церкви [4, 14:00]. Згодом Григорій повернувся до Києво-Могилянської академії, аби завершити курс філософії.

Після завершення навчання в академії у Григорія Сковороди з'явилася змога помандрувати Європою задля розширення своїх знань, тому, потрапивши у «Токайську комісію з заготівлі вин для королівського столу» під керівництвом Федора Вишневецького, він вирушив на землі колишньої Священної Римської імперії. Спочатку він відвідує територію теперішньої Угорщини, потім Словаччини, Австрії та Німеччини. Це дало можливість Сковороді стати вільним слухачем університетів у Відні, Будапешті, Токаї й Братиславі. Перебуваючи в різних містах і містечках, Григорій вивчав традиції і звичаї місцевих жителів, знайомився з їхньою культурою, літературою та історичними пам'ятками. Він спілкувався з представниками протестантського духовенства, що також розширило його світосприйняття, сформувало чимало нових життєвих поглядів [4, 14:15]. У своїх мандрах Сковорода не розлучався із сопількою – згадкою про Україну [6].

До речі, у Токаї 20 березня 1998 року була встановлена меморіальна дошка, присвячена Григорію Сковороді. Урочисте відкриття здійснив мер міста Янош Майер, представники Товариства української та угорської культур в Угорщині. На дошці він зображений як філософ-мандрівник із цитатою «У моїй любій Гунгарії» українською та угорською мовами. Якщо ви мандруватимете Угорщиною, не забудьте відвідати Токаї і пам'ятне місце, пов'язане з ім'ям Григорія Сковороди [7].

Пам'ятки про філософа знаходяться і в Братиславі, і в Любляні.

Завершилися європейські подорожі Сковороди у 1749 році через смерть керівника комісії Федора Вишневецького, за декілька місяців після якої Григорій повернувся на батьківщину, в Чорнухи, хоча його батьки на той час вже померли [2].

Наступним кроком у життєписі Сковороди стало повернення до Києва. Не маючи грошей після мандрів, він деякий час проживав у своїх друзів. Наприкінці 1750 – початку 1751 років єпископ Никодим Срібницький запросив Григорія до колегіуму у Переяславі, учителем поезики. Курс, спеціально розроблений і укладений Сковородою, називався «Розважання про поезію...», але його думки про поезію надто відрізнялися від тогочасних. За декілька місяців роботи непорозуміння із єпископом тільки набирали обертів. Не вважаючи за потрібне терпіти методи навчання Григорія, Срібницький через консисторський суд заборонив Сковороді викладати за його демократичними принципами, а єдиною дозволеною методикою для нього ставала тільки загальноприйнята. Не погоджуючись із рішенням суду, викладач-гуманіст, відмовившись, сказав: «*Alia res scertrum, alia plectrum*» (з лат. «Одна справа жезл, а інша – кіфара»). У червні 1751 року Григорій був звільнений з колегіуму [5].

Незважаючи на це, пам'ять про Сковороду збереглася в Переяславі на Київщині. Одна з кімнат дивовижно яскраво відтворює атмосферу класу поезики: столи з лавами, монастирські ікони, вішалка зі студентським одягом, книги... Складається враження, що у цьому місці щойно закінчився урок поезики. Тут знаходяться музичні інструменти, на який вмів грати Сковорода: скрипка, сопілка, бандура. Один з вестибюлів перетворений на вчительську кімнату із робочим куточком, підсвічником, глобусом, рукописними творами Сковороди, селянським посудом [11].

Влітку 1751 року, після конфлікту у Переяславі, Сковорода знов був вимушений проживати у товариша. У вересні він продовжив навчання у Києво-Могилянській академії, вступивши на чотирирічний курс богослов'я. Але провчився Григорій тільки два роки.

Восени 1753 року київський митрополит Тимофій Щербацький порекомендував Сковороду своєму приятелю Степану Томарі як приватного вчителя для його сина Василя. Відтоді Григорій переїхав до маєтку поміщика Томари у селі Ковраї Переяславського полку (нині село у Черкаській області, Україна). Однак, через розбіжності у поглядах на виховання та навчання, Сковорода покидає обійстя [2].

Шукаючи свою долю, Сковорода знов вирушив до Москви. Це місто йому не подобалось. Він відчував постійну відразу до цього краю і сумував за Україною.

Коли Григорію запропонували постригтись у монахи, він відмовився: його не приваблювало назавжди залишитись у Москві, і відмовитись від мирського життя.

Через деякий час Сковорода знов повернувся до Степана Томари у Ковраї та продовжив навчання його сина. Він відвідував сусідні села та містечка, подорожував Переяславщиною, надихаючись українським духом. У цьому ж місці Григорій Сковорода розпочав написання найвідомішої своєї збірки «Сад божественних пісень»: зазвичай твори він писав перед сном. Пізньої осені 1758 року йому наснився дивовижний філософський сон, у якому він бачив вади людського суспільства. Подейкують, що Сковорода поділяв езотеричні погляди [4, 17:05].

У 1759 році Сковороду запросили до Харківського колегіуму вчителем поетики. Декілька місяців Григорія вмовляли постригтись у монахи, але він завжди відмовлявся, якимось сказавши: «Невже ви хочете, щоб і я примножив число фарисеїв?» [4, 18:31]. Він був змушений знову звільнитися з роботи і повернутися на Переяславщину, де займався поглибленням своїх знань і пізнанням себе, проте перебував там не довго – вирішив повернутися до Харківського колегіуму та дати йому ще одну спробу, викладаючи там курси синтаксису і грецької мови. Про цей період його життя один з біографів писав: «Уставав дуже рано, їв раз на день, без м'яса і риби, був завжди веселий, сильний, рухливий, з усього задоволений, до всіх добрий, усім готовий послужити. Поважав і любив добрих людей без різниці їх стану, навідувався до хворих, розважав сумних, ділився останнім з тим, хто нічого не мав» [1].

Незважаючи на завантаженість у роботі, Сковорода знаходив час на розвиток талановитих учнів. Серед них був і син знайомого протоєрея – Михайла Ковалинського, який у подальшому став найкращим другом і улюбленим учнем Сковороди. Після смерті Григорія він написав його докладну й, напевно, найбільш достовірну біографію, на якій потім ґрунтувалися подальші твори про життя Сковороди [1].

Пропрацювавши ще один рік у Харківському колегіумі, Сковорода знову звільнився: новий єпископ не поділяв його педагогічні погляди. Разом зі своїм учнем Ковалинським поїхали до Києва, в Києво-Печерську лавру, де його знову намагалися вмовити постригтись у монахи, щоб стати «стовпом церкви». На ці пропозиції Григорій відповідав: «Я стовпотворіння собою умножати не хочу, доволі і вас, стовпів неотесаних, у храмі божому. Риза! Риза! Як не багато ти опреподобнила, як багато окаянствовала!» [4, 21:00].

Від 1762 року Сковорода продовжив свої мандри. Він відвідував міста східної України, зокрема Слобожанщини: вже згаданий Харків, Ізюм, Охтирку, Куп'янськ, Острозьк та багато інших.

Подорожі давали йому натхнення, окриленість бадьорість, він продовжував писати вірші [5].

Перебуваючи біля хутора Валків у 1765 році, він навчав духовного співу, поезики та іншим предметам доньку відставного майора, яка потім у нього закохалася. Сковорода відповів взаємністю. Вже стоячи під вінцем, на запитання, чи робить це він з власної волі, Григорій подумав й утік з весілля [4, 21:50]

У 1768 році його знов запросили до Харківського колегіуму, цього разу викладачем катехізису. Сковорода в цей час написав трактат «Вхідні двері до доброго християнського життя». Але вкотре йому не пощастило залишитись у колегіумі надовго. Його однокласник з Києво-Могилянської академії Самуїл Миславський, викладач колегіуму, був проти, що педагог катехізису – світська людина. Григорій Сковорода остаточно звільнився у квітні 1769 року і більше ніколи не обіймав жодних посад [2].

Сковорода продовжив мандрувати, іноді зупиняючись у маєтках багатих поміщиків, у яких панувала особлива філософська атмосфера. В одному із таких маєтків він пише твір «Наркіс. Розмова про те: Пізнай Себе» та присвячує більше часу написанню філософських діалогів, наукових трактатів й езопівських байок [1].

У 1771-1772 роках Сковорода відвідує Острог на запрошення свого знайомого Степана Тев'яшова. На цей період припав найбільший розквіт його творчості. За невеликий період він написав одразу шість філософських діалогів: «Бесіда 1-а...», «Бесіда 2-а...», «Розмова про стародавній світ», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Кільце», «Алфавіт, чи Буквар миру», персонажами яких виступали Сковорода та його знайомі [5].

За словами дослідників, у цей час Катерина II запрошувала Сковороду у Москву на посаду придворного філософа, але той відмовився покидати Батьківщину, сказавши: «Перекажіть матинці цариці, що я не покину вітчизни: мені сопілка і вівця дорожчі царського вінця» [4, 25:10].

Останній рік свого життя Сковорода провів тихо, у селі Пан-Іванівка (нині село Сковородинівка у Харківській області, Україна) у свого друга Андрія Ковалевського, який доводився вітчимом Василю Каразіну, майбутньому засновнику Харківського університету [4, 25:50] [2].

Перед смертю Григорій Сковорода заповів поховати себе на підвищенні біля гаю, а на могилі зробити напис: «Світ ловив мене, та не спіймав»[3].

У 1972 році у будинку, в якому жив Сковорода, заснували музей, світлий, одноповерховий, на його честь. Перші дві зали присвячені біографії та творчості письменника, а третя – пам'яті й ушануванню його.

Також у музеї є і меморіальна кімната. Тут зібрані речі, пов'язані з життям і творчістю Григорія Савича: його твори, портрети, скульптури, збірки філософів і поетів усіх часів, яких він вивчав, предмети побуту, деякі його особисті речі, що передають дух того часу.

Неподалік від музею знаходиться і могила Сковороди, на якій не встановлено хреста – тільки камінь із написом: «Світ ловив мене, та не спіймав», як він і заповідав. Одна зі стежок, витоптана Сковородою, приведе до старовинного 700-річного дуба, біля якого любив відпочивати філософ. Неподалік сусіднього села Бабаї розташована гідрологічна пам'ятка під назвою «Холодна сквородинівська криниця», за легендою, розкопана самим письменником.

7 травня 2022 року у будинок-музей Г.Сковороди влучив снаряд російських окупантів. Місце, яке було домівкою Григорія Савича останні декілька років його життя, історичною пам'яткою, і саме перетворилося на спомин. На жаль, тепер відвідати його неможливо [8] [10].

Чимало пам'ятників Григорію Сковороді встановлені у населених пунктах сходу та півночі України: на Полтавщині, Харківщині, Київщині. Кожна згадка про нього – внесок в українську історію, самосвідомість, розум. Шануйте і ніколи не забувайте історію нашого народу – тільки так ми будемо сильними, єдиними та непереможними.

ДЖЕРЕЛА

1. Григорій Сковорода [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://parafia.org.ua/person/skovoroda-hryhorij/> (26.10.2022)
2. Григорій Сковорода [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://surl.li/dlmry> (27.10.2022)
3. Біографія: Григорій Сковорода [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://parta.com.ua/ukr/stories/writers/34/> (24.10.2022)
4. Григорій Сковорода - філософ Духу і Серця | Ірина Фаріон / Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=80N6dV6xNII> (24.10.2022)
5. Неспійманий світом. Сковорода ловив кайф від мандрів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/28/1364/> (28.10.2022)
6. Григорій Сковорода біографія коротко [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/grigoriy-skovoroda-biografiya-kоротko/> (25.10.2022)
7. МЕМОРІАЛЬНА ДОШКА НА ЧЕСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У ТОКАЇ [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://surl.li/dnoqd> (30.10.2022)
8. Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://ui.org.ua/postcard/muzej-grygoriya-skovorody/> (28.10.2022)
9. Меморіальна дошка Григорію Сковороді [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://kiev-foto.info/uk/pamyatnyky/memorialni-doshky/2929-memorial-na-doshka-grigoriyu-skovorodi> (29.10.2022)
10. Сковородинівка [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/skovorodynivka-harkivska-obl/> (29.10.2022)
11. Меморіальний музей Г.С.Сковороди (Переяславський колегіум) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://perejaslav.org.ua/places/muzej-skovorodi-kolegium.html> (30.11.2022)
12. Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://ridna.ua/museums/chornuhynskij-literaturno-memorialnyj-muzej-h-s-skovorody/> (30.10.2022)
13. Пам'ятник Григорію Сковороді [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://mydim.ua/companies/sights/gregory-skovoroda/> (30.10.2022)

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І ЛОХВИЦЬКИЙ КРАЙ

Клічко Дар'я, вихованка гуртка «Школа «Лідер» центру дитячої та юнацької творчості Лохвицької територіальної громади Миргородського району Полтавської області
Керівник: Ставицька Наталія Костянтинівна, керівник гуртка «Школа «Лідер»

Гурток, який забезпечує проведення екскурсії: гурток «Лідер» Лохвицького міського центру дитячої та юнацької творчості; дисципліна - історичне краєзнавство; тема «Григорій Сковорода і Лохвицький край»;

Вік учасників: 14-15 років;

Кількість учасників: 16 вихованців;

Тема екскурсії: «Григорій Сковорода і Лохвицький край»;

Категорія екскурсії: по функціональному призначенню - основна; по пізнавальній цінності - пізнавальна;

Вид екскурсії: пішохідна;

Тривалість екскурсії: 2 години ;

Протяжність екскурсії: 2,5 км;

Короткий опис маршруту: Лохвицький краєзнавчий музей ім.Г.С.Сковороди; пам'ятник Григорію Сковороді роботи І.Кавалеридзе (вул.Шевченка); луки навколо Соснового парку; місце, де був розташований Собор Різдва Пресвятої Богородиці (вулиця Гоголя).

Мета: поглиблення знань школярів про життєвий шлях українського генія Г.С.Сковороди, про перебування його у Лохвиці, розгляд важливих подій, пов'язаних з пам'яттю великого українця; формування цікавості до місць, де перебував великий просвітник, розвиток багатства вражень, емоційності.

Завдання: розглянути події життєвого шляху Сковороди, які пов'язані з його перебуванням у Лохвиці, ознайомити дітей з основними пам'ятними місцями, пов'язаними з постаттю великого українського просвітителя та увіковіченням пам'яті великого українця на Лохвиччині.

Текст навчально-пізнавальної екскурсії «Григорій Сковорода і Лохвицький край»

Проходять десятиліття і віки. З часом відходять у небуття великі і малі події, імена їх учасників. Але є образи, які не тьмяніють віками, а, набувають нового забарвлення. З-поміж великих імен, якими може пишатися лохвицький край - ім'я Григорія Сковороди, великого просвітителя, філософа, поета.

Серед найзагадковіших і найменш досліджених сторінок історії лохвицького краю є події, пов'язані з перебуванням у місті видатного українського філософа, гуманіста, поета і народного просвітителя Сковороди. Невмолимий час і бурхливі історичні події знищили або порозкидали по архівах і приватних колекціях документальні пам'ятки, які могли пролити світло на цю подію.

Г.С.Сковорода, хоча і народився 3 грудня 1722 року в Чорнухах слушно вважається лохвиччанами своїм земляком. Життя і діяльність одного з найосвіченіших людей 18 століття тісно переплелася з Лохвицею.

Обставини пов'язані з перебуванням Сковороди у Лохвиці у деяких

краєзнавців не викликає сумніву. Чорнухи - батьківщина філософа у 18 столітті відносилася до Лохвицького повіту. Лохвиця була у ті часи значним адміністративним центром, розташованим на шляху з Чорнух до Харкова, по якому, як говорив український вчений-літератор Л. Махновець(1919-1993), часто подорожував Сковорода.

Л. Махновець стверджував, що Сковорода не жив у Лохвиці. Проте, напевно, проїжджав через неї. Ці факти були викладені автором про подорож Сковороди з маєтку поміщика Тамари в Ковраї на Переяславщині до Харкова, де він працював викладачем у колегіумі. Л.Махновець стверджує, що вибиратися до Харкова з Коврая Сковорода міг двома шляхами. Якщо він заїжджав у рідне село Чорнухи, - що було майже напевно,- то маршрут був такий : Коврай - Гребінка - Пирятин – Чорнухи – Лохвиця - Богодухів - Харків. Л.Махновець у своїй монографії «Григорій Сковорода. Біографія» подав карту мандрівок Сковороди, яка складена на основі даних про поштові шляхи тих часів .

Лохвицький краєзнавець П.А. Гребінник (1922-1990), був впевнений, що Сковорода у Лохвиці не тільки бував, а й жив. Матеріали ,які зберігаються в музеї не суперечить всьому тому, що відомо про спосіб життя видатного філософа. В них говориться, що Мартос, представник лохвицької козацької старшини, заснував у місті школу для дітей простого люду. Мова йде про одного з нащадків П.В. Мартоса (? -1745), який був лохвицьким сотником у 1699-1708 роках. У 18 столітті Мартоси мали кілька будинків у Лохвиці і землі. Хто з них має відношення до відкриття школи для бідняків , нажаль, невідомо. Не встановлено і час перебування Сковороди у Лохвиці. Проте, як говориться у матеріалах, Мартос виділив частину власного будинку для навчання школярів і найняв вчителя. У ті часи це явище було унікальним і воно не пройшло поза увагою Сковороди. Як це було, з впевненістю сказати важко, пройшло майже 300 років. Проте у пам'яті лохвиччан історія зі школою закарбувалася на віки. Заснувавши школу, Мартос, очевидно, особливої уваги їй не приділяв. Платню вчитель одержував мізерну, а тому навчав дітей грамоті лише восени та зимою. Діждавшись тепла, вчитель відпускав дітей по домівках, а сам ішов на заробітки. Зі згадок лохвиччан, з листів самого Сковороди, у цю пору і завітав до школи просвітитель. Ознайомившись зі станом справ і захопившись ідеєю, він попросив не відпускати дітей на канікули, а на період відсутності вчителя самому навчати їх. Діти брали торби з немудрящим харчем і Сковорода вів їх в поле, в ліс. Григорій Савич розповідав дітям про життя трав,дерев,кущів, про все те, про що було потрібно знати простій людині, хліборобу. Тоді це було настільки новим і незвичайним, що навіть Мартос, інколи, відвідував уроки Сковороди.

Григорій Савич вчителював у Лохвиці кілька місяців. Про цей недоведений факт з біографії видатного просвітителя говорив лохвицький краєзнавець П. Гребінник, який був працівником Лохвицького краєзнавчого музею до і після Другої світової війни. У кінці 30-х років минулого століття він на власні очі бачив чотири листи Г.С. Сковороди до Мартоса та лохвицького благочинного, які зберігалися у краєзнавчому музеї і під час евакуації найцінніших експонатів влітку 1941 року, були втрачені.

Як свідчив Гребінник, у листах просвітителів хвалив півчу Собору Різдва Пресвятої Богородиці, у якому йому неначебно довелось співати, дякував Мартосу за школу для дітей бідноти, домовлявся з ним про проведення занять для дітей простого народу за харч і притулок.

Директор Золочівського музею ім. Г.С. Сковороди Харківської області Т. Манженко у своєму листі до лохвицьких колег у 1988 році писав: «Почувши вперше цю історію був вражений: як міг такий яскравий факт з життя видатного просвітителя «випасти» з його біографії! Адже факт навчання сина поміщика Томари в Ковраї не йде ні в яке порівняння з учителюванням Сковороди у Лохвиці». Харківський краєзнавець зазначав, що детально розбираючи подробиці біографії Сковороди у різних виданнях, прийшов до висновку, що всі вони мають одне спільне джерело - дані записані другом Сковороди Михайлом Ковалинським.

Біографія народного просвітителя і філософа вивчена набагато гірше, ніж його творчість. Білих плям в біографії Сковороди, на жаль, дуже багато. Зв'язок Сковороди з Лохвицею в письмових джерелах не просліджується. Проте згадки про перебування Сковороди у Лохвиці передаються лохвиччанами з покоління в покоління майже 300 років.

Достовірним фактом є те, що на місці будинку Мартоса в Лохвиці, в якому розміщалася школа для простолюдинів, козацька школа, споруджено перший в Україні пам'ятник видатному мислителю з народу, автор відомий український скульптор І. Кавалерідзе (1887-1978).

При підготовці до святкування 200-річчя від дня народження Г.С. Сковороди в 1922 році Лохвицький повітком погоджував з Радою Народних комісарів питання про спорудження пам'ятника Сковороді саме в Лохвиці. Питання було вирішено позитивно тому, що лохвиччани мали серйозні аргументи. Цими аргументами могли бути тільки листи Григорія Савича, які знаходилися у той час у Лохвицькому краєзнавчому музеї.

У фондах Лохвицького краєзнавчого музею збереглися спогади скульптора І. Кавалерідзе, який писав, що поклавши у мішок виготовлений макет скульптури, він вирушив пішки з Ромен, де тоді мешкав, до Лохвиці (50 верст). З нагоди 200-річчя від дня народження мандрівного філософа у Лохвиці проводився конкурс на кращий проєкт пам'ятника українському генію. Спогади видатного скульптора І. Кавалерідзе зберігаються у архівах Лохвицького краєзнавчого музею. Скульптор згадує, що його поселили на квартирі лохвицького робітника Григорія Нестерова. Натурником був брат господині дому, учень місцевої комерційної школи, юнак з красивою та розвиненою будовою тіла. У серпні 1922 року скульптор приступив до виготовлення пам'ятника з бетону.

Відкриття пам'ятника відбулося 22 грудня 1922 року. Це було справжнє свято української культури.

Через деякий час у Чорнухах, на місці, де колись стояла хата малоземельного козака Чорнухинської сотні Лубенського полку Сави Сковороди, цим же автором, був споруджений бюст його великого сина.

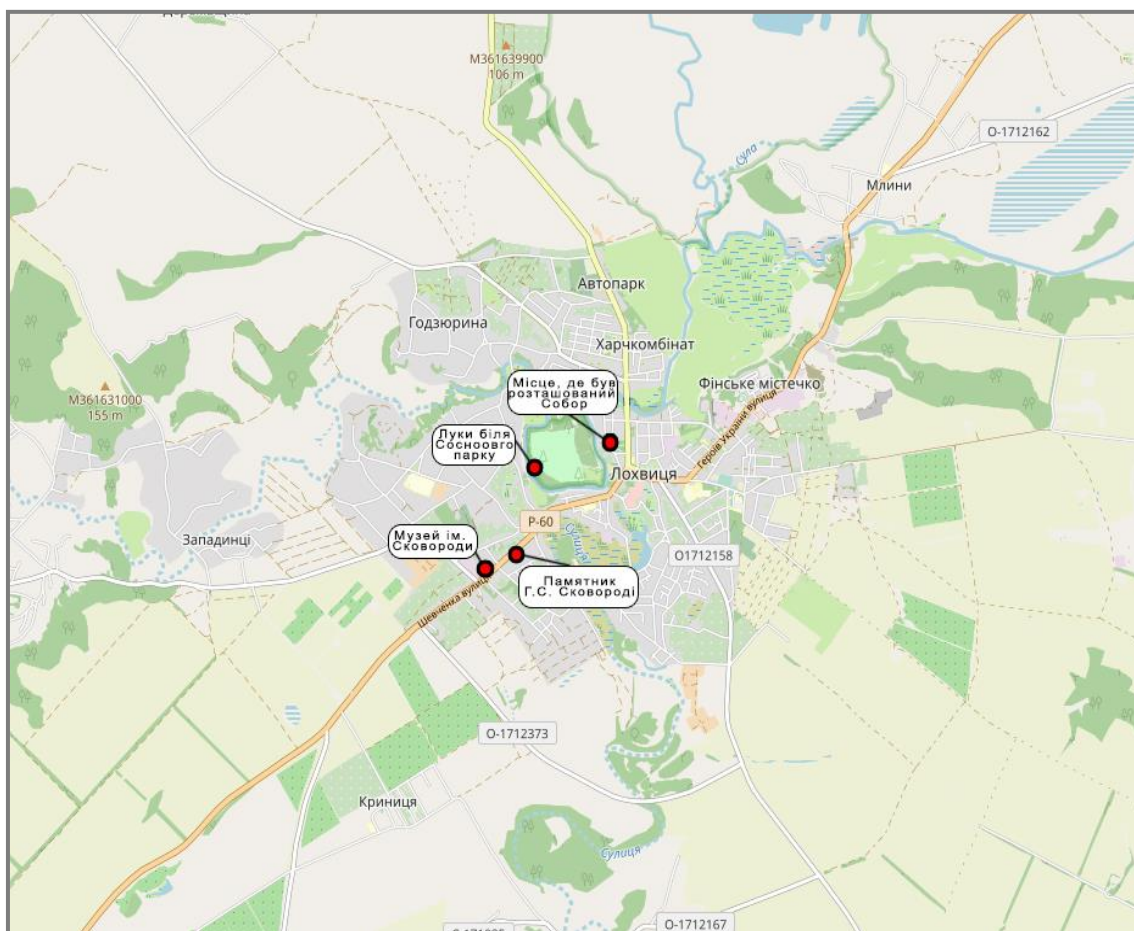

25 листопада 1972 році з нагоди 250-річчя від дня народження Сковороди пам'ятник великому мислителю з народу перевели в бронзу і граніт.

За своє довге життя І.Кавалерідзе неодноразово звертався до образу Сковороди. Пам'ятники мислителю його роботи були встановлені на Контрактовій площі у Києві та у Харкові поблизу Свято-Покровського монастиря, де у 18 столітті розміщався Харківський колегіум, у якому певний час працював великий філософ. З не багатьох пам'ятників, які були споруджені Г. Сковороді у різні роки, у різних містах України лохвицький вважається найдосконалішим.

Ми, нащадки великого Сковороди, 300-літній ювілей якого Україна та вся прогресивна громадськість відзначає у 2022 році, стверджуємо, що великий філософ, поет, педагог і просвітитель є частиною славетної історії України і Лохвиччини.

Картосхема навчально-тематичної екскурсії

Фотографії та короткий опис об'єктів

Лохвицький краєзнавчий музей ім.Г.С.Сковороди має значне зібрання матеріалів, документів з природи, історії, культури і матеріалів про видатних земляків Лохвицького краю.

На місці, де розташовувався Собор Різдва Пресвятої Богородиці, експонується його світлина. Собор побудовано 1800-1806 р.р. Зруйновано у 1930-х р. 20ст. В середині 18 ст. у хорі Собору, за оповідями, співав Г.Сковорода.

Пам'ятник Г.С.Сковороді роботи І.Кавалерідзе. Споруджено у 1922 році з нагоди 200-річчя від дня народження (матеріал-бетон). Відродження пам'ятника - 1972р., до 250-річчя від дня народження генія. Споруду переведено в бронзу і граніт.

Луки навколо Соснового парку, де за згадками проводив свої уроки Сковорода для дітей лохвицької бідноти.

Список використаних джерел

1. Аненкова А. Йому підкорялася бронза й слово// Полтавська думка .- 1997. №15(127) 11 квітня.
2. Архівні матеріали Лохвицького краєзнавчого музею ім. Г.С.Сковороди.
3. Головаха І., Стогній І. Філософ – гуманіст Г.С.Сковорода. - К.: Видавництво політичної літератури України, 1972. – с. 31.
4. Григорій Сковорода. Листи до Михайла Ковалинського/ Упорядкування Ушкалова. – Харків: Майдан 2012. – 184 с.
5. Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія/ Л.Махновець.- К: Наукова думка, 1972. -255 с.
7. Ніженець А.М. Г.С.Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. – Харків.: Видавництво «Прапор», 1969. – 63 с.
8. Редько М.П. Видатний філософ-гуманіст. – К.: Товариство «Знання», Української РСР1972. – 48 с.
9. Сковорода Г.Повне зібрання творів: У 2-х т. - К: Наукова думка, 1973, -Т.1.-532с. ; - Т.2 - 576 с.
10. Шибанов Г.М. Просвітитель, письменник-демократ, гуманіст// Зоря. 2 грудня 2002, №151.
11. Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант. – К.: Музична Україна, 1972. – 65 с.

Класифікація екскурсії:

- тематична, культурно-пізнавальна;
- пішохідна;
- заміська;
- групова (до 20 учнів);
- для учнів шкіл міста;
- тривалість – 1 година 30 хвилин.

Перелік екскурсійних об'єктів:

1. Чорнухинський літературно – меморіальний музей.
2. Галерея мистецтв у музеї.
3. Меморіальна садиба.
4. Сад «Божественних пісень».

Початок екскурсії:

селище міського типу Чорнухи

Методична розробка екскурсії

1. Вступ (організаційна і інформаційна частини) – 5 хвилин.
2. Основна частина (технологічна карта екскурсії) -1година 20 хвилин.
3. Висновки – 5 хвилин.
4. Індивідуальний текст екскурсії.
5. Портфель екскурсовода.

ОСНОВНА ЧАСТИНА (ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ЕКСКУРСІЇ):

Основні питання підтеми, портфель екскурсовода	Фото і назва об'єктів, час показу
Підтема «Чорнухинський літературно – меморіальний музей» – 40 хвилин	
<p>1. <i>Коротка історична довідка про визначну пам'ятку історії та культури України</i></p> <p>ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА: ознайомлення з маршрутом екскурсії</p>	 <p style="text-align: center;">5 хвилин</p>
<p>2. <i>Приміщення літературної частини музею</i></p> <p>ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА: фото «Філософія Сковороди»</p>	 <p style="text-align: center;">10 хвилин</p>
<p>фото «Сковорода у творчості земляків»</p>	 <p style="text-align: center;">5 хвилин</p>

<p>фото «Перші біографи Сквороди»</p>	 <p>5 хвилин</p>
<p>фото «Марки, медалі, значки»</p>	 <p>5 хвилин</p>
<p>фото «Ювілеї Григорія Сквороди»</p>	 <p>3 хвилини</p>
<p>фото «Наукові та освітні заклади імені Григорія Сквороди»</p>	 <p>3 хвилини</p>
<p>фото «Музеї Григорія Сквороди»</p>	 <p>4 хвилин</p>

Підтема «Галерея мистецтв» - 10 хвилин	
<p><i>1. Розповідь про галерею мистецтв</i></p> <p>ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:</p> <p>фото «Галереї мистецьких творів»</p>	 <p style="text-align: center;">2 хвилини</p>
<p>фото «Галереї мистецьких творів»</p>	 <p style="text-align: center;">2 хвилини</p>
<p>фото «Галереї мистецьких творів»</p>	 <p style="text-align: center;">3 хвилини</p>
<p><i>1. Розповідь про появу пам'ятника Григорію Сковороді</i></p> <p>ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:</p> <p>Фото «Пам'ятник Григорію Сковороді»</p>	 <p style="text-align: center;">3 хвилини</p>

Підтема «Меморіальна садиба» – 10 хвилин

1. Розповідь про батьківську хату Григорія Сковороди

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

фото «Меморіальна садиба, яка об'єднала хату, клуню та комору»

2 хвилини

2. Інтер'єр із оригінальними речами побуту XVIII століття.

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

фото «Інтер'єр хати, який було відновлено працівниками музею»

2 хвилини

фото «Український побут»

2 хвилини

фото «Український побут»

2 хвилини

фото «Український побут»

2 Хвилини

Підтема «Сад Божественних пісень» – 10 хвилин

1. Розповідь про «Сад Божественних пісень»

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:
фото «Тин із лози»

2 хвилини

фото «Камінь Мудрості»

2хвилини

фото «Експонат»

2 хвилини

фото «Криниця»

2 хвилини

фото «Обійстя»

2 хвилини

Висновок- 5 хвилин

**ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – МИТЕЦЬ-КРАЯНИН:
(КРІЗЬ ПРИЗМУ НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНОЇ ЕКСКУРСІЇ)**

*Поп Софія, учениця 11 класу Драбинівського НВК «Заклад загальної середньої освіти
I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Драбинівської сільської ради
Полтавського району Полтавської області*

*Керівник: Блик Наталія Павлівна, учитель української мови та літератури, спеціаліст
вищої кваліфікаційної категорії, Драбинівський НВК «Заклад загальної середньої освіти
I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Драбинівської сільської ради Полтавського району
Полтавської області*

Ювілей Григорія Сковороди збігся в часі із широкомасштабною війною, що її розпочала росія проти України 24 лютого 2022 року. Світ і життя українців розполовинилися на «до» і «після» рашистської відкритої навали. Сковорода ж залишається цілісним, неподільним, так само, як і раніше, «невломним птахом» (Леонід Ушкалов), залишається навіки.

Ми, школярі-старшокласники із села Драбинівка, долучилися до віртуального проекту «Точка доступу: Сковорода» (https://library.pl.ua/tochka_dostupu_skovoroda/), що його організував відділ краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського ще на початку Сковородинівського ювілейного року. Домінантний складник цього проекту – віртуальний бібліотечний марафон до 300-річчя філософа-краянина «Мандрує світом його слава» – захопив нас. Перші онлайн зустрічі розкривали художній набуток письменників Полтавщини, які присвятили свої твори Григорієві Савичу. До марафону приєдналися бібліотеки обласного центру та деяких ОТГ Полтавщини, з-поміж них і нашої, Новосанжарської, а також літературно-меморіальний музей Г. Сковороди у селищі Чорнухи.

Ці два останні чинники нагадали нам, що наш задум теж можна певним чином зреалізувати. Кажемо про навчально-тематичну екскурсію «Григорій Сковорода – митець-краянин».

Ми уклали «Технологічну карту екскурсії».

Класифікація екскурсії:

- навчально-тематична
- автобусно-пішохідна
- міжміська
- групова (до 20 осіб)
- для учнів 9-11 класів Драбинівського НВК «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Драбинівської сільської ради Полтавського р-ну, Полтавської обл.
- тривалість – 6 годин
- тема екскурсії – «Григорій Сковорода – митець-краянин»: до 300-річчя від дня народження визначного філософа, письменника, педагога.

Основний маршрут екскурсії: Драбинівка – Нові Санжари – Полтава – Чорнухи – Полтава – Нові Санжари – Драбинівка. Маршрут проходить через Полтавський район, Миргородський район, Лубни, Лубенський район.

Перелік екскурсійних об'єктів:

1. Меморіальна садиба батьків Г.С. Сковороди
2. «Хата під очеретом» як центр садиби;
3. Рублена комора та криниця-журавель
4. Літературно-меморіальний музей
4. Рекреаційно-філософська зона «Сад божественних пісень»
5. Пам'ятник Григорію Сковороді (пам'ятник-погруддя).

Таким чином, головний *об'єкт* нашої екскурсійної подорожі – музейний комплекс «Садиба батьків Г.С. Сковороди» та його ядро – Чорнухинський літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди, створений 1972 року на батьківщині видатного філософа-митця.

Мета навчально-тематичної екскурсії – поглибити знання про життя та творчість Г. Сковороди; осмислити важливість для становлення і реалізації себе як особистості Сковородинівських ідей самопізнання та гармонії зі світом; доторкнутися душею і серцем до першовитоків великого мудреця; виховувати почуття патріотизму.

На *етапі підготовки* до екскурсії запропонували реалізувати кілька практично-творчих завдань: 1) майбутнім екскурсантам рекомендували обрати позапрограму поезію зі збірки «Сад божественних пісень» поета-краянина та навчитися читати її мовою оригіналу (Тарас Лютий: мова «творів Сковороди була умовним варіантом письмової національної мови», її ще називають «книжною мовою»). Згодом під час автобусної мандрівки до об'єкта екскурсії школярі почергово мали б читати «свої» вірші; 2) підібрати музичні твори на слова Сковороди (наприклад, у виконанні Тараса Компаніченка (https://www.youtube.com/watch?v=gNuot1Y6Smc&ab_channel=pravdaivolya)). Записи таких творів – кантів, псалмів – можна прослуховувати під час тривалої в часі поїздки до Чорнухинського літературно-меморіального музею Григорія Сковороди. Це дозволило б перейнятися атмосферою подорожі, хоча б на крок наблизитися до філософсько-мистецького світу земляка.

Звичайно, необхідно сконтактувати з чорнухинськими музейниками: узгодити 1) дату екскурсії (музей працює у вівторок – суботу, з 08:00 до 17:00, має обідню перерву: 12:00 – 13:00) та 2) її спрямування, головні складники. У нашому розумінні, важливий передовсім акцент на крайових вимірах долі і філософсько-мистецького спадку Григорія Савича. Бажано, щоб юні екскурсанти почули/побачили психологічний портрет Сковороди.

Багато важитимуть для раціонального простору екскурсантів та становлення

їхнього духовного світу оригінальні експонати, які так чи так (прямо/опосередковано) пов'язані зі Сковородою. Обов'язковими для огляду вважаємо такі *об'єкти*:

1. Меморіальна садиба батьків Г. С. Сковороди
2. «Хата під очеретом» як центр садиби;
3. Рублена комора та криниця-журавель
4. Літературно-меморіальний музей
4. Рекреаційно-філософська зона «Сад божественних пісень»
5. Пам'ятник Григорію Сковороді (пам'ятник-погруддя).

Можливо, частину поезій Г. Сковороди, які заздалегідь обрали екскурсанти, продекламувати й біля пам'ятника роботи Миколи Григоровича Когана.

У наші плани втрутилися війна, тож ми спробували укласти науково-дослідницьку роботу, опрацювавши окремі складники простору Г. С. Сковороди як крайнина – уродженця Полтавської землі.

Сьогодні майже всі науковці місцем народження майбутнього нашого першорозума називають/уважають селище Чорнухи. І все ж існує певне коло сквородинознавців/сковородинолюбців, котрі говорять про село Харсіки як колиску цьогорічного трьохсотлітнього ювіляра. Зокрема, це Микола Іванович Булда [Додаток А], директор Публічної бібліотеки ім. Г. С. Сковороди Чорнухинської селищної ради, заслужений працівник культури України, відомий краєзнавець. Він – автор книжок «Мудрець з чорнухинського краю», «Край Григорія Сковороди» та численних краєзнавчих розвідок [1; 2].

Проаналізувавши ці та інші праці М. Булди, зрозуміли, що точного й аргументованого підтвердження Харсікського «походження» Сковороди там немає.

Ми також дізналися, що Микола Іванович віддавна «шукав» Василя, брата Григорія Савича. Грунтуючись на першоджерелах, він довів правдивість існування молодшого Сковороди – Василя Савича. Про це говорив під час одного з етапів онлайн Марафону.

Уважає Харсіки місцем народження філософа-поета Дмитро Романович Шупта, вихідець із цього населеного пункту (народився 20 січня 1938 року). Про свого земляка Сковороду Д. Шупта пише і як науковець, і як поет [4; 5; 6; 7]. І все ж його висліди рясніють емоційно наснаженими думками, а не переконливими фактами.

Тож екскурсія до Літературно-меморіального музею Григорія Сковороди, певно, не могла б розв'язати дилему: Чорнухи чи Харсіки, але поповнити наші знання про крайовий аспект життя та діяльності великого любомудра – точно.

Музей у Чорнухах був організований до 250-річчя від дня народження Г. Сковороди (1972 рік). У 1995 році його суттєво оновлено й перепрофільовано.

Тепер – це музейний комплекс, до якого входить 1) відтворена меморіальна садиба батьків Григорія Сковороди, де зібрано експонати епохи Григорія Савовича. Тут хата, клуня, комора, колодязь-журавель. До речі, дахи всіх будівель меморіального комплексу покриті очеретом. Такий задум музейчиків немовби навіює дух предків, поєднує минуле з сучасним. На нашу думку, садиба – оаза козаччини перших десятиліть XVIII віку; 2) рекреаційно-філософська зона «Сад божественних пісень» та 3) власне літературно-меморіальний музей великого земляка.

Рекреаційно-філософську зону створено до нинішнього ювілею Сковороди, хоча її ідею «озвучив» згадуваний нами Д. Шупта ще в кінці 80-их років XX століття. Музейна зона – це кількадесят квадратних метрів родючої землі, обнесених тином, засаджених різноманітними рослинами/деревими. Напроти перелазу можна бачити ошатні віти «макаронного» дерева, далі – самшит і ялинки. Яблуні, які вже готові дати плоди. Милує зір штучне озерце з декоративними «золотими» рибками, оточене травою і лепехою. Вулики, яких у музейній зоні кілька, обсажені мальвами, нагідками, трояндами, м'ятою.

Справді, тут усе продумано: посередині оазу-саду – величезний корч із залізними лелеками, під яким сховано маленьке джерело. «Матерія вічна» – «озивається» афоризмом Сковорода. На «Лавці сутностей» вибито інший – «Нерівна всім рівність». Віталій Куско із Чорнухнської селищної ради тлумачить цей елемент рекреації: «Пам'ятаєте, намальований ним фонтан, який зображений на п'ятисотгривневій купюрі? Різні струмені води ллються з різних трубок в різні посудини, що стоять довкола фонтана, який символізує Бога. У меншій посудині, звісно, менше води, однак вона так само повна, як і більша посудина, і в цьому вони рівні. Оце і є парадокс нерівної рівності. Бог схожий на багатий фонтан, що наповнює різні посудини за їхньою вмістимістю» [3]. Своєрідних «смыслових» локацій у Саду божественних пісень десять.

Літературна частина музею в Чорнухах обіймає шість тематичних експозицій/залів. Власне «крайовим» вважаємо другий, присвячений дитячим рокам Григорія Сковороди. Тут знаходиться копія аркуша ревізької книги 1734 року, де з-поміж мешканців Чорнух значиться і Савка Сковорода. Документ дуже важливий навіть з огляду на той факт, що точну дату народження його сина, філософа-митця, дослідники встановили аж на початку XX століття, а під кінець цього віку віднайшли архівні матеріали про козацький родовід Григорія Сковороди.

Чорнухинський період Сковороди був коротким у часі: від 3 грудня 1722 року (дата народження) до осені 1734 (початок навчання в Києво-Могилянській академії). Ми не віднайшли обґрунтованих свідчень про відвідини Григорієм Савичем своєї батьківщини пізніше.

Зараз Музей налічує понад 2 тисячі експонатів. Увагу привертає унікальна скульптура філософа-поета, вирізьблена із кореня груші скульптором Іваном Знобою ще в 1943 році [Додаток В].

Такий експонат дозволяє відвідувачам усвідомити зв'язки між поколіннями, осягнути велич двох креативних творців різних епох.

Чорнухинський музей немовби навіює і розкодує афоризм Сковороди: «З видимого пізнавай невидиме».

Наші висновки: війна не може зупинити прагнення й необхідність повному пізнати Сковороду; віртуальний простір теж «служить» ушануванню великого ювіляра; навчально-тематичні екскурсії відіграють неабияку роль у науково-дослідницькій справі, у патріотичному вихованні молоді.

Розуміємо: екскурсія матиме широкий резонанс, вагоме значення не лише для школярів-літературознавців із Новосанжарщини; вона також сприятиме тому, що місцевий (Чорнухинський) музей може й повинен стати однією з головних локацій туристського маршруту, пов'язаного з місцями перебування Сковороди. Навіть у час воєнного стану, адже наші вояки, волонтери, більшість українців захищають ідеї, які виформовував цьогорічний трьохсотлітній ювіляр, невмирущий і невловний птах духовності Григорій Сковорода. Його постулатами прагнемо керуватися й ми, старшокласники одного з сіл Полтавщини.

Література

1. Булда М. Край Григорія Сковороди. Історичний нарис. Гадяч: Гадяч, 2013. 319 с.
2. Булда М. Мудрець з чорнухинського краю. Київ: Кобза-Інтернешнл, 2002. 44 с.; 2-ге вид., доп. і переробл. Чорнухи, 2006. 48 с.
3. Шляхи Сковороди: від початків і до скону. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2751198-slahi-skovorodi-vid-pocatviv-i-do-skonu.html>
4. Шупта Д. Де ж народився Григорій Сковорода. Літературна Україна. 1997. № 43. С. 3.
5. Шупта Дмитро, Лойтра Петро, Стеценко Володимир. Осягнення. Поезії та вокальні твори. Чернівці: Букрек, 2020. 176 с.
6. Шупта Дмитро Романович: біобібліогр. покажч. / ОННБ; упоряд. Н. П. Анейчук ; ред. М. Л. Десенко. Одеса, 2018. 141 с.: фот. (Серія «Письменники Одеси»; вип. 41).
7. Шупта Д. Р. Ракове здвиження: лірика. Київ : УкрСІЧ, 2021.

ДОДАТКИ

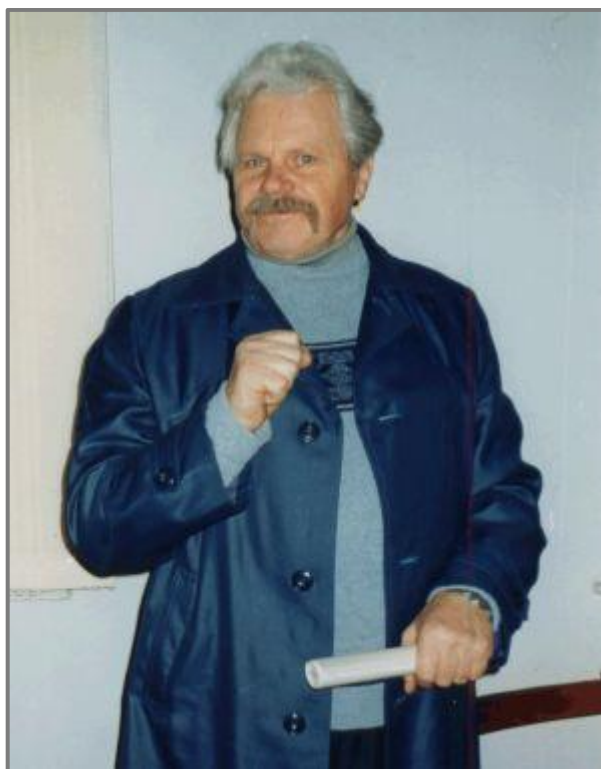
Додаток А

Микола Іванович Булда – краєзнавець, дослідник життя Григорія Сковороди

Додаток Б

Дмитро Романович Шупта – поет, літературознавець-сковородинець

Додаток В

Скульптура Григорія Сковороди, вирізьблена із кореня груші Іваном Знобою

Додаток Г

Хата Сави та Пелагеї Сковородів – батьків великого філософа-поета

НІ, ТИ НЕ ЗНАЄШ ДОБРЕ УКРАЇНИ, ЯКЩО НА ЗАПОРІЖЖІ НЕ БУВАВ!

(тур для Г.С. Сковороди)

Решетнікова Анна, учениця 7 класу ЗОШ № 20 екологічного профілю Запорізької міської ради, вихованка гуртка «Географічне краєзнавство»

КЗ «Центр туризму» ЗОР, м. Запоріжжя, Запорізька область

Керівник: Савельєв Олександр Герольдович, методист, керівник гуртка «Географічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР

День був прегарний. У село Пан-Іванівка з'їхалось багато людей. Крім усього мали також на цілі послухати Сковороди... За обідом Григорій Савич видавався незвичайно веселим і говірким, навіть жартував, оповідав про своє минуле, про свої мандрівки і отриманий у них величезний життєвий досвід. Зачаровані його красномовством хтось раз – у раз скрикував: «Нічого собі! Та Ну!». На черговій історії, поки люди ще не прийшли до тям після чодирнацької історії з подорожі філософа, Григорій Савич тихо встає і виходить. Він пішов у садок. Через деякий час господар, пан Андрій Ковалівський, пішов шукати гостя й застав його під гіллястою липою. Але він не відпочивав... Вже заходило сонце: останній його промінь сяяв крізь гущу зеленого листя. Сонце наче мружилось, заходячи за обрій, і підмигувало старцю бешкетним дитячим поглядом. З рискалем у руці копав Сковорода яму – вузьку, довгу яму. «Що це, пане Григорію, чим то Ви зайняті?» – спитав пан Андрій, підійшовши до старого філософа. «Пора, мій друже, закінчити мандрівку!» – відповів неспійманий світом старець, – «І так усе волосся і злетіло з бідної голови, пора непокоїтися!». «І, брате, дурниця! Досить жартувати, ходімо!». «Іду! Але я прохатиму тебе попереду, мій добродію, хай тут буде моя остання могила». Оцепенів на місці господар, витріщив очі і здивовано дивився на Григорія Савича. «А що ти дивися на мене? Тобі не здається, що кожного з нас світ намагається зловити у свої тенети, посадити на ціпок зобов'язань. Як тобі здається, чи всі піймаються?». Не зрозумів того господар, того і мовчав. Кінчивши справу, подивившись на сонце, яке невпинно зачочувалося за обрій, Григорій Савич пішов до господи.

Григорій Савич швидко пішов у свою кімнатку, подивився на останні промінчики сонця, на яскраво рожеву заграву, яка розливалася вулицею, помолився Богу і, підложивши під голову свої нариси, сіру свитку, ліг, зложивши навхрест руки, і через деякий час заснув.

Довго ще чекали на нього з вечерею люди, але мандрівний філософ так і не з'явився. Другого дня вранці до чаю філософа не дочекалися, з ввічливості подумали, що втомлений подорожжю старий відпочиває. До обіду також ніхто не вийшов. Це здивувало господаря. Він насмілився увійти до Григорія Савича у покої, щоб розбудити його, однак, той лежав уже холодний. Це було 9-ого листопада 1794 року. На хресті над його могилою, видатного українського філософа, написано: «Світ ловив мене, та не спіймав...».

Переддень 9 листопада 1794 року видався напрочуд дивним. Як тільки Григорій Савич ліг до ліжка і хотів був заснути, до нього промовив дзвінкий юнацький голос. Старець підхопився з ліжка і відразу побачив блакитні юнацькі очі. Перед ним стояв хлопчина років 13, дивно вдягнутий, з чудернацькою зачіскою. «Хто ти є?» – запитав Григорій Савич, сподіваючись, що це сон.

«Я Хронік!» – без пауз продовжив хлопчина урочисто: «Вельмишановний Григорію Савичу!

Я прибув з майбутнього! Вам це важко зрозуміти, але це так!... У мене до Вас одне прохання: приділити 20-30 хвилин, вам це буде цікаво як видатному мандрівникові, мене прислали до Вас, щоб я був Вашим поводитирем у ті куточки України, які не встигли побачити Ваші очі. Як казав Ваш колега, відомий Запорізький поет Петро Ребро: «Ні, ти не знаєш добре України, якщо на Запоріжжі не бував! Де небо – то від хвиль Дніпрових синє, то золоте – від степових заграє!». Здивовано подивився на Хроніка Григорій Савич, але подив тривав якусь мить, бо за багато років, проведених у подорожах, навчився філософ нічому не дивуватися. Тай дійсно настільки видатний філософ любив Україну до кожного її куточку, що не міг відмовити собі в останньому задоволенні насолодитися її унікальною красою.

Не менш урочисто продовжив свою промову Хронік: «Я пропоную ознайомитися з трьома цікавими об'єктами Запорізької області (хоча таких, ясна річ, безумовно більше, – подумав Хронік, але засоромився сказати у голос великому байкареві).

«Перше Диво України – легендарний острів Хортиця, друге чудо – унікальна природна та археологічна пам'ятка «Кам'яна Могила» та остання – мініатюрна гірська країна Запорізького краю – природний заповідник – «Кам'яні Могили». Вислухав сю промову Григорій Савич з повагою до юного поводитира, він нагадав йому самого себе у

Рис.1. Острів Хортиця (південна, плавнева частина)

такому ж віці і незрозуміло для самого себе погодився на дивну подорож, запропоновану юним хлопчиною.

Почнемо екскурсію з острова Хортиця. Хортиця – найбільший острів на Дніпрі, розташований нижче Дніпровської ГЕС.

На цьому місті Хронік спішно зупинився, бо тільки зараз усвідомив, що житель XVIII століття не може знати що таке «ГЕС». «Ви розумієте, ГЕС – це така станція, яка генерує електричну енергію у нашому столітті, там ми більше не мусимо палити свічок, щоб у приміщенні було світло».

«Дивно», – сказав Григорій Савич, але чомусь посміхнувся з тривогою і тугою в очах.

«Унікальний природний та історичний комплекс. Хортиця є одним із Семи чудес України, – продовжив Хронік. Хортиця витягнута із північного заходу на південний схід, має довжину 12,5 км, ширину в середньому 2,5 км і площу приблизно 3000 га.

Рис.2. Картохема заповідника «Кам'яні могили»

У південній частині зберігається степ з багатьма реліктовими, рідкими видами рослин, які збереглися тільки на острові. Флора Хортиці нараховує понад 1000 видів вищих рослин, з яких 15 % є ендеміками.

На острові стикаються різноманітні природні зони: різнотравно-ковилові степи, дубові й хвойні ліси, заплавні луки. Завдяки особливим мікрокліматичним умовам, утвореним могутньою річкою Дніпро, рослинні угруповання істотно відрізняються від материкових», – захоплено продовжував Хронік.

На острові багато назв, пов'язаних з перебуванням запорожців: урочище Сагайдачного, Січові ворота, Козача могила, Совутина скеля та інші. Саме на Малій Хортиці (можливо за 10 км на північ від Хортиці або на острові Байди) у 1550-х роках князь Дмитро Вишневецький-Байда збудував фортецю, що планувалася польським урядом для контролю над рухом козаків через Дніпро і на Хортиці.

«Як добре, що ваше покоління пам'ятає про славні козацькі часи», – сказав Григорій Савич, а Хронік на цих словах аж зашарівся.

Наступний об'єкт – це Кам'яна Могила – світова пам'ятка давньої культури в Україні поблизу Мелітополя («Ви пане Григорію, певно, його знаєте як поселення Киз-Яр») у Запорізькій області над річкою Молочною. Зауважимо, що з 2008 р. – це Національний історико-археологічний заповідник.

Пагорб, що тисячоліттями слугував людям вівтарем для відправлення язичницьких обрядів, містить декілька тисяч унікальних стародавніх наскельних зображень – петрогліфів. Нічого подібного в світі не існує! Утворення старіше за відомий британський Стоунхендж!

«Я маю надію, що сучасні археологи і історики вже дослідили таке незвичне явище, що це вже є туристичною Меккою для України чи не так, юний поводитире?».

Хронік тактовно відповів, що його завдання стоїть як раз у популяризації таких пам'яток історії, археології і культури.

У геологічному відношенні пам'ятка природи Кам'яна Могила, розташована на 16 км північніше міста Мелітополя (відомого Вам, як Киз-Яр), являє собою останець пісковика Сарматського моря (третинного періоду), з тріщинами й розломами, що привели до нагромадження плит і утворення великого числа гrotів. Близько 12 млн років тому тут була піщана мілина, механізм намиття якої визначив особливості речовинного складу і неоднорідність (шаруватість) піску. Внаслідок фізичного вивітрювання монолітний масив пісковика розколовся на плити певної потужності (звичайно близько 0,5 м), пов'язаної з товщиною шарів піску, відкладеного на початковій стадії формування об'єкта. Межі шарів фіксувалися тонкими нальотами глинистого матеріалу, що характеризують різку зміну режиму осадонакопичення. Гравітаційні процеси спричинили сповзання плит крихкого кварцитового пісковика, а неоднорідний розмив порід основи останця викликав додаткову концентрацію напружень в його масиві, що привело до численних розломів, просідань, химерного нагромадження плит і утворення гrotів.

«Нажаль, час з якого я прибув, дуже складний для українців, йде війна Росії проти України. Тут варто згадати Ваші слова Григоріє Савичу: *«Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга»*.

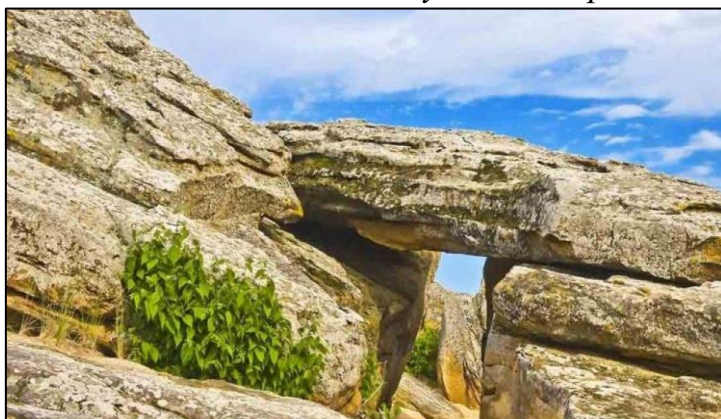

Рис. 3. Один з гrotів Кам'яної Могили

«Так, дійсно, цей «удаваний друг» спокою нам давно не давав, – зазначив філософ, і з надією у голосі твердо сказав: «Ми переможемо, ми сильний народ і сильна нація, я завши був у цьому переконаний». Хронік змахнув з очей сльози, які мимоволі виступили, і зібравшись з духом, продовжив: «У спекотне літо 2022

року, під Мелітополем російські окупанти замінували підступи до заповідника Кам'яна Могила! Російські окупанти риють окопи у селах, розташованих поблизу заповідника, а на джерелах села Терпіння облаштовують свій табір. Таким чином, загарбники намагаються закріпитися на запорізькій землі і водночас сподіваються запобігти партизанському руху спротиву у Мелітопольському районі. Марні сподівання! Жовті пісковики Могили бачили багато загарбників! І наша славетна і відома на весь світ Могила і справді перетвориться на звичайну могилу для непроханих «туристів»!...

«Боже!», – зітхнув Григорій Савич! «Лицарів нашої землі нічого не зломить, українці можуть і вміють битися до кінця, перемагати переважаючого противника, тож, наснаги нам, мої любі нащадки!».

Хронік ще раз хлюпнув носом, йому нестримно захотілося обійняти мандрівного філософа, але і сам не знав чи буде це доречно, тому стримався.

Наступна зупинка нашої подорожі – Заповідник «Кам'яні Могили» – відділення Українського державного степового природного заповідника Національної академії наук України. Заснований 5 квітня 1927 року як особлива природоохоронна територія місцевого значення, зараз посів чільне місце як історична і природна пам'ятка України. Розташоване з двох сторін міжобласної межі, на захід від вартового поста Домаха, що на Азовському морі (зараз села Назарівка Маріупольського району Донецької області). Район урочища «Кам'яні Могили» має велику геологічну, біологічну, історико-археологічну і художньо-емоційну цінність. Кам'яні Могили відвідують щорічно близько 15000 туристів.

Заповідник відрізняється великим розмаїттям біологічних видів, що мешкають тут. 18 видів рослин, що занесені до Червоної книги України, безперешкодно розвиваються на його території.

Рис.4. Кам'яні Могили. Вид з півночі

Географічно заповідник розташовано на Приазовській височині, у верхів'ях річки Каратиш, притоки річки Берда. Знаходиться на виходах порід Азово-Подільського кристалічного масиву, що є частиною Українського кристалічного щита. Кам'яні могили являють собою потужні скельні виходи, що височіють на 50-70 метрів над навколишнім степом.

Загалом, з загальної площі заповідника близько 200 гектарів приходить на виходи гранітів.

Граніти, з яких складені гряди, унікальні за хімічним складом та фізичною структурою та не мають аналогів у світі. Їх вік близько 2 мільярдів років.

На жаль, цей унікальний природний та історичний об'єкт зараз також опинився в зоні тимчасової російської окупації. Але сиві брили Кам'яних Могил і не таке бачили!..

Тут Хронік зрозумів, що притомив старця, і зупинив розповідь. Але Григорій Савич піднявся і бадьорим голосом сказав: *«Чи знаєш ти, яких ліків вживають ужалені скорпіоном? Тим же скорпіоном натирають рану»*. Тут Хронік подумав і пригадав ще одну популярну крилату фразу: *«Що нас не вбиває, робить нас сильніше»*.

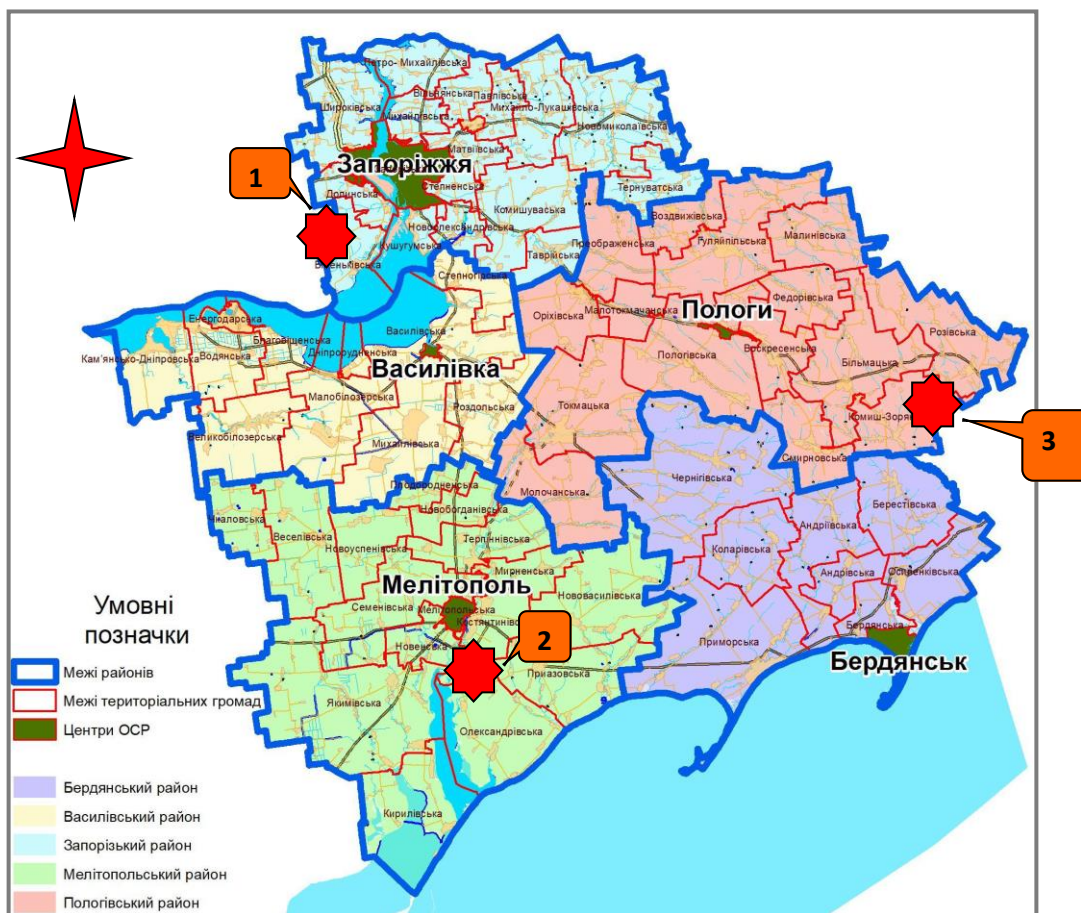
Думки ледве не потягли Хроніка далеко від філософа, але він вчасно зупинився, філософ наче зрозумів і відчув рух думок в голові Хроніка, і уважно слідкував за юнаком. Хронік схопився і спитав у Григорія Савича, чи сподобалася йому така уявна подорож Запорізьким краєм? «Так», – запевнив хлопчину філософ, – але тобі ще треба тренуватися, щоб стати справжнім екскурсоводом і мандрівником рідного краю, але у тебе гарний початок».

Сонце невпинно котилося за обрій, за обрій котилося мудре, сповнене досвідом та любов'ю до рідної Батьківщини, чуже життя. Настав час прощатися.

Мандрівний філософ простяг руку юнакові на прощання, його рукостискання було міцним і затишним водночас. На мить хлопчині здалося, що з теплом руки філософа потекла по його тілу вікова мудрість філософа. Час повертатися кожному до незакінчених своїх справ... Григорій Савич повернувся до господи пана Андрія і нарешті мирно заснув.

Хронік, а точніше, Данило простий учень 7-го класу звичайної Запорізької школи, повернувся у свій час, сповнений незнайомими для нього емоціями і почуттями. Ці почуття переповнювали його юну душу і він не знав, що з ними робити, однак, він стиснув свою руку у кулак і про себе сказав: *«Ми досить міцні, щоб кров'ю і потом відвоювати нашу землю»*.

1		Острів Хортиця
2		Кам'яна Могила
3		Кам'яні Могили

Список використаної літератури

1. Великий Луг: Поезії / Упоряд. П.П. Ребро. – Запоріжжя: Видавець; Запоріжжя: Берегиня, 1992. – 148 с.
2. Вилинов Ю. Остров в филиграні епох и путей: (Хортицкий коллаж). – Запорожье: Полиграф, 2003. – 206 с. Заповідна Хортиця / ред. колегія: М.А. Остапенко, О.П. Мірущенко. – Запоріжжя: Кругозір, 2016. – 318 с.
3. Запоріжжя запрошує: краєзнавчі нариси / О.М. Гіммельфарб та ін. – Дніпропетровськ: Промінь, 1985. – 86 с.
4. Киценко М. Хортиця в героїці і легендах. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 150 с.
5. Михайлов Б.Д. Петроглифы Каменной Могилы. – Запорожье: Дикое Поле, 1994.
6. Панова Л.С. Розподіл рослинного покриву в заповіднику «Кам'яні Могили» залежно від рельєфу // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 3. – С. 76-80.

**Потічанська філія I-II ступенів з дошкільним підрозділом
Опорного закладу «Решетилівський ліцей
ім. І.Л. Олійника Решетилівської міської ради»**

**Розробка технологічної карти
тематичної екскурсії
«Шляхами мандрів Григорія Сковороди»**

АВТОРИ РОЗРОБКИ:

Сиргі Анастасія, Соколенко Єгор - 7 клас

Сиргі Марія, Уляненко Ілона, Стремицька

Єлизавета - 8 клас

ТВОРЧИЙ КЕРІВНИК:

Юлія Галанська, вчитель історії

**м. Решетилівка Полтавської області
2022-2023 навчальний рік**

Класифікація тематичної екскурсії:

- тематична, культурно-пізнавальна

Перелік екскурсійних об'єктів:

- 1.Цікаві факти біографії та особистого життя
- 2.Мандри Григорія Сковороди (Угорщина, Австрія, Росія, Україна).
- 3.Мудрість Григорія Сковороди (вислови, творчість).
4. Пам'ятники Г. Сковороді

Початок екскурсії:

Чи був Григорій Сковорода щасливим? Переконайтеся!..

Методична розробка екскурсії

1. Вступ (інформаційна частина) – 1 хвилина.
2. Основна частина (технологічна карта екскурсії) -12 хвилин.
3. Висновки – 2 хвилини.
4. Текст екскурсії.
5. Портфель екскурсовода.

ОСНОВНА ЧАСТИНА (ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА тематичної екскурсії):

Основні питання портфель екскурсовода	Фото і назва об'єктів, час показу
1. «Цікаві факти біографії та особистого життя» –3 хвилини	
<p>Історична довідка: Григорій Сковорода не бажав заводити стосунки чи навіть просто закохуватися. Всім відомо, що мислитель все життя був самотнім, але не всі знають, що він був закоханий і навіть хотів одружитися, але не зміг. Прагнення до свободи переважило, і він покинув наречену прямо на весіллі. Тож залишився самотнім. Ще подекують, що він свідомо утримувався від сексуального життя.</p>	<div style="text-align: center;"><p>ukr.media</p></div> <p>Портфель екскурсовода: Григорій Сковорода відомий як одна із найбільш важливих і впливових особистостей, які формують нашу історію. Його філософія справила величезний вплив на людей в усьому світі. Сковорода входить, за версією Юнеско, до п'яти мудреців світу – разом із Сократом, Конфуцієм, Спінозою і Махатмою Ганді. Їх усіх об'єднує принцип: «жив, як учив».</p>

Історична довідка:

Григорій Савич
Сковорода народився

3 грудня 1722 року в
селі Чорнухах на
Полтавщині в сім'ї
малоземельного
козака.

У дитинстві малий
Гриць дуже любив
сидіти під вербою,
спостерігати за
навколишнім світом і
грати на сопілці,
подарованій старим
кобзарем. У дяка-
скрипаля Гриць був
на привілейованому
становищі, бо
хлопець вражав
своєю допитливістю,
до того ж у нього
виявився незвичайної
краси голос. Дяк
навчив Гриця нотної
грамоти і поставив
першим співаком у
церковному хорі,
давав читати книжки,
підготував до вступу
в академію.

Садиба батьків Григорія Сковороди в Чорнухах

Портфель екскурсовода:

Григорій Савич Сковорода — український філософ-містик, богослов, поет, педагог, можливо, і композитор літургійної музики. Мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя.

Історична довідка:

1734-1753 роки – навчання в Києво-Могилянській академії. В академії Григорій вивчив багато іноземних мов, серед яких грецька, німецька, польська, латинська, церковнослов'янська та інші. Мав неабиякі успіхи в навчанні, проте, кидав навчання і вищу університетську освіту так і не отримав.

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

Національний університет "Києво-Могилянська академія" була створена у 1479 році (сучасне фото)

Історична довідка:

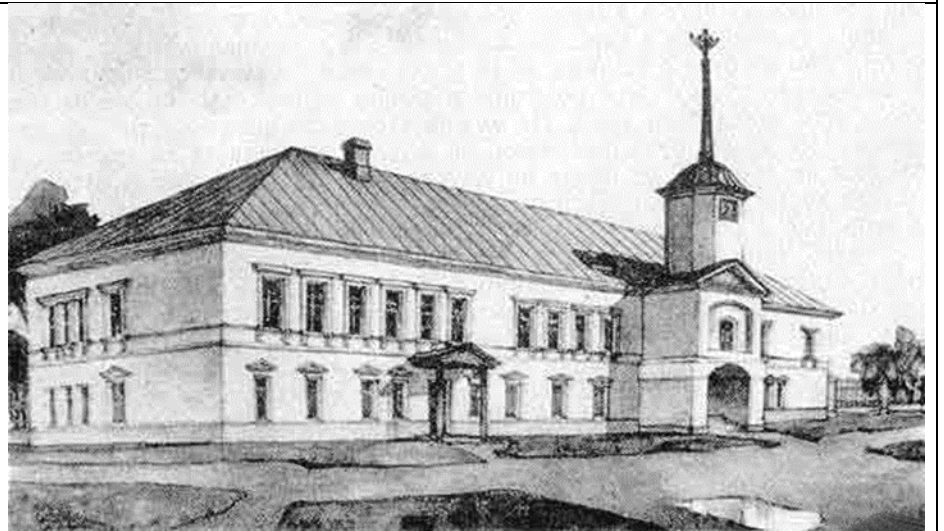
У 1741 році Сковороду взяли до Петербурзької придворної царської хорової капели, а через три роки Григорій сам звільнився.

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

Історична довідка:

навчальний заклад у місті Харкові, який існував упродовж 1722—1817 років. У 1759 році Г.Сковорода викладав поезику. У 1768-1769 рр. викладав курс катехізису.

2. «Мандри Григорія Сковороди»- 3 хвилини

Історична довідка :
1745-1750 відвідував
Угорщину і Австрію

Фото : сучасний Відень(Австрія)

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

Г. Сковорода побував у Токаї, Пресбурзі, Офені, Відні

При вході до
православної церкви
встановлена
меморіальна дошка
українському
просвітителю-
гуманісту філософу і
поету Григорію
Сковороді. З м.Токаї
вирушав він у
мандрівки по
Угорщині та інших
країнах Європи.

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

Православна церква в м.Токаї (Угорщина)

Історична довідка:
У 1751-му він
втратив роботу
вчителя в
Переяславському
колегіумі через те,
що хотів викладати
поетику за власною
програмою, а не за
прийнятою.

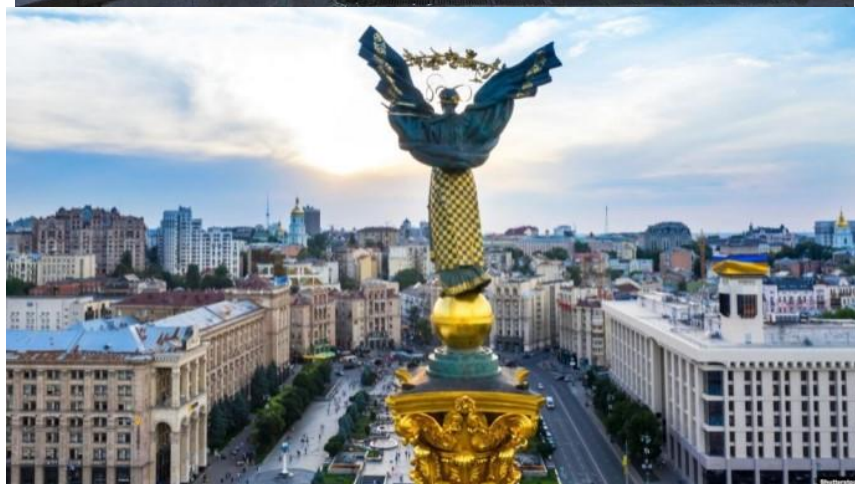
ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

Меморіальний музей Г.С. Сковороди
(Переяславський колегіум)

Університет Григорія Сковороди в Переяславі — вищий навчальний заклад у Переяславі (Київська область)

Історична довідка
Григорій Сковорода
відвідував м.Київ.
Фото : сучасний Київ

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

Маршрут філософа: Сковорода проходив від Золотих Воріт по Володимирській вулиці до Андріївської церкви (при Сковороді вона була щойно збудованою), потім Андріївським узвозом до Києво-Могилянської академії

Історична довідка:
Від 1769 року
мандрував
Україною, переважно
по Слобожанщині.
Після Києва
Г. Сковорода поїхав
на рідну Харківщину.
У 1790 рік – філософ
перебував у с.
Іванівка.

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:
фото с. Іванівка

3. «Вислови , творчість Григорія Сковороди» - 2 хвилини

Історична довідка:
Г. Сковорода писав
філософські діалоги й
трактати, поезії та
байки.

Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши
разом з ним і двох-трьох ворогів.

Більше думай і тоді вирішуй.

Скільки зла таїться всередині за гарною подобою: гадюка
ховається в траві.

Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати —
це наполовину завершити

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА

Мандрівний філософ розробив концепцію “сродної
праці”. Вважав, що кожна людина мала займатися тим
видом праці, до якого вона має хист, талант. Тоді вона
могла відчувати себе щасливою. Людина займатиметься
справою “душі” і зможе принести більше користі
суспільству.

Цю ідею висвітлено в його байках «Бджола та
Шершень», «Дві Курки», «Орел і Сорока», «Зозуля та
Дрізд». Сковорода наголошував, що «робота наша —
джерело радості».

4.«Пам`ятники Г. Сковороді» - 4 хвилини

Історична довідка:
Пам'ятник Григорію Сковороді вперше відкрито 1922 року.

**Пам'ятник
Григорію
Сковороді в
Лохвиці на
Полтавщині**

Історична довідка:
багато Г. Сковорода мандрував Слобожанщиною. Село Гусинка, селище Великий Бурлук, село Пан-Іванівка(нині Сковородинівка), Валки, Ізюм , Куп'янськ, Липці, Моначинівка, Охтирка...

**Пам'ятник
Григорію
Сковороді
Харків,
Покровський
сквер**

**Пам'ятник
Григорію
Сковороді
Харків,
педагогічний
університет**

Історична довідка:

встановлено біля
Києво-Могилянської
академії

**Пам'ятник
Григорію
Сковороді
Київ**

Історична довідка:

Козацьке містечко
відоме як
батьківщина
українського
філософа Григорія
Сковороди.

**Пам'ятник
Григорію
Сковороді
Чорнухи**

ПОРТФЕЛЬ ЕКСКУРСОВОДА:

У м. Чорнухах знаходиться літературний музей з
меморіальною садибою батьків Григорія Сковороди.

Використані джерела

- [1.https://weekend.today/gorod/vtikach_mandrivnik-ta-daunshifter-grigorii-skovoroda-v-kievi.htm](https://weekend.today/gorod/vtikach_mandrivnik-ta-daunshifter-grigorii-skovoroda-v-kievi.htm)
- [2.https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8E_%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%96_%D0%B2_%D0%9B%D0%BE%D1%85%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%96_%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%96_\(5\).JPG](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8E_%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%96_%D0%B2_%D0%9B%D0%BE%D1%85%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%96_%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%96_(5).JPG)
- [3.https://tourcenter.kh.ua/uk/news/turisticheskoe-khomct/poltavschina-vpershe-doluchaetsya-do-mizhregionalnogo-turistichnogo](https://tourcenter.kh.ua/uk/news/turisticheskoe-khomct/poltavschina-vpershe-doluchaetsya-do-mizhregionalnogo-turistichnogo)
- [4.https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87)

Висновок – 2 хвилини

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ВУЛИЦІ. ВУЛИЦЯ СКОВОРОДИ

Чуб Євгенія, учениця 10-Б класу ліцею №17 «Інтелект»

Полтавської міської ради Полтавської області

Керівник: Олейникова Алла Леонідівна, вчитель зарубіжної літератури ліцею №17 «Інтелект» Полтавської міської ради Полтавської області, вчитель вищої категорії, вчитель-методист

План екскурсії

1. Історія назви вулиці .
2. Історія життя відомого філософа Г.С. Сковороди.
3. Перехрестя з вулицею Театральною (історія першого театру).
4. Полтавська духовна семінарія.
5. Пам'ятники на території аграрної академії.
6. Полтава в серці Михайла Нуайме .
7. Симон Петлюра і Полтава.
8. Будинки, що розповідають.
9. Полтава – остання зупинка Михайла Остроградського.
10. Історія аграрного коледжу.
11. Полтавський період життя Клари Лучко.
12. Околиці Полтави.

*Пливла собі у сиву давнину
Замріяна і тиха річка Лтава
З'явилося згодом місто у степу
І гордо нарекли його – Полтава!*

Перша письмова згадка про Лтаву потрапила на сторінки Іпатієвського літопису у 1174р.

У Полтаві кожна вулиця, кожна площа чи будівля має свою історію. Але ми зупинимося на історії лише однієї вулиці - вулиці Сковороди.

Ця вулиця довгий час називалася Колонійська, бо саме тут знаходились поселення 54 німецьких сімей – сукноробів. На той час на Полтавщині розводили овець з гарною вовною, придатною для виготовлення сукна. Було збудовано 52 будинки. Перші 130 поселенців прибули в серпні 1809 р. А взагалі було 249 чоловік. Керував життям колонії шульцер, тут завжди був порядок. Заборонялось пиячити, битися. влаштовувати сварки, ходити по вулиці після 22 години. Біля кожного будинку була діжа з водою (на випадок пожежі). Колоністи звільнялись від податків, від служби в армії, потім взагалі будинки були віддані у приватну власність з невеликим наділом землі для саду та городу,

На території колонії, навіть, у 1832 р. відкрили лютеранську церкву, службу в якій зобов'язані були всі відвідувати, також були відкриті початкові класи для дітей колоністів.

30 травня 1867 р. положення колонії було ліквідовано, бо колоністи зрівнялись у своїх правах і обов'язках з усім іншим населенням, але ще довгий час це поселення зберігало свої традиції та правила.

З 1920-х рр. вулиця носить ім'я Фердинандо Лассаля- німецького філософа, юриста, а уже з 1972 р. названа на честь Сковороди Григорія Савича – українського просвітителя, філософа і поета.

Григорій Савич Сковорода народився 22 листопада (3 грудня) 1722 р. в сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку в козацькій родині Сави та Пелагеї. Батько був рядовим козаком, рано помер.

Г.С. Сковорода – це український поет, філософ, богослов, педагог, композитор літургійної музики, мав значний вплив, як на сучасників, так і на подальше покоління .

З 1734 р. навчався в Києво-Могилянській академії, яка на той час перебувала на вершині свого розквіту. У 1741 р., не завершивши клас філософії, Сковорода пройшов у Глухові конкурсний відбір до придворної капели і вирушив до столиці. Виконував партії альту в операх, літургіях, на різних урочистостях. Потім повернувся до академії, аби завершити курс філософії.

У 1750-1751 р. переяславський єпископ Никодим Сребницький запросив Сковороду працювати учителем поетики в колегіумі, але Сребницького не вдовольняли його методи виховання.

З 1759 р. працює у Харківському колегіумі. Він полюбив Слобожанщину усією душею.

Якщо говорити про Григорія Савича як про людину, то треба зазначити, що він мав свої філософські погляди стосовно етики, відкидав будь-який примус, не любив церковних ритуалів, віддавав перевагу особистій духовній свободі.

З 1769 року жив як самітник і мандрівний філософ. Мандрував по Слобожанщині. В той же час почав писати філософські діалоги та трактати.

Головним сенсом життя вважав самопізнання.

Свої твори писав різними мовами:

- художні та філософські – слов'яноруською;
- поезії та байки – книжною українською;
- листування – латиною.

У 1762 р. знайомиться з Михайлом Ковалинським, заради нього знову прийняв пропозицію єпископа Йоасафа Миткевича викладати в Харківському колегіумі синтаксис, 2-річний курс грецької мови.

М. Ковалинський писав: «Любив його серце, але цурався його ума». І саме він, після смерті Учителя писав про стиль його життя:

«Уставав дуже рано, їв раз на день, без м'яса і риби, був завжди веселий, сильний, до всіх добрий, усім готовий послужити, Поважав і любив добрих людей без різниці їх стану, ділився останнім з тим, хто нічого не мав...»

Помер Г.С. Сковорода 9 листопада (29 жовтня) 1794 р. в селі Пан-Іванівка (зараз Сковородинівка) Харківської області в домі Андрія Ковалівського. Напередодні викопав собі могилу... На хресті над його могилою, на прохання самого Сковороди, написано: «Світ ловив мене, та не впіймав.»

Наша екскурсія починається на майдані Незалежності біля стадіону «Ворскла» на перетині двох вулиць - Театральної та Сковороди.

Звідки така назва? Адже тут немає жодних ознак видовищних закладів. Але, якщо будемо уважні, то з меморіальної дошки, що знаходиться на головному корпусі Української аграрної академії, можемо дізнатися, що поруч, на території школи №7 на початку 19 ст. містився той славнозвісний Полтавський Вільний театр, директором якого був великий Іван Петрович Котляревський і в якому свою блискучу акторську кар'єру розпочав М.С. Щепкін.

Звісно, дерев'яне приміщення театру не могло витримати всі катаклізми протягом двох століть. Але пам'ять про нього залишилася.

Далі заходимо на територію аграрної академії. Ця територія належала у 19 - на початку 20 ст. Полтавській духовній семінарії. Заснована 1738 року переяславським єпископом Арсенієм як колегіум, вона була переведена у 1862 році до Полтави уже як семінарія.

За рішенням міської влади у 1868 р. для нового приміщення семінарії був виділений «пустопорожній плац», площею 6 десятин між подвір'ям колишнього поштового відомства та так званою німецькою колонією.

Будинок Полтавської семінарії освячений у 1877 р. В семінарії навчалися юнаки від 15 до 23 років. При навчальному закладі діяла початкова церковно-приходська школа та велика бібліотека. До речі, серед інших видань, була і Пересопницьке Євангеліє, подарунок Полтавській єпархії ще за часів гетьмана Мазепи.

Своє існування, як навчальний заклад, семінарія припиняє у 1918 р.

У 1929 р. у Полтаві було відкрито сільськогосподарський інститут. Зараз - Полтавська державна аграрна академія.

На території Аграрної академії в різні роки було відкрито пам'ятники:

- Миколі Івановичу Вавілову, відомому вченому-генетику, селекціонеру, хіміку, Академіку,

- Антонцю Семену Спиридоновичу, українському аграрію, іноватору, вченому, який протягом 40 років успішно реалізовував унікальну систему органічного землеробства. Людині, що створила могутній агро – промисловий комплекс в Шишацькому районі, завдяки Семену Спиридоновичу була відбудована дача В.Г. Короленка в Хатках (Шишацький район).

А зараз ми підійшли до пам'ятника, що був відкритий 29.10.2011 р.

Це пам'ятник відомому й найбільш шанованому в арабському світі поету, критику Михайлу Нуайме. Він прожив 99 років.

На мармуровій колоні бронзовий бюст письменнику, пам'ятник прикрашає бронзова стрічка з написом українською і арабською мовами: «Видатний ліванський письменник, випускник Полтавської духовної семінарії (1906-1911). Автор відомого перекладу «Заповіту» Т. Шевченка арабською мовою.»

На відкритті пам'ятника був присутній посол Лівана Саадакі Юсеф, за ініціативи якого і встановлено цей пам'ятник.

Хто ж ця людина і чому у нас в Полтаві вирішили відкрити йому пам'ятник?

Його ім'я добре відоме в арабських країнах. Популяризатор української культури на Близькому Сході Михайл Нуайме.

У 1980 році у видавництві «Наука» вийшла перша частина книги спогадів «Мої сімдесят років». У передмові до неї автор пише: «Вона містить приємні для мене спогади про дні мого навчання в Полтаві, про яку я завжди думаю з ніжністю та любов'ю».

Коли і за яких обставин опинився в Полтаві ліванський письменник?

Дитинство пройшло в маленьких гірських поселеннях Лівану, в селянській родині.

В 1899 р. в ліванському селі Біскінті було відкрито безкоштовну російську школу – одну з тих, які царська Росія відкривала в Палестині, Сирії, Лівані.

Нуайме закінчив цю школу, потім став навчатися в учительській семінарії в Назареті.

Саме тут і виникла у нього мрія – побувати в Росії. Для того, щоб її здійснити, необхідно було закінчити 4-річний курс навчання першим учнем, обігнати усіх в навчанні і поведінці. І він старанно, наполегливо навчається.

І ось влітку 1906 року кращий випускник, 16-річний Нуайме здобув право продовжити навчання в Росії.

Так потрапляє він у Полтавську духовну семінарію і живе у Полтаві з 1906 по 1911 роки.

Нуайме багато читає, вивчає напам'ять вірші російських та українських поетів, вчиться грі на скрипці, вперше побував в театрі. Деякий час веде щоденник, по його записах можна бачити, як він ненавидить несправедливість, співчуває пригнобленим.

« Моє життя переплилося з життям цієї країни у такій мірі, що я став почувати себе одним із її синів і відчувати те важке пригноблення, якого зазнає її народ», - пише ліванський юнак у своєму щоденнику.

Бере участь у студентському страйкові, де виступає з промовою, за що йому деякий час було заборонено відвідувати заняття.

На події оточуючого життя він відгукується своїми віршами.

Так, до ювілею М. Гоголя, який відзначався у 1909р., Нуайме написав вірші, в яких передав своє захоплення геніальним письменником.

Полтава, у якій провів найкращі роки юності, стала дуже близькою Михайлові Нуайме.

В своїх поневіряннях по світу він не раз згадує зелені вулички дорогого його серцю міста, де він уперше доторкнувся до чистих витоків української літератури, де розпочав свою літературну діяльність, де палко закохався в українську дівчину, але не судилося..

Про все це цікаво, захоплююче пише він у згаданій книзі спогадів.

Нуайме – письменник – гуманіст, який ненавидить війну.

« Я хочу, щоб люди жили на цій землі, не ворогуючи», - заявляє він в одній із своїх книг.

Учителем-наставником в аграрній академії, на території якої ми знаходимося, працював відомий український письменник І.С. Нечуй-Левицький, також автор музики до безсмертного «Заповіту» та ще кількох поезій Тараса Шевченка, композитор і диригент Г.П Гладкий, але не менш цікавим є те, що тут вчився відомий діяч Симон Петлюра – український військовий і політичний діяч, про це і засвідчує меморіальна дошка, до якої ми зараз підійдемо.

Народився Симон Петлюра 10(22) травня 1879 р. у Полтаві.

Є нащадком давнього козацького роду. Організатор українських збройних сил. політв'язень при владі Павла Скоропадського(27.07-12.11.1918).

С. Петлюра – головний отаман військ Української Народної Республіки з листопада 1918 р., борець за незалежність України у 20 сторіччі. Є національним героєм України. Його небіж – патріарх Мстислав (Скрипник) .

Помер 25.05.1926 р. (у 47 років) у Парижі. Похований на цвинтарі Монпарнас.

Симон – третя дитина подружжя, мав лагідну вдачу, але був і впертим, початкову освіту одержав у церковно-парафіяльній школі протягом 1888-1895

закінчив першим учнем духовне училище, поступив до духовної семінарії.

Навчаючись у семінарії, Симон був працьовитим в навчальному закладі і поза ним.

Батько давав найнеобхідніше, а на те, щоб краще одягнутися чи купити нову книжку, заробляв сам, даючи в семінарії допоміжні лекції своїм товаришам.

Три рази С. Петлюру звільняли з семінарії. Два рази його рятувало заступництво єпископа Іларіона та обер-прокурора сенату Случевського. Останній раз, за два тижні до закінчення семінарії, його звільнили з «вовчим білетом», закривши шлях до вищих навчальних закладів.

Симон Петлюра навчався в Полтавській духовній семінарії протягом 1895-1905 рр..

Він почав вчитися грі на скрипці, опанував мистецтво диригування, виявив хист до театральних вистав, що їх улаштовували самі учні-семінаристи, брав активну участь у виставах і як артист, і як режисер.

Від матері, успадкувавши добрий голос, Петлюра вмів та любив співати, мав гуманітарні здібності.

Під час навчання в Полтавській духовній семінарії, Петлюра знайомиться з Пилипом Капельгородським (майбутній письменник). Свої спомини про цей період Капельгородський виклав у повісті «Записки семінариса». Семінаристи любили українську книжку, яка була заборонена.

Готуючись до приїзду в Полтаву відомого композитора, земляка Миколи Лисенка, потайки від адміністрації семінарії С. Петлюра з однодумцями вивчив заборонену кантату композитора «Б'ють пороги».

У січні 1901 р. довгоочікуваний приїзд композитора відбувся. За ініціативи С. Петлюри, Микола Лисенко відвідує Полтавську духовну семінарію, виступає у Великій залі, що стало несподіванкою для її керівництва.

Ректор семінарії Пічента не пробачив Петлюрі цього вчинку, його було відраховано з останнього шостого класу семінарії.

Зараз ми знаходимось на перехресті вулиць Козака і Сковороди, тут був будинок № 2 дворянки З. Пухальської, зараз на цьому місці цей 4-поверховий житловий будинок.

Далі підходимо до будинку №4. Господарем цього будинку був колезький секретар Летючий М.В., він намагався зробити свій невеличкий будинок привабливим, замовив еkleктику з цегляною деталізацією. На щастя, цей архітектурний декор зберігся. і ми можемо також його побачити.

Наступний будинок під №6 належав купчисі Шифрі Абрамовні Розенберог, у неї був млин (зараз провулок Шкільний. На місці млина 5-поверховий житловий будинок).

А будинок №8 збудований в кінці 19 ст. в стилі модерн з елементами декору, що нагадують ламбрекени.

Господар-дворянин, чиновник по різним особливим дорученням А.Х. Ханков. Це була людина з почуттям гумору, мав багато друзів. ні одне свято, що влаштовував губернатор, не обходилося без нього.

Не менш цікавим є і будинок №12-двоповерховий, в «цегляному стилі», Зверніть увагу над входом із цегли викладена дата побудови будинку.

А ще ви бачите, що в цьому будинку є арочний проїзд. Раніше провулку Шкільного, що по ту сторону дороги, не було.

Кому належав цей будинок, відомостей не збереглося, але згідно Адрес-календарю за 1897р. відомо, що уся ця територія належала духовному училищу, і в будівлях на цій частині вулиці жили викладачі, а зараз у цьому будинку живуть викладачі аграрної академії.

У наступному .за аграрною академією, кварталі знаходиться ще один будинок , що заслуговує на увагу, це будинок № 7. Його фасад прикрашає меморіальна дошка з написом, що в будинку,у свого товариша Старицького, у 1861 році жив і помер Михайло Васильович Остроградський. Це уродженець Полтавщини, український учений математик, що посідає одне з найпочесніших місць, академік.

М.В. Остроградський був академіком Туринської, Римської, Американської академії і членом - кореспондентом Паризької академії наук. Також почесний доктор Київського та Харківського університетів.

ЮНЕСКО в 2001р. внесла Остроградського до переліку видатних математиків світу.

Народився М. Остроградський у с. Пашенівці (Козельщинського району) 24.09.1809 р.

Рід Остроградських походить від козацьких старшин. Всього в сім'ї було 5 дітей, але майбутній вчений змалечку вирізнявся з-поміж інших дітей, постійно ходив вимірював різні предмети, намагався дізнатися глибину криниці. У нього в кишені завжди була мотузка з прив'язаним камінцем – це і була його лінійка. Початкову освіту здобував у пансіоні при полтавській гімназії. Вчився без особливого бажання, з мовами була просто катастрофа: з французької мови мав одиницю, а на уроки з латини взагалі не ходив. Батько забрав його з гімназії та вирішив відправити у гвардійський полк(у Петербурзі), але дядько Михайла наполягав на тому, що хлопцеві потрібна освіта. І Остроградського відвезли до Харкова. За рік ад'юнкт Робуги, який викладав військову науку, підготував Михайла до вступних іспитів і восени 1817р. він став студентом фізико-математичного факультету Харківського університету. Перший рік вчився сяк-так, аж поки не переселився до квартири математика Андрія Павловського.

Вчений одразу помітив у хлопця математичні здібності і своїми дружніми бесідами зумів пробудити любов юнака до науки.

У 1820 р. Остроградський, як найкращий студент вишу, отримав ступінь кандидата наук, але частина професури виступила проти такого рішення. Остроградський подався в Париж. Там він відвідував лекції знаменитих математиків і у 1826 р. представив Паризькій Академії свою роботу, що побачила світ лише у 1832р.

Вчений багато років жив і працював у Петербурзі, але він ніколи не забував рідної мови. На своїх лекціях дуже часто вживав українські вислови.

1.01.1862 М. Остроградський відійшов у засвіти.

Похований у рідному селі.

Одна із вулиць Полтави названа на честь цього видатного математика Його ім'я носить і інститут післядипломної освіти вчителів (зараз ПАНО).

Йдучи далі вулицею Сковороди, ми проходимо повз аграрно-економічний коледж, якому вже 125 років.

1871 року у поміщика Башкірцева і німецьких колоністів Шиклера і Бенке придбано ділянку, на якій у 1875-76 рр. інженером Федоровим споруджено будинок Полтавського духовного училища.

Історія коледжу починається від школи садівництва, це один із найстаріших сільськогосподарських закладів країни. За цей час із його аудиторій випущено понад 17 тис. спеціалістів сільського господарства.

У різний час заклад закінчили відомий український письменник, лауреат Державної премії ім. Т.Г. Шевченка Петро Панченко (Петро Панч), вчений-агроном, діяч мічурінської агробіології, академік П.Д.Лисенко, Герой соціалістичної праці І.М. Третьак, видатний вчений, академік Національної академії наук України, доктор економічних наук, професор О.М. Онищенко, Герой України Т.М. Корост.

Зараз ми зупинимося на перехресті з провулком Сковороди.

Цікавим є те, що саме тут був будинок сім'ї Лучків, будинок, де жила майбутня акторка Клара Лучко, відома за фільмами «Циган», «Кубанські козаки», «12 ніч» та ін.

Народилася вона в Чутовому у селянській родині. Батьки обіймали керівні посади у сусідніх районах(батько був головою радгоспу, а мама очолювала колгосп), потім батька перевели до Полтави. Мама мала чудовий голос, співала у церковному хорі разом з І.С. Козловським.

В роки Другої світової війни Клара з мамою виїжджає до Середньої Азії, школу уже закінчує у м. Джамбулі.

Про сценічну кар'єру ніколи не мріяла, тому неочікуваним було її рішення про вступ до театрального інституту, що на той час знаходився в евакуації в Алма-Аті.

Популярність і слава прийшли до неї у 1950 році після виходу на екрани фільму «Кубанські козаки». Роботу в кіно вона поєднувала з роботою в театрі, працювала Університеті культури, займалася активною громадською роботою, але Полтава назавжди залишилася в її пам'яті, як спогади про дитинство та юність, про перше кохання..

А ми уже виходимо на північну околицю Полтави.

Якщо підемо далі направо, то потрапимо на вулицю, що носить ім'я композитора В.М. Верховниці, який багато років працював у педагогічному інституті, про що свідчить меморіальна дошка на фасаді тепер уже університету. Ця вулиця знаменита й тим, що на її початку збереглася садиба і будинок, де жила сім'я відомого журналіста, засновника і першого редактора газети «Полтавський вісник» Д.О. Іваненка.

Якщо підемо наліво, то вийдемо на мальовничу, майже позаміську вулицю Лугову, а звідти – у селище Яківці, яке фактично вже з'єдналося з Полтавою. Ці землі колись належали козацькому роду Герциків, остання представниця якого була талановитою акторкою, також стала першою дружиною народного артиста І.С. Козловського.

Добігає кінця наша невелика подорож під назвою « Історія однієї вулиці. Вулиця Г. С. Сковороди». Буде приємно, якщо вас зацікавила історія цієї частини нашого рідного міста, схвилювали історії старих будівель, що мають свої таємниці...

Список використаної літератури:

1. Полтавщина. Енциклопедія довідника. За редакцією А.В. Кудринського. К., 1992.
2. Симон Петлюра і Полтава. А. Чершов. П., 2017.
3. Возможно об этом вы еще не знали. Страницы истории и архитектурный калейдоскоп старой Полтавы; П. «Дивосвіт», 2021.
4. Полтава моя – це поезія й проза... А. Дяченко Путівник – нарис. ВАТ «Видавництво Полтава», 2004.
5. З газетних публікацій краєзнавця. В. Ф. Волосков. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014.

ТУРИСТИЧНИЙ ВЕЛОМАРШРУТ: ШЛЯХАМИ Г.С.СКОВОРОДИ ПО ПИРЯТИНУ

*Учні 8А класу Пирятинського ліцею Пирятинської міської ради Лубенського району
Полтавської області: Білаш Матвій, Бура Поліна, Данлов Максим, Пархомов Максим,
Обозний Артем, Упир Андрій*

*Керівник: Дем'яненко Людмила Олексіївна, вчитель історії Пирятинського ліцею
Пирятинської міської ради*

Григорій Савич Сковорода – видатний філософ, який присвятив своє життя мандрям по світу. До того ж наш земляк, бо після територіальної реформи рідний Пирятин ще більше зблизився з батьківщиною генія думки -Чорнухами, опинившись у складі Лубенського району Полтавщини. В цьому році ювілей з дня народження того, чий портрет красується на значній купюрі держави – 500 грн. Ми переживаємо скрутний час, коли підступний східний ворог плюндрує наші землі і святині. Навіть не жаліючи такі унікальні місця як музеї. Особливо дісталось ювіляру на Харківщині. Але по крупицям ми постараємося відновити і примножити інформацію про видатного українця XVIII століття. Тож поки на великі відстані їздити небезпечно ми вирішили пошукати сквородинські місця в нашому славетному давньому місті. Істинно: хто хоче, той знаходить! Ми знайшли чотири цікаві локації, які можна відвідати за кілька годин використовуючи найпопулярніший вид транспорту в нашому місті – велосипед.

Перша локація – Пирятинський краєзнавчий музей.

Тут нас гостинно зустріла господарка Купріян Наталія Геннадіївна. Вже з порогу розмова почалася про те, чи міг Григорій Савич Сковорода мандруючи з рідних Чорнух на навчання до Києва обминути наше славетне козацьке сотенне містечко? Звичайно ні. Ми уявили як босоногий Григорій чимчикує понад Удаєм по сучасному Заріччю, повертає до Замку, мандрує мимо базарного майдану по вулицях нині Музейній та Київській і виходить на той головний шлях до духовної столиці козацтва. На жаль, в науковій літературі ми не знайшли спогадів філософа про пункти його мандрівок через наше місто, але передивившись історичні карти, вирішили що приблизно так і було. А вже у музеї, завдяки захоплюючим розповідям пані Наталії заглибилися в атмосферу XVIII століття, поспробували почитати байки Сковороди, написані старослов'янською церковною мовою. Найбільше зацікавила «Змія і Буфон» (1) бо весело шукали в інтернеті значення слова буфон. Передивились виставку літератури, присвячену видатному земляку-полтавцю та запланували на майбутнє зустріч в музеї з самотнім кобзарем із США, що проживає зараз в селі Крячківка Пирятинської ОТГ Юрієм Фединським, який поклав на музику відомі «Кожному городу свой нрав і права....»

На фото: в краєзнавчому музеї знайомимося з творами Сковороди та оглянули виставку, приурочену ювіляру

Друга локація – вулиця Григорія Сковороди.

Все ж ми в нашому місті знайшли географічний об'єкт, що носить назву видатного земляка. Це невеличка вулиця на 26 будинків. Ми приїхали подивитись і дослідити її. На щастя назва виникла ще до декомунізації, тобто в тоталітарні часи радянська влада нічого не мала проти поглядів мандрівного філософа. Вулицю знайти досить легко. Варто від музею виїхати на центральну Європейську і біля колишнього гуртожитку нафтовиків повернути ліворуч на вул. Перемоги і перший поворот праворуч - починається вулиця Григорія Сковороди, яка складається з парної та непарної нумерації. На вулиці багато дерев та будинків із сучасним ремонтом. Проходять всі комунікації.

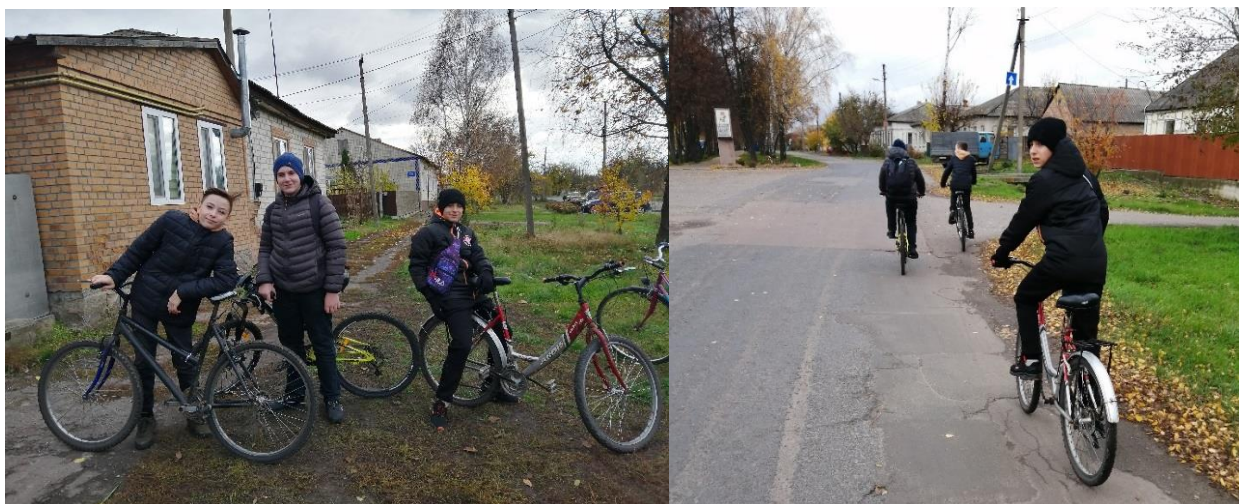

Третя локація – вулиця Січових стрільців .

Саме тут в одному із будинків проживає сім'я Сковороди, які є пирятинською гілкою генеалогічного дерева знаменитого на весь світ філософа, мандрівника та співця. Ярослав Володимирович Сковорода, учень 7 класу нашого ліцею – наймолодший представник чоловічої лінії цієї гілки. Його батько Володимир родом із села Харсіки колишнього Чорнухинського району. Пана Володимира застали коли він на хвилику повернувся додому з роботи. Підтвердив що з роду філософа і це знання передавалось з покоління в покоління, але підтверджуючих документів немає. Також дізнались , що дослідники родоводу Сковороди вже відвідували цю родину. А от до речі , наша землячка, колишня директор Березоворудського музею Надія Василівна Стеценко, піднімала питання про те, де ж народився Сковорода в Чорнухах чи в Харсіках? «Народжений на порубіжні двох населених пунктів» називає Григорія Савича письменник, лауреат премії Григорія Сковороди, заслужений працівник культури України Дмитро Шупта. В своїй праці «Чи знаємо біографію Григорія Сковороди?» саме він робить спробу розібратися про істинне місце народження Сковороди. В його статті шукаємо і підтвердження про пирятинську гілку, а саме в своїй статті автор наводить уривок із обласної газети «Комсомолец Полтавщини» за 1972 рік, в якій вчитель історії Харсіцької школи Ілля Васильович Капуста пише про нащадків брата Григорія Сковороди Степана : «...Олександр і Феодосія Сковороди проживають в Пирятині. Живе в Челябінську Карпо Ларіонович Сковорода. Всі вони – вихідці із села Харсіки...Старожил , 1888 року народження, Прохор Григорович Лисенко розповідав: від свого діда та батьків чув про Сковородів, які жили на тому місці, де зараз дворище Ганни Дем'янівни Давиденко (Сковороди). А між дерев, сажнів 25 від вулиці , стояла хата, в якій жив козак Сава Леонтійович Сковорода... «Що тут він народився , то так воно і є, - говорить Прохор Григорович, - і зараз живуть тут далекі нащадки Сковороди» (2)

Отже питання цікаве, відкрите, тому наступна веломандрівка після війни з Пирятина до Чорнух та Харсік.

На фото: біля будинку сімейства Сковороди

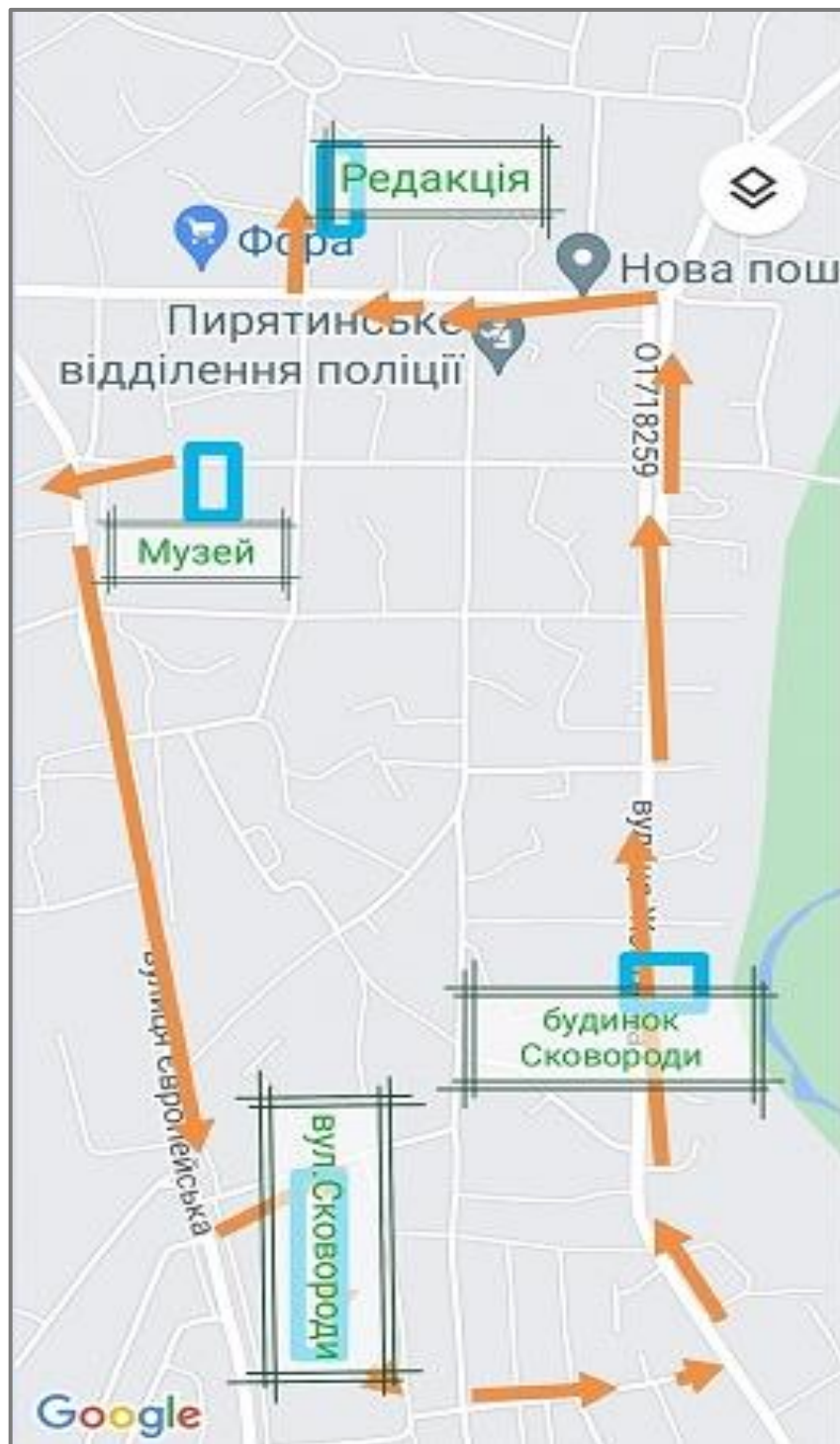

Четверта локація – редакція газети «Пирятинські вісті».

Саме тут зустрілися з краєзнавцем, людиною, закоханою в історію свого міста - Квачем Валерієм Володимировичем. Мабуть немає такого питання над яким не працював би пан Валерій. От і творчість Сковороди не обійшла його уваги. В даний час невтомний пан Квач працює над проблемою «Вплив філософських ідей Григорія Савича Сковороди на творчість Михайла Булгакова». Ми були здивовані, але Валерій Володимирович дуже цікавезно розповів нам, що майбутній автор «Майстра та Маргарити» виріс у релігійному середовищі, адже його батько Опанас Іванович викладав богослів'я у Київській духовній академії, тому Михайло з дитинства цікавився релігією та Євангеліє. Дослідник пов'язує «Старт у вічність» Воланда та його свити з даху Рум'янцевського музею (пізніше Бібліотеки імені В.Леніна) не випадковістю, а тією обставиною, що там знаходяться рукописи Сковороди, як би говорячи : «Ми стартуємо з місця, де зібрані думки того, хто зазирнув за рамки духовного світу, показав містичну сутність і початковий вплив духовності на буття людини».

Схема велоподорожі

Використана література:

1. Сковорода Г.С. Байки Харківські. Київ-1946
2. Чорноморські новини - одеська обласна громадсько-політична газета
№ 99-100 2020 рік

ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС: «МАНДРІВНИК КРІЗЬ ЧАС»

*Хмара Ярослав, Кравченко Анна, Загоруйко Софія, Діденко Дмитро,
вихованці гуртка "Юні історики-краєзнавці"*

*Будинку дитячої та юнацької творчості Смілянської міської ради Черкаської області
Керівник: Михайлова Алла Вікторівна, керівник гуртка, методист*

Знайомство з мандрівним філософом у дистанційному форматі

3 грудня 2022 року весь світ святкуватиме 300-ту річницю з дня народження Г.Сковороди. Цей історичний персонаж, на жаль, дуже далекий від нас як у часі, так і ментально. Запитували батьків, що вони знають про Г.Сковороду, і чули тільки: «Кожному городу нрав і права»...та про «Бджолу і шершня» зі шкільної програми... Якимось мало ми всі знаємо про видатну людину!.. І як же нам «познайомитись»?

Мандрівки і експедиції під час війни неможливі, і наш керівник гуртка Алла Вікторівна Михайлова, запропонувала дізнатись про мандрівного філософа, використавши розроблений нею електронний ресурс «Мандрівник крізь час».

Ми «познайомились» з Григорієм Сковородою засобами кроссенсу. Потім був мозковий штурм із «відключенням» стереотипів. Пошуки в Інтернеті, ютубі, художній літературі... Зібрані історичні факти, легенди, спогади про Сковороду, як пазли, заповнювали прогалини в знаннях. Малюнки художників Марисі Рудської, Андрія Єрмоленка, Сергія Майдукова спонукали під іншим кутом подивитись на історичного героя.

Навчилися описувати пам'ятки історії і культури, оформляти технологічні картки екскурсійних об'єктів, прокладати нитки маршрутів, створювати віртуальні туристичні маршрути. В серці маємо надію та віру в ЗСУ, що зможемо піти за цим маршрутом і в реальному часі.

Пропонуємо й іншим туристам-краєзнавцям використати ЕОР «Мандрівник крізь час» для організації і супроводу власного дослідницького проекту.

ЕОР може використовуватись:

- для нестандартного ознайомлення з Григорієм Сковородою і не тільки;
- як інструмент для створення та проведення віртуальних екскурсій;
- Як дистанційна форма навчання в гуртку туристсько-краєзнавчого напрямку;
- Як зразок для створення власних ЕОР ресурсів.

ЕОР створено на платформі Padlet

Створення банку ідей як «незнайомиць» стане знайомим етап генерування ідей.
 «Чи може щось розлитися ширше ніж думки»

Padlet
 Алла Михайлова • 8 днів
МАНДРІВНИК КРІЗЬ ЧАС >
 "СВІТ МЕНЕ ЛОВИВ..... АЛЕ НЕ СПІЙМАВ)))"

Інструмент для педагога - технологія "дизайн-мислення"

Для життя і соціалізації людини у світі є декілька софт-скілів, які особливо важливі на даний момент часу, це ситуативні вміння, знання, риси характеру, які можуть застосовуватись в будь-якій роботі:

- Критичне мислення – здатність критично перевірити

Будемо знайомі
 «подібними» емоціями.

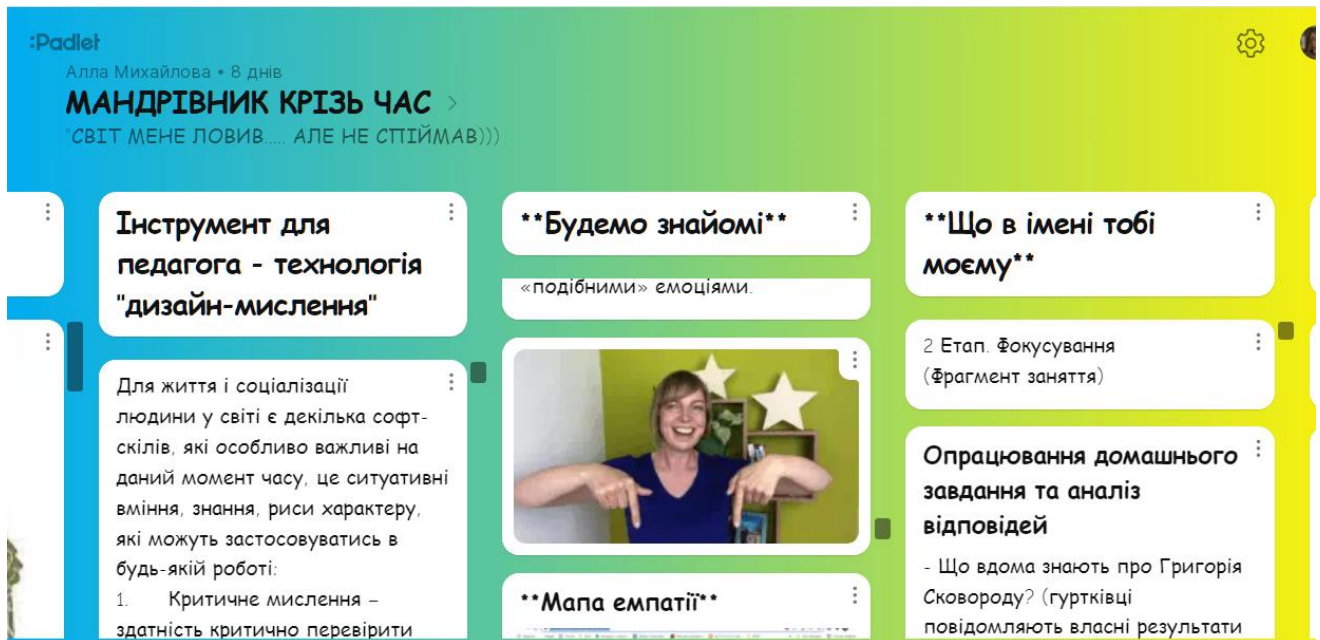
Що в імені тобі моєму

2 Етап. Фокусування (Фрагмент заняття)

Опрацювання домашнього завдання та аналіз відповідей

- Що вдома знають про Григорія Сковороду? (гуртківці повідомляють власні результати)

Мапа емпатії

«Будемо знайомі». Роздуми над кроссенсом та відеокліпом «Delibertate»

Створення віртуальної екскурсії «Що вподобав, на те й перетворився»

Алла Михайлова • 6 днів

МАНДРІВНИК КРИЗЬ ЧАС

(СВІТ МЕНЕ ЛОВИВ... АЛЕ НЕ СПІЙМАВ))

“Чи може щось ширше розлитися, як думки...”

3 етап. Генерація ідей (Фрагмент заняття)

Давайте прослухаємо)

YouTube
De Libertate (pro свободу). Хоря Козацька (official video)

Що є свобода? Добро в ній яке? Кажуть, неначе воно золоте? Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото, Проти свободи полова й болото. О, якби в дурні мені не пошитись, Щоб без свободи не міг я лишитись

“Що вподобав, на те й перетворився”

Віртуальна екскурсія

Ви займаєтесь в туристсько-краєзнавчому гуртку. Вмієте читати мапу, ходите в походи. В цей період ми не можемо поїхати в ті місця де бував Г.Сковорода. Але ми можемо створити цікаву віртуальну екскурсію. З її допомогою ми можемо познайомити з нашим новим героєм своїх рідних, друзів, однокласників.

З чого почати?

“Визначай смак не за шкаралупою”

Покуштуй на смак)))))))))
В тестуванні готового продукту “Віртуальна екскурсія”, матеріал, який тобі сподобався оцінюй “зірочками” та коментуй.

Padlet • алла михайлова
Віртуальна екскурсія
Перегляньте віртуальну спільно створену екскурсію.
<https://padlet.com/smelallasmart/kekmf4o24426c6o8>

Роздуми про...

схожий на тисячоліття.
Ходив ногами по землі, а серцем був на небесах
Помічений гривнею.
Філософ з сопілкою.
Сопілкар з Біблією.
Відчуваючий майбутнє.

Крилаті фрази Григорія Сковороди. Додавай свої улюблені...

Більше думай і тоді вирішуй;
З видимого пізнавай невидиме;
Недостатньо, щоб сяло світло денного сонця, коли світло голови твоєї затьмарене;
Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого ядовитішого від удаваного друга;
Все минає, але любов після всього зостається;
Сліпі очі, коли затвлені зіниці;

Алла Михайлова • 23 дні

Віртуальна екскурсія

Зроблено з відкритою душею

1. "Лід на те й родиться, аби..."
2. "Не кожен горіх із ядром, і не..."
3. "Розум гострий у багатьох, ал..."
4. "Все минає, але не Бог і не..."

Кіровоградська область
Сковородинівка, Харківська область

Санкт-Петербург, Росія
"Сопілкар і віця дорожчі..."

Токай, Угорщина
Токай, Угорщина

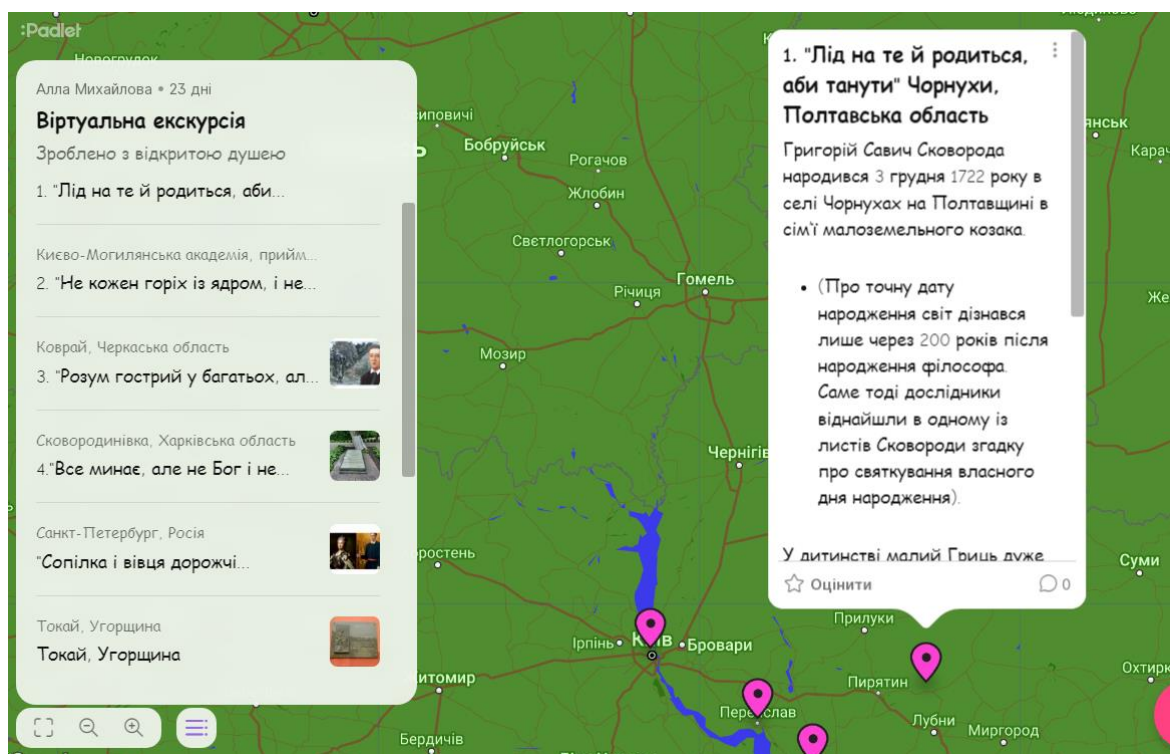
1. "Лід на те й родиться, аби танути" Чорнухи, Полтавська область

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухах на Полтавщині в сім'ї малоземельного козака.

- (Про точну дату народження світ дізнався лише через 200 років після народження філософа. Саме тоді дослідники віднайшли в одному із листів Сковороди згадку про святкування власного дня народження).

У дитинстві малий Гвиць дуже...

☆ Оцінити 0

Режим доступу: <https://uk.padlet.com/smelallasmart/m8ne0tzympxh1i0h>

Хто він, знайомий незнайомець

Автор: Марія Рудська

В цьому році весь світ буде святкувати 300 років з дня його народження. Це історична особа знаходиться дуже далеко від нас, дорослих, а тим більше для дітей як в часі так і в віковому проміжку.

Творчість Г.Сковороди вивчають у 9 класі, то ж, виводячи 4-8 класів не знають практично нічого про його життя та творчість, та й в даний момент навіть не планують щось про нього знати.

Наше завдання як педагогів, створити умови для виникнення цікавості до предмету вивчення. Як познайомити його з дітьми так, щоб це запам'яталося і незайоміше став знайомим? Педагогічне завдання – подолати цей бар'єр з допомогою технології «Дизайн-мислення».

Інструмент для педагога - технологія «дизайн-мислення»

виділяється ключовий момент.

3 етап. Генерація ідей. Так, як Г.Сковорода і Церковщина не пов'язані ні територіально ні історично, потрібно придумати цікаві форми ознайомлення з персонажем саме для підлітків. Це мозковий штурм з «відключеннями» стереотипами. Втілюється нестандартні творчі ідеї, кожна ідея обговорюється і вибирається найкраща за думкою колективу.

Процес розвитку дизайн-мислення полягає в мозковому штурмі. Чим більше гуртківці обдумують поставлене завдання і при цьому виявляють креативність, тим швидше запускатиметься в їхньому мозку певні напрямки мислення.

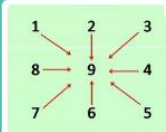
4 етап. Прототипування. Цей етап покаже, чи цікава ідея для виконавців і чи з'являється стійкий інтерес до процесу заглиблення в матеріал. Для цього потрібно створити пробну версію ідеї і перевірити її життєздатність.

5 етап. Тестування. **Тестування - це не тільки тести.** Це процес який показує, чи взято правильний напрям до мети. В даному випадку, це активність в пошуковій роботі, креативність в ідеях та самостійність у виконанні поставленого завдання.

«Будемо знайомі»

- А що таке красеня? / Го андлоп? це перетин сенсів, символів, значень.
- Схемотично він виглядає так:

Давайте розгадаємо колаж за цією схемою

У центрі гололомоки портрет людини, а в зображеннях навколо зокладовані факти життя і творчості, та асоціації пов'язані з ним.

Яку картинку не можеш розгадати? Дасай пояснюємо разом.

- Які смисли несе ця картинка?
- Які асоціації вона викликає?
- Чому саме ці? (Приймаються всі відповіді до коментарів).

- Які ідеї виникають, про кого це? (відповіді гуртківців).
- Давайте переглянемо відео про

«Що в імені тобі мосуму»

Сковороду?

Перегляньте, як Сковороду бачать сучасні художники Марія Рудська, Андрій Ермоленко, Сергій Майдукас.

РРТХ

Сучасний Сковорода. На якуому малюнку Сковорода вам зрозумілий, близький, найбільше подобався, виглядає незвично?

Автор: Марія Рудська

Цікаві факти

Сьогодні б сказали, що крім шкільної науки, малий Григорій відвідував багато гуртків, зокрема:
- гурток музики, де навчався

«Чи може щось ширше розлитися, як думки...»

Яку тему ви вважаєте важливою. То мається, добро одно. То не можуть уністити в голову все те майно. Знаю, що життя сповнене брехунів. Знаю, що велими дурний в світі чоловік. Знаю, чим більш прокине – тим більше здурніє. Знаю, що блазень той, хто закладає собі вік.

«Плоди, які припали до смаку, прикріпіть на 'ДЕРЕВО МУДРОСТІ'»

Дерево мудрості. Чи можемо підсунувати ідею врізати словами самого автора: «Щасливий, хто мав змогу знати шасливе життя. Але шасливіший той, хто вміє ним користуватись. З усіх угроз втрата часу найтяжча».

«Мозковий штурм»

Мета: Генерація спільними зусиллями команди якомога більшої кількості ідей протягом обмеженого часу. Зібрати ідеї щодо питань:
1. Як дізнатися більше про Г.Сковороду?
2. Як його презентувати, щоб це було весело, пізнавально, легко запам'ятовувалося?

«Що вподобав, на те й перетворюється»

Підказки:
- маршрут екскурсії повинен бути логічно-последовним.
- усі етапи екскурсії повинні бути взаємопов'язаними між собою.

Створена екскурсія:
1. Визнач мету і завдання екскурсії, **тема, навіщо ми йдемо на екскурсію** (наприклад, знайомство екскурсантів з історією та життям відомої людини, розширення кругозору, отримання додаткових знань з певної тематики, виховання патріотизму і любові до своєї Батьківщини). **Завдання екскурсії**
- **досягати мети шляхом розкриття її теми на конкретних об'єктах**
2. **Вибери тему екскурсії** (наприклад, «Життєвий шлях Г. Сковороди», «Стежки і дороги філософа», «Місце де світ його любив», «Містичні історії про Ворсаву», «Пам'ятник філософу», «Назви вулиць Імени Сковороди»...)
3. **Проналізуй джерела інформації з вибраної теми.** Наприклад:
- <http://snpd.gov.ua/ua/informatsiya-panovaniya-profesorny-resuryrnyy-datyatopodany/>
- <http://repross.gov.ua/ua/rukovodstvo-anglijskoyu/>
- <http://www.kyivpost.com>
- <http://www.radioioboda.org.ua/uk/>

«Визначай смак не за шаркалупою»

відносно контексту, в якому його мають використовувати.

Покуштуй на смак!!!!!!)
В тестуванні готового продукту «Віртуальна екскурсія», матеріал, який тобі сподобався оцінивай «зірочками» та коментуй.

Радіо - зона кваліфікації

Віртуальна екскурсія

Перегляньте віртуальну спільно створену екскурсію <https://www.youtube.com/watch?v=9m301000000> <https://www.youtube.com/watch?v=9m301000000> Які факти для тебе нові, або спірні? Що хочеш додати? Які ідеї виникають?

Постав себе на місце екскурсанта і дай відповіді на питання

Шляхами мандрів Сковороди

*Швецова Єлизавета
Огінська Марина
Герман Анастасія
10 клас (21 група)
Літературна спілка "Світоч"
Житомирський міський ліцей №1
Місто Житомир
Герасимчук Наталія Володимирівна,
вчитель української мови та
літератури, вища категорія, вчитель-
методист, відмінник освіти України.*

Дитинство та юність

✦ Містечко Чорнухи

Григорій Сковорода народився 3-го грудня 1722 року на Полтавщині, в козацькому містечку Чорнухи, колишнього Лубенського полку. Батьки Сковороди, Сава і Пелагія, належали до малоземельних козаків-селян.

Маленький Григорій виявив хист до гри на народних інструментах, складав і гарно виконував пісні, в ранньому віці виявив сильний потяг до знань, непересічні здібності до наук і великий інтерес до читання. Батьки прагнули дати синові освіту: спочатку хлопчика навчав сільський дяк, а згодом його віддали до сільської церковнопарафіяльної школи.

Освіта

✦ Київська академія

У 1734 р. (у деяких джерелах у 1738 р.) Григорій Сковорода став студентом Київської Академії, яка не поступалася своїм рівнем перед тогочасними європейськими університетами.

У стінах академії юний вчений опановував риторику, філософію, богослов'я, вивчив польську, німецьку мови, досконало оволодів грецькою, латиною, старосєврейською.

У формуванні поглядів Сковороди на особистість учителя і зміст діяльності значну роль відіграли професори й викладачі Києво-Могилянської академії — Г. Кониський, С. Тодорський, В. Лащевський. Академію закінчив в 1750 році.

✦ Імператорська капела

У грудні 1741 року, пройшовши конкурсний відбір у тодішній столиці Гетьманщини Глухові, юнак стає співаком (альтистом) придворної капели імператриці. Відтоді й аж до серпня 1744 року він буде мешкати в Санкт-Петербурзі та Москві.

✦ Знову Київська академія

Наприкінці літа 1744 року Сковорода повертається продовжувати перерване навчання.

Він закінчив клас піітики (теорії поезії), риторики й філософії, а також прослуховує лише дворічний (замість чотирьох років) курс богослов'я.

Попри високий рівень викладацького складу, Григорій прагне долучитися до нової Європейської культури, що постала на уламках середньовічної схоластики.

Європа

✦ Токайська комісія

Переяславський генерал-майор Федір Вишневський зібрався їхати в Угорщину закуповувати знамениті токайські вина для царського двору, він взяв з собою помічника-перекладача – Григорія Сковороду.

Тож у 1745-1750 р. він їде до Європи: спершу до Угорщини, далі — до Словаччини й Австрії.

Своє перебування за кордоном Григорій використовує сповна для збагачення своїх знань і знайомства з життям та звичаями народів, які населяли землі Австрійської імперії; буває в університетах, слухає лекції знаменитих професорів, студіює філософські праці; володіючи багатьма мовами, вільно дискутує з вченими різних країн.

Праця вчителем

✦ Переяславський колегіум

У 1750 р. Сковорода повертається до Києва, якийсь час мешкає у своїх приятелів та знайомих та наприкінці 1751 р. єпископ Никодим Срібницький запросив його на посаду вчителя поетики до Переяславського колегіуму.

Григорій підготував курс «Розважання про поезію...» й почав свої виклади. Однак його розуміння поетичної творчості, мабуть, відрізнялося від узвичаєних у старій українській школі засад поетики. Тож єпископ через консисторський суд зажадав від учителя викладати так, як заведено, а коли той відмовився, у травні – на початку червня 1751 року звільнив його з роботи.

✦ Викладач Василя Томари / с. Коврай

Восени 1753 року за рекомендацією Київського митрополита Тимофія Щербацького став вихователем сина бунчукового товариша Степана Томари й вирушив до с. Коврай.

Через конфлікт із Степаном Томарою, Сковорода зробив кількомісячну вимушену перерву в 1755, після якої Григорій повернувся до с. Коврай та до літа 1759 мешкав у маєтку як вихователь.

Той період був дуже плідним у житті Григорія Савича. Саме там були написані твори «Ой ти, пташко жовтобока», «Ах, поля, поля зелені», «Похвала бідності», «Сон», «Всякому городу нрав і права». Тут він написав низку віршів до своєї славнозвісної збірки «Сад божественних пісень». Вважається, що, виховуючи й навчаючи Василя Томару, Сковорода сформував основні свої філософські й педагогічні принципи.

✦ Харківський колегіум

З 1759 р. Григорій Савич в Харківському колегіумі викладає курси піїтики, синтаксису і грецької мови.

Філософ змушений був покинути роботу в колегіумі, бо тут могли працювати священники або ченці, а він відмовився приймати духовний сан. Улітку 1760 р. Сковорода залишив колегіум.

Проте вже 1762 року добротворець єпископ Йоасаф, цінуючи його таланти, знову запропонував Григорію Савичу роботу. Після смерті Йоасафа керівництво колегіуму ставилося до Сковорода не надто прихильно. Тож після закінчення 1763-1764 навчального року він знову змушений був залишити заклад. Востаннє Сковорода повернувся до колегіуму в 1768 році. Євдоким Щербінін своїм наказом призначив його на посаду викладача катехізису. Проте з погляду єпископа білгородського Самуїла Миславського, виклад не відповідав церковним канонам. Звинуваченого у вільнодумстві філософа втретє у 1769 р. було звільнено з Харківського колегіуму, і він змушений назавжди припинити педагогічну, а разом з нею і будь-яку службову діяльність.

Слобожанщина

✦ Мандри Слобожанщиною

Втративши всяку надію на одержання кафедри, з якої можна було б розповсюджувати свої ідеї, Г. Сковорода стає мандрівним філософом, народним просвітителем і впродовж 25 років, до самої смерті веде мандрівний спосіб життя. Свідомо, не заживши ні домівки, ні майна, ні родини, він ходить по містах і селах з книжкою в руці, флейтою й торбиною за плечима. Цей час став апогеєм його філософської творчості. Сковорода створює трактати у поширеній тоді літературній формі діалогів, складає притчі, байки сповнені філософськими максимами та світоглядними критеріями, виховними принципами.

✦ Хутір Основа

У гостях у родини Квіток часто бував Сковорода, а відомо, що він відвідував лише однодумців.

З родиною Квіток був добре знайомий Григорій Савич, він неодноразово гостював у них. Поета-філософа тут дуже шанували, а малий Григорій Квітка вивчав напам'ять твори великого мудреця. Філософські погляди Г. Сковороди вплинули також на формування світогляду Г. Квітки, він близько сприйняв сквородинську ідею служіння народові.

✦ Садиба у Бабах

Село Бабаї розташовується на південній околиці Харкова на березі річки Уди. В самому центрі села стоїть садиба родини Щербініних. Цій садибі вже понад 200 років. Зберігся напівзруйнований одноповерховий садибний будинок, поруч з яким раніше був сад із ставками.

У XVIII ст. садиба належала бабаївському священику Якову Правицькому, товаришу філософа Григорія Сковороди. Під час мандрів Слобожанщиною Сковорода часто зупинявся в будинку Правицького. Тут він написав свої відомі «Байки харківські».

✦ Село Гужвинське

Улітку 1769 року, мешкаючи в Гужвинському, сховавшись «от молвы житейской и злословий духовенства», мислитель пише свій перший філософський твір «Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе», а згодом другий – «Симфонія, названа Книга Асхань про пізнання самого себе». У них Григорій Савич розробляє тему пізнання й самопізнання. У пізнанні для нього головне – розкриття й усвідомлення сутності людини, а пізнання себе в гармонії світу є осягненням істини буття.

✦ Село Моначинівка

У 1770-х роках в Моначинівці часто бував Григорій Савич Сковорода, гостював в садибі Розаліон-Сошальських, з якими товаришував, та любив відвідувати місцеву церкву.

Григорій Сковорода посадив тут кілька дубів, частина з яких залишилась. А один з дубів дістав меморіальне оформлення, та назву Дуб Сковороди-молодший. Обхват його 2,5 м; висота 38 м; вік 250 років. В школі діє літературно-краєзнавчий музей, присвячений Сковороді.

✦ Маєток у селі Великий Бурлук

В цьому будинку в 80-х рр. XVIII ст. жив Григорій Сковорода. Садиба належала представникам однієї з гілок слобідського старшинського роду Донців-Захаржевських-Задонських. У колишній регулярній частині парку встановлено пам'ятник відомому філософу.

✦ Село Сковородинівка / останні роки життя

Остання пристань філософа-мандрівника — село Пан-Іванівка (тепер Сковородинівка), де 9 листопада 1794 року помер Григорій Сковорода. У цьому селі жив Андрій Іванович Ковалевський, батько учня Сковороди по колегіуму Петра Ковалевського, що на все життя зберіг любов і повагу до Григорія Савича, довго переховував його рукописи.

Могила дуже скромна: на ній лежить гранітний камінь із написом: «Мир ловил мене, но не поймал». На надмогильній плиті завжди лежать живі квіти.

Особливе враження справляє відтворена меморіальна кімната, у якій жив і помер філософ.

У ніч на 7 травня 2022 року росіяни обстріляли Національний музей Григорія Сковороди у селі Сковородинівка у Харківській області. Снаряд влетів під дах будівлі, спалахнула пожежа. Вогонь охопив усі приміщення музею.

Посилання на джерела

© Дитинство та юність: [НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ](#)

© Освіта

✦ Київська академія: [НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ](#) | [Новини Полтавщини](#)

✦ Імператорська капела: [Історична правда](#) | [Персональний сайт Іванни Склярів](#)

✦ Знову Київська академія: [Радіо Свобода](#) | [НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ](#) | [Новини Полтавщини](#)

© Європа

✦ Токайська комісія: [Всесвіт Український журнал іноземної літератури](#) | [ХНПУ імені Г.С. Сковороди](#) | [Interactive Ukrainian Vienna](#)

© Праця вчителем

✦ Переяславський колегіум: [Персональний сайт Іванни Склярів](#) | [Історична правда](#)

✦ Викладач Василя Томари/с. Коврай: [ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ](#)

✦ Харківський колегіум: [НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ](#)

© Слобожанщина

✦ Мандрі Слобожанщиною: [НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ](#)

✦ Хутір Основа: [Nina.az](#) | [Віртуальна читальня Української літератури для студентів, вчителів, учнів та батьків](#)

✦ Садиба у Бабаях: [Україна Інкогніта](#)

✦ Село Моначинівка: [Українська Інкогніта](#)

✦ Село Сковородинівка / останні роки життя: [Слово Просвіти](#) | [Історична правда](#)